TOPLUMSAL
tarih
302
ŞUBAT 2019

PATRİK MATEOS İZMİRLİYAN'A GÖRE II. ABDÜLHAMİD'İN POLİTİKALARI

MURAT CANKARA

Bir Yol Ayrımında Kalan Komünist Hareket

METE TUNÇAY

Antik Çağ'ın Son Büyük Savaşı ve Sâsâniler'in Kudüs'ü Zaptı

TURHAN KAÇAR

İsmail Hüsrev Tökin'in Sovyet Rusya Anıları

MURAT BİLGİLİ

Cihan Harbi, Mütareke ve İşgal

Erol Ülker ve Sinan Yıldırmaz'ın hazırladığı dosya Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarını, mütareke ve işgal yıllarını çeşitli boyutlarıyla tartışıyor. Tuba Demirci, Alptuğ Güney, Erol Köroğlu ve Alp Yenen'in kaleminden...

Karagöz'de Kadınların Yeri ve Mizaha Katkıları II

AHMET AKŞİT

Çok Yönlü Bir Orta Doğu Tarihçisi: Roger Owen

ŞEVKET PAMUK

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | FİYATI: 15 TL. (KDV DAHİL) | ISSN: 1300-7025

ISSN 1300-7025-9-1
9 771300 702558 188

CELÂL BAYAR'IN KALEMİNDEN MİLLİ MÜCADELE

Aydın çevresinde, İzmir'in işgalinin ardından, asker ve halktan bazı vatanperler, Yunanlılara karşı müdafaa ve ahaliyi teşvik etmek ve silahlı milli teşkilat kurmak için çalışıyorlardı. Bu arada, İzmir'den isim ve kıyafet değiştirerek o bölgeye gitmiş olan Celâl Bey'in gayret ve fedakârlığı anılmaya değerdir.
M. Kemal Atatürk, Nutuk

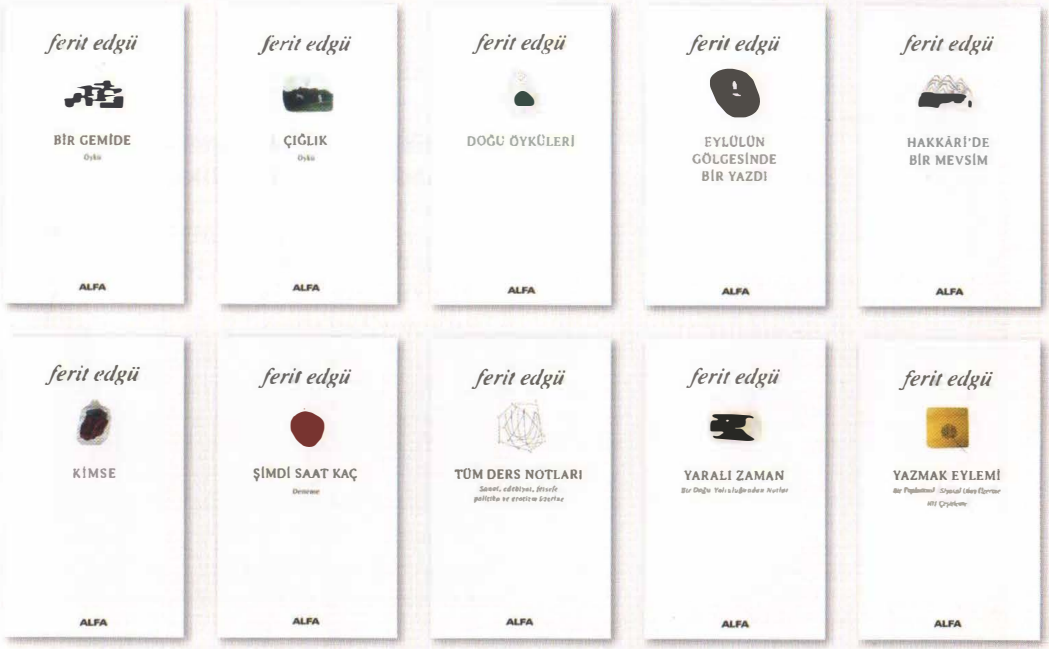
Ben de Yazdım
2.768 sayfa, 3 cilt, sert kapak, 180 TL

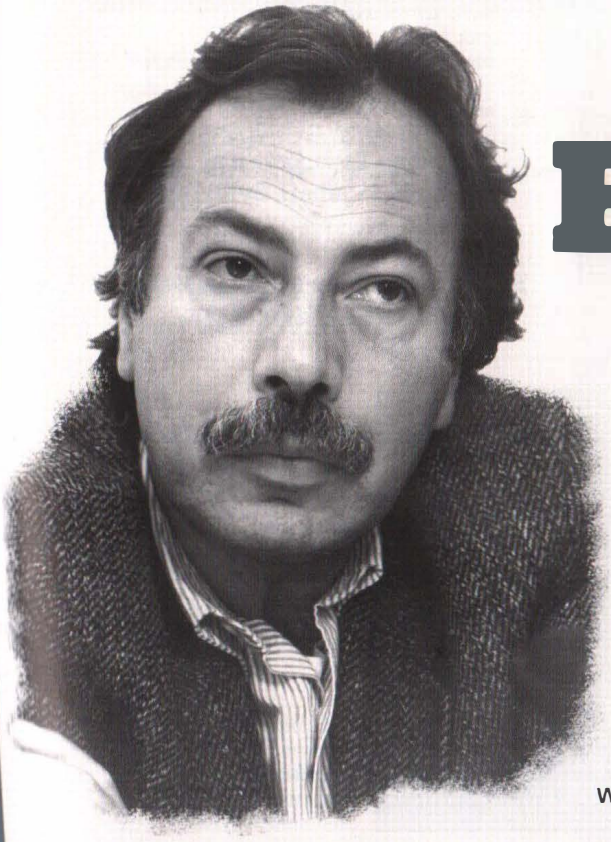
Mersin-Pozcu kitabevimiz açıldı. Güvenevler Mah. Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No: 360/A Yenişehir/Mersin Tel: (0324) 327 56 12

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 Taksim, Tel: (0212) 238 08 37 • **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73 Balıçelievler, Tel: (0312) 222 63 38 • **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 Konak, Tel: (0232) 484 77 21 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir** - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • **Konya** - Selçuklu, Tel: (0332) 351 16 07 • **Kayseri** - Melikgazi, Tel: (0352) 222 56 92 • **Manisa**, Tel: (0236) 231 69 24 • **Samsun** - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30 • **Trabzon** - Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Türkiye'nin Bankası

Ferit Edgü

ALFA'da

www.alfakitap.com | /alfakitap

Merhaba,

Falih Rıfkı Atay, Birinci Dünya Savaşı ile ilgili anılarını aktardığı *Ateş ve Güneş* adlı kitabında, "Son muharebe senelerinde şu iki ismi öğrendik: Cephe ve cephe gerisi" tespitinde bulunur. Gerçekten de Cihan Harbi, diğer birçok Avrupa toplumu için olduğu gibi Osmanlılar için de, kadın emeğinin savaş için mobilize edilmesinden tüm iktisadi faaliyetlerin savaşın finansmanına hizmet edecek biçimde kullanılmasına, basın ve kültürel alan yoluyla kamuoyunun savaşa ve sonuçlarına hazırlanmasından cephe gerisinin güvenliğini sağlama kaygısıyla uygulanan zorunlu göç ve soykırım siyasetlerine kadar bir dizi alanda büyük dönüşümlerin yaşandığı yıllar oldu. Cihan Harbi'ne katılan toplumlar, cephe ile cephe gerisi arasındaki bilindik ayrımın silindiği bu ilk büyük "topyekûn savaş"ın sona ermesinden sonra da söz konusu deneyimin sonuçlarını uzun yıllar boyunca yaşadılar.

Toplumsal Tarih'in bu sayısında Erol Ülker ve Sinan Yıldırmaz tarafından hazırlanan dosyada bir araya getirilen yazılar, Birinci Dünya Savaşı'ndan mütareke ve işgal yıllarına uzanan zaman diliminde Türkiye toplumunun yaşadığı bu deneyimi çok çeşitli boyutlarıyla ele alırken, dönemin tarihyazımına dair de önemli katkılar sunmaya çalışıyor. Tarih Vakfı'nın Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği'nin katkılarıyla geçtiğimiz kasım ayında düzenlediği "Cihân Harbi'nin Sonu, Devrimler ve Tarih Yazımı" başlıklı toplantısının bir ürünü olan bu dosyanın önümüzdeki aylarda yeni katkılarla bir kitaba dönüşmesi de hedefleniyor.

Dosya dışındaki sayfalarımızda yer alan Turhan Kaçar'ın makalesi, "Antik Çağ'ın son büyük savaşı" olarak bilinen Sâsâni-Roma savaşlarının önemini ve sonuçlarını tartışıyor. Ahmet Akşit, ilk bölümünü geçen ay yayımladığımız yazısının ikinci bölümünde Karagöz oyunlarında kadınların yerini ve müstehcenlik konusunu ele alıyor. Mete Tunçay ise Komintern'in 1922-1923 yıllarındaki *plenum*'larında Türkiye'ye ilişkin alınmış kararları aktarıyor.

Geçtiğimiz aylarda Osmanlı-Türkiye ve Orta Doğu tarihi alanlarında önemli eserler vermiş tarihçileri kaybettik. Bu sayımızda Roger Owen, Butrus Abu Manneh ve Elizabeth Zachariadou'nun yaşamları ve eserleri hakkında yazılmış makalelere de yer veriyoruz.

Dergimizin 300. sayısını sunarken dağıtım kanallarından tasarımına kadar bir dizi alanda *Toplumsal Tarih*'i yenilemeyi hedeflediğimizi duyurmuştuk. Ocak sayısında kapak tasarımında yaptığımız değişiklik sonrasında, bu ay da dergiyi daha estetik ve rahat okunur kılmak için dergi sayfa tasarımlarını bütünüyle değiştiriyoruz. Yeni tasarımı hazırlayan Gökhan Pahlı ve Ömer Durmaz'a çok teşekkür ederiz.

Barış Alp Özden

İÇİNDEKİLER

04 **Patrik Mateos İzmirliyan'a Göre II. Abdülhamid'in Politikaları**
HAZIRLAYAN: MURAT CANKARA

08 **Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay**
HAZIRLAYAN: EMEL SEYHAN

26 **Cihan Harbi, Mütareke ve İşgal**
DOSYA EDİTÖRLERİ:
EROL ÜLKER
SİNAN YILDIRMAZ

28 BERLİN-BÂB-I ÂLİ-BAKÜ HATTINDA İTTİHATÇI EMPERYALİZMİ'NİN SON SEFERİ:
Sadrazam Talât Paşa'nın Almanya Seyahati, Eylül 1918
ALP YENEN - ALPTUĞ GÜNEY

36 **Mütareke Dönemi'nin Başlarında İstanbul'da Sol Hareketler (1918-1920)**
EROL ÜLKER

42 **Mütareke'den Cumhuriyet'e Annelik ve Çocuk Refahı Tartışmaları**
TUBA DEMİRCİ YILMAZ

48 BELLEKTE SÜREN SAVAŞ:
Cihan Harbi'nin Mütareke'den Erken Cumhuriyet'e Edebi Temsili
EROL KÖROĞLU

56 "ALMANLAR YENİLDİĞİ İÇİN BİZ DE YENİK SAYILDIK":
Bir Mitin İzini Sürmek
SİNAN YILDIRMAZ

64 **Bir Yol Ayrımında Kalan Komünist Hareket**
METE TUNÇAY

66 **İsmail Hüsrev Tökin'in Sovyet Rusya Anıları**
MURAT BİLGİLİ

78 **Butrus Abu-Manneh, 1932-2018**
TUFAN BUZPINAR

80 PROF. DR. ELIZABETH ZACHARIADOU (1931-2018):
Yunan Bir Osmanlı Tarihçisinin Şahsiyeti ve Eseri
ELIAS KOLOVOS – GÜLSÜN AYVALI AKSOY

84 **Çok Yönlü Bir Orta Doğu Tarihçisi: Roger Owen (1935-2018)**
ŞEVKET PAMUK

KAPAK GÖRSELİ:
ÖMER DURMAZ'IN KURTULUŞ SAVAŞI KARTPOSTALLARI KOLEKSİYONUNDAN

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 302, Şubat 2019

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Mehmet Öznur Alkan

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul (0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya,
Murat Belge, Fatmagül Berktay,
Bülent Bilmez, Aydan Çelik,
Doğan Çetinkaya, Gökhan Çetinsaya,
Esra Danacıoğlu, Ömer Durmaz,
Selçuk Dursun, Edhem Eldem,
Ahmet Ersoy, Fırat Güllü, Nurşen Gürboğa,
Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu,
Murat Koraltürk, Burcu Kurt,
Elçin Macar, Ayşe Özil, Mustafa H. Sayar,
İrvin Cemil Schick, Canay Şahin,
Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz,
Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan,
Ateş Uslu, Nuran Yıldırım

S. YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Barış Alp Özden

YAYIN YÖNETMENİ
Barış Alp Özden

YARDIMCI EDİTÖR
Zeynep Büyükpalta

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Gökhan Pahlı

KAPAK, SAYFA TASARIM / UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
barisozden@gmail.com

BASKI
Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş.
Akpınar Mah. Hasan Basri Cad. No:4
Sancaktepe - İstanbul
(0216) 585 90 00

BASKI TARİHİ
Ocak 2019

DAĞITIM
Turkuvaz Dağıtım Paz. A.Ş.
Sabah 2000 Tesisleri
AkpınarMah. Hasan Basri Cad.
34885 Samandıra - İstanbul
(0216) 585 90 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
12815

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
Yurtiçi 150,00 TL.
ABD 170 $
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

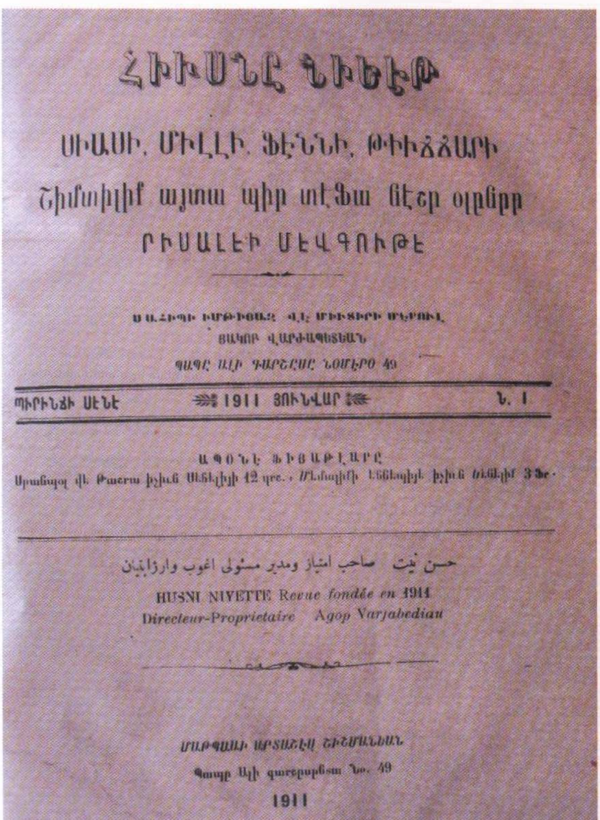
Patrik Mateos İzmirliyan'a Göre II. Abdülhamid'in Politikaları

HAZIRLAYAN: **MURAT CANKARA**

Hüsn-i Niyet [İyi Niyet],[1] 1911 Ocak'ında, "Siyasi, Milli, Fenni, Tüccari; şimdilik ayda bir defa neşr olunur risale-i mevkute [süreli yayın]" alt başlığıyla ve anlaşıldığı kadarıyla yalnızca bir sayı çıkabilmiştir.[2] Ermeni harfleriyle Türkçe çıkan bu 16 sayfalık derginin imtiyaz sahibi ve mesul müdürü, kapakta belirtildiğine göre Hagop Varjabedyan'dır (1872-1932). İstanbul'da, "Bâb-ı Âli karşısında no. 49"daki Ardaşes Şişmanyan Matbaası'nda basılan *Hüsn-i Niyet* yaşasaymış, İstanbul ve taşradaki abonelerinden senelik 12 kuruş, memalik-i ecnebidekilerden ise 3 frank talep edecekmiş; mevcut sayının fiyatı ise 40 para. Varjabedyan'ın 1912-1914 yılları arasında *Nevsal-i Ermeniyan* [Ermeni Gençliği] adlı, yine Ermeni harfli Türkçe, salnameyi de yayımladığı bilinmektedir.[3] *Hüsn-i Niyet*, "Uzun Sözün Kısası" başlıklı kısa ve imzasız bir girişle açılır:

> Yevmi [günlük] gazeteden maada [başka], Türkçe ibareli ciddi bir risale neşr olunma[ma]kta idi. Bu noksanı ikmal etmeyi deruhte ettik [üstlendik]. Bu risalenin milli, fenni, edebi münderecatından [içeriğinden], iş adamları da, mektep talebeleri de, nihayet her sınıftan erbab-ı mütâlaa [okurlar] istifade edecektir. Bu, okuyanların istifadesidir; bizim istifademiz bu risalenin dikkatle ve rağbetle okunması ve satın alınan risalenin bedeli[nin] bir an evvel tediye edilmesidir [ödenmesidir]. Böyle oldukta, ileride bu risaleyi haftalığa tahvil etmek ümit ve arzusundayız. Matbuat aleminde yirmi senelik hizmetimiz, böyle bir risaleyi neşre muvaffak olacağımıza bir teminat sayılamaz mı? Cehd bizden takdir sizden, uzun sözün kısası budur.

İleride haftalık çıkmayı ümit eden *Hüsn-i Niyet*'in bu ilk ve tek sayısında, Meşrutiyet sonrası Osmanlı toplumunun yeniden yapılanma çabalarına ilişkin iki yazı var. Onnig Bakırcıyan'ın "Mesuliyetsiz meşrutiyet ve meşrutiyetsiz mesuliyet olamaz" epigrafıyla başladığı "Siyasi, İktisadi Programın Elzemiyeti" ve B. Dandanyan'ın "Memleketimizde Ticaret ve Sanayi Neden Terakki Etmiyor?" başlıklı yazıları somut önerilerde bulunmanın yanı sıra ekonomik ilerlemeyi merkeze alarak bunun ancak hukukun üstünlüğünü hayata geçirerek sağlanabileceğinin altını çiziyor. Dergide bunlar haricinde gazete ve gazetecilik bağlamında da iki yazı bulunmakta. Nerses Aram "Gazetecilik Alemi" başlıklı yazısında dönemin gazetelerinin birer ticarethaneye dönüşerek okuru aydınlatmak yerine onlara yalnızca

Hüsn-i Niyet dergisinin ilk ve tek sayısının kapağı

istediklerini vermelerini eleştiriyor. Ayrıca, milletin menfaati yerine şahsi menfaatlerinin peşinde koşan gazetecilerin, haklının yanında durmaktansa haksızlığı övmeyi tercih eden gazetecilik anlayışının er geç layıklarını bulacakları uyarısını yaparak *Hüsn-i Niyet*'e başarılar diliyor. "Niyet Nedir ve 'Hüsn-i Niyet' nasıl olmalıdır?" ise Hagop Terziyan tarafından Varjabedyan'a hitaben yazılmış bir mektup. Terziyan mektubunda *Hüsn-i Niyet*'in yayın politikasının ne olması gerektiğini dile getiriyor. Bunların haricinde dergide iki şiir ve bir hikâye de bulunuyor: "Mezar" (A. Kıyıcıyan), "Ömrün Nihayetinde Kamere Bir Hitap" (M. H. Alacacyan) ve "Bağban ve İki Kardeşler" (S. Dürgeryan). Son olarak, *Hüsn-i Niyet* editörü Varjabedyan'ın kaleme aldığı "Yezidiler", Ezidilik'teki yaratılış inancı üzerine bir yazı ve anlaşılan, devamının gelmesi planlanmış.

Hüsn-i Niyet'te yazarı açıkça belirtilmeyen tek metin, aşağıda okuyacağınız "A. M." imzalı tanıklıktır. Yazar burada, Patrik Mateos İzmirliyan'ın (1845-1909) istifa ettiği gün aralarında geçtiğini belirttiği konuşmayı aktarıyor. İzmirliyan 1894'te patrik seçilmiş, 1896'da istifaya zorlanarak Kudüs'e sürülmüş, 2. Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından yeniden patrik seçilmiş ve 1909'a kadar da görevini sürdürmüştür. Aynı yıl Dünya Ermenileri Baş Patriği seçilen İzmirliyan İstanbul'daki görevinden istifa ederek Vağarşabad'a gitmiş, Rus uyruğuna geçmiş, yeni görevini devralmış ve takdis edildikten bir sene sonra, 1909 Aralık'ında vefat etmiştir.[4] "A. M."nin dergideki yazısı da bu vefatın hemen ardından, 1910 Ocak'ında yayımlanmıştır. Yazarın başlıkta kullandığı tarihler ilginçtir çünkü 1896-1908, İzmirliyan'ın patriklik görevinden uzakta, sürgünde olduğu yıllardır.

Patrik Mateos İzmirliyan

Matcos İzmirliyan ana akım Osmanlı/Türk tarihyazımında genellikle protokol kurallarına uymayarak Abdülhamid'e saygısızlık etmek, Patrikhane'yi devrimcilerin yuvası hâline getirmek, 1896'daki Osmanlı Bankası baskınını tertiplemek ve Berlin Antlaşması'nın uygulanmayan maddeleri için yabancı devletleri Bâb-ı Âli'ye müdahaleye davet etmekle gündeme gelmektedir.[5] Kim bilir, belki de *Hüsn-i Niyet*'in daha ilk sayıdan kapanmasına neden olan, "A. M."nin, derginin daha ilk sayfasındaki bu iadeiitibar girişimidir. Acaba isminin gizlenmesinin sebebi de buna dair bir öngörü müdür? Öte yandan, bunun Abdülhamid'i deviren Jön Türkler döneminde gerçekleşiyor olması da düşündürücüdür. Şüphesiz, araştırılmayı bekleyen meselelerdir bunlar. 16 sayfalık *Hüsn-i Niyet*'te bir kısmı pek olağan sayılamayacak o kadar çok yazım hatası vardır ki, derginin yayın hayatının maddi nedenlerle son bulmuş olması da gayet makuldür.

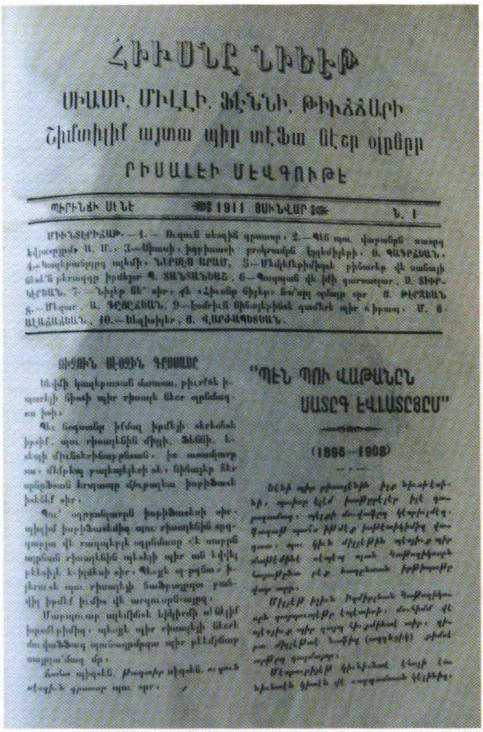
Ancak her ne olursa olsun, meseleye dair bir iki kelam da İzmirliyan'ın kaleminden olmasa bile bakış açısından okumak faideden hâli değildir; hele ki gazetecilikle kolektif bellek arasında sıkı bir ilişki varsa[6] ve bu da "A. M."nin *Hüsn-i Niyet*'teki girişimiyle *Toplumsal Tarih* dergisinin "Osmanlı'da Gayrimüslim Basından" köşesini bir şekilde birbirine bağlıyorsa.

"BEN BU VATANIN SADIK EVLADIYIM" (1896-1908)

Yeni bir risalenin ilk nüshasını, bahs-ı elem hatıralar ile karşılamak belki muvafık görünmez, fakat bahs etmek istediğimiz vaka[nın], bugün milletin büyük bir matemine sebep olan Katolikos'un hayatına pek yakından irtibatı vardır.

Millet için İzmirliyan Katolikos'un [baş patrik] gaybubet-i ebedisi [ebediyete göçüşü], mühim ve büyük bir gayb hükmündedir, zira millette nafiz [nüfuzlu] (*aztetsig*)[7] kimse artık kalmıyor.

Mesruiyet [sevinç] gününde ahali önünden giden ve "arkamdan geliniz"

ՀԱՅԻՆՔ ՆՈՒԵՆՔ

ՍԻԱՍԻ, ՄԻՒԼԻ, ՖԼՈՆԻ, ԹԻՒՃԱՐԻ
Շահախիւի այսոր պիր տէֆա ԱԷՐ օլքնըր

ԲԻՍԱԼԷԻ ՄԷԿՈՒԹԷ

ՊԱՐՈՒԱԿԻՉ ... 1911 ՄԱՐՏԱԿԱՆ ... Ն. 1

ՍԻՍԱՀԱՅԵՐԻՆ. — 1.— Ուզուն տեսիլ գրասը. 2.—Պէն պու վաղանը տարդ հվատցիդ Ա. Մ.: 3—Պիսան իդդիսանի բոլտուրի ֆէնալըդըդ այնդի. ՆԱՐԱՒ ՍԱՒԱՄ. 5—Պիզիմդիդիքսի իհնարը վի սանայի մեսէնի բեսլոգը իդդիաբ Գ. ՏԱՆՆԱՏՆԵՆ. 6—Գազդան վի իճի գառադաբ. Ծ. ՏԻՒՐԳԱՆ. 7—Նիյէ ԱՒ պիր ալ տէֆա Ծիյիբ ճաշդը պէտը պիր Ծ. ԹԻՒՐԱՆ 8.— Մէրաբ Ա. ՏՐԻՀՀԱՆ. 9—Խոխդն ծիսկիդիճի գաոնեն պիր հիսսայ: Մ. Ծ. ԱԱՀԱՆԱՆ. 10.—Ծիպհիդիր: Ծ. ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՆ.

ՍԻՒՐՈՒ ԱԼՑՈՒՆ ԿՏՈՒՍԱՐ

Ենվճի կոպէրասօն մառաս. բիւրեան իդդարի ծիսան պիր տիսան ՇԼԷր պրնճաղ ես իսի:

Պէս նոցանից իհնալ իսդիլի տէհեսնան իսդիլ, պու տիսաղնենի միսի. ՅԱՆԱՆ. Եսանի մինեհրնդրնսան. իս աստնդար ատ: մինդաղ բսպհսդնիլի ան: նիհսպէ ՇԷր պնդրնսան հէդաղան մերսուհան իսդիհնան իհնիլ պիր:

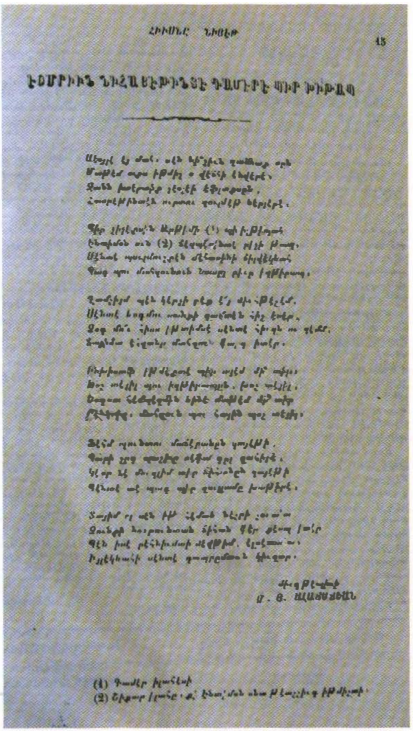
Պա՛ ապրսպնարդի իսդիհնանդի պիրպիսի իսդիհնանդիպ պու տիսաղնենի ապրդարա մի ղաղպէդի ապրնմար չէ սապրի ապնան տիսաղնենի պէհսի պիր ան Նիվի բհնդի Ե-իհնան պիր: Պէհսի պ-ղդաս: Ե-իհրաբ պու տիսաղնեն Տանիպնդարդ բան մի իսդիլ իսդիս մի ատպատպնարդ:

Մապատար պիսմնան նիվիսդի պ'նիլիբ իսդանիսդիպ: պէհսի պիր տիսաղնի ՇԷր մանհանդաղ պահնապնդրա պիր բհնդիսար ապրսպա'նդ մր:

Ձանան պ'դրհնն. Ա պատիր պիսդն ատպան ատպան գրասը պու պր:

"ՊԷՆ ՊՈՒ ՎԱՓԱՆԸՆ ՍՍՏՈՑ ԷՎԼԱՍՏՑԱՄ"

(1896—1908)

ՀԱՅԻՆՔ ՆՈՒԵՆՔ 45

ԻՄՊԻՏԻՆ ՆԱՀԱՊԵՏՈՒԹԵՆԸ ԴԱՒԱՐԻՐԵ ՊԻՐ ԻՒՐՔԱՑ

Ա՜հ, ես ամէն ինչ կ'ուզեմ ջանալ որ
Ազգիս օգտ բերել ու վերջն էհվէրիս,
Ձանձ խորհրդը չէ՜ղէ եղծուածքի,
Հաղորդ եմ ես ամբոխ գործերի,

Պէտ չիտէրսէն Ազգիմ (1) դի իրքեցած
Էհվալան ան (2) ձեզ պահմանած ոլի ըլար,
Անհամ պատասխանչի մէհամանի ճիվճիվան
Պուզ պու մանգաղան ծառայ մի՛ ըլար իրքեցած.

Գահիրէ պէն ձերդի բէզ էյ պա՛ իրքէլէմ.
Անհամ հազմու տանիք գատնան մի՛ էյնար.
Ձուզ մա՛ն ինա իրքոմէտ սէհամ պ'ար ա՛ ղլամ.
Հաղմա՛ն ելգաղար մահգամ գա՛ պ իտար.

Ինիհանի իրվէգամ պիր ապէտ մի՛ ապա.
Ձոր տէմի պու իտիմ-ապան. իտոր տէմի.
Ծաղամ ՇԷմգնդրնն ելգան մահգամ մի՛ տար
Ընձնիդիպ. մահգամ պու ՇատԷն պուշ տէմի.

Ձէնի պա՛ծոռս մահդրանի կապիրի.
Պաղի չդդ պահգիր տէֆա գալ ՇԷհէ.
Կ'ար կ' տնդրմ տիր ձիսանէի կապիրի
Պհնամ տ' պա՛ղ պիր գաղջամէ իտիրէ.

Տաղար ոլ պէհ իր ՇէՀան ՆԷղրի ...ա՛ա
Ձահիրի հաղրահան ձիսան պիր ՇԷՀոլ իտիր
Պէհ իտ բհնձիսան ապիրիմ, ԷյՀնամ ա՛.
Բյձկնամիր ահնոլ գաղրհնան ձիսան.

ՎԱՀԱՊԵՏԵԱՆ
Մ. Ծ. ԱԱՀԱՊԱՏԵԱՆ

(1) Գասէր իտանհի
(2) Ճէֆաղտ իլտիճ • ա՛ ձհամ՝ տան տնա Ա ԷաՀաբ իրքեցած

diyen biri lazımdır; milletin karışık bir zamanında, "ne yapıyorsunuz?" diyen kuvvetli bir sese lüzum vardır; elemnak [acılı] bir günümüzde de, "meyus olmayın [ümidinizi kaybetmeyin], ben buradayım" diyen bir sıfata ihtiyaç vardır.

Bir kavmin, bir milletin böyle büyük adamları olmadıkça, o kavm yaşayamaz. Nagehan [hemen] ölmez, fakat hayat tedricen zayıl olur [yavaş yavaş yok olur], büyük teşebbüsler vücut bulamaz ve zaman ile beraber artık yürüyemez.

İzmirliyan [Sırpazan][8] millet için işte böyle bir sıfat idi.

Birmanya'da, Hindistan'da, ta Amerika'nın bir köşesinde bulunan bir Ermeni kendisini tanır ve sözünden müteessir olur idi. Katolikos tabiri herkes için büyük bir sıfat andırır fakat bu makamı da yükseltiren yine şahıstır. İzmirliyan Sırpazan'ın vefatı, işte millette böyle birinin eksildiğinden dolayı chemmiyet kesb etti. Yoksa bir patriğin, bir katolikosun tebdili yahut vefatı, adi vakalardandır, her zeman vuku bulabilir.

Şu mütalaat ile zihnimiz meşgul bulunduğu sırada elemnak bir hatıra olarak, İzmirliyan Sırpazan'ın ilk patrikliğinden istifası günü gözümüzün önüne geliyor.

1896 Hunis [Haziran] ayında idi; Patriğin artık makamından çekilceeği ve çekilmesi lazım geldiği, birkaç günden beri söylcniyor idi; o vakit gazetelerde böyle şeyler yazılamaz idi. İzmirliyan Sırpazan Patrikhane'ye gelip gidiyor, ara sıra bir takrir yazılıyor ve tezkireler de vürud ediyor [geliyor] idi fakat olan münasebet şahsa değil, makama idi. İngiltere sefiri, politikanın tebdil olunduğu ve kendi tarafından kuvvet [destek] verilemeyeceğini gizlice patriğe bildirmiş idi. Harutyun Paşa dahi emniyeti olan [güvenilir] bir zat ile artık istifa etmesini kendisine bildirmiş idi. İzmirliyan Sırpazan bir sabah Patrikhane Türkçe Muhaberat [haberleşme] Müdürü Garabed Efendi'yi çağırmış ve arıza-i vücudiyesinden [rahatsızlığından] dolayı istifaya mecbur olduğunu hükümete bildirmiş idi.

Bu adi istifanın takdimini Patrik kimseye söylememiş idi fakat bittesadüf [tesadüfen] işittiğimizden, kalbimiz büyük bir heyecana duçar oldu. Zira bu istifa değil, beslenilen ümitlerin mahvı, ümitsizliğe doğru atılan bir hatve [adım] ve fena bir politikanın mukaddimesi idi.

İşin mahiyetini tahkik etmek için Patrik İzmirliyan Sırpazan'ın nezdine gitmek icab etti.

Yazın en hcraretli [sıcak] bir günü idi. Patrikhane sokağının her iki tarafında her vakitten ziyade bir nezaret [güvenlik] var idi. İskemlelcri atmış ve oturmuş olan hafiyeler ve polisler, geleni geçeni iyice süzmekte ve hemen [âdeta] mümkün olsa da, kalbini ve fikrini okumak istemekte idiler.

Hisar dibinde denize nazır olan bir binada oturmakta olan Patrik müşarileyhe ziyarete gitmezden evvel, Patrikhane'ye uğradık. Bir matem evine müşabih [benzer] bir sükünet hükümferma [hüküm sürüyor] idi. Vekil Cevahirciyan [Vehapar][9] can sıkıntısı alameti olarak odasında gezmekte ve elinde bulunan bir sigarayı ara sıra içmekte idi. Vuku-i hâli [olan biteni] kendisinden sorduğumuzda:

-Evvet, biraz evvel Patrik beni istemiş idi, gittim ve mührü ile lazım gelen evrakı teslim etti, ben de apansıza geldim [hazırlıksız yakalandım]. Bu hayırlı bir şey

değil, iflasiyete benzer bir hâldir, dedi.

-Ey, Sasunluların parası var idi, tohumluk alınacak idi, ne oldu?

-Burada olmalı; hiçbir şey yapılmamıştır.

-Hiç değil ise bu parayı bankaya nakl etmek için bir şey yapamaz mıyız? Artık olan olmuş.

-Ben bir şey yapamam, istersc Patrik yapsın; kendisi ile gidin görüşün.

Bir iki dakika sonra, İzmirliyan Sırpazan'ın hanesinde idik. Kapının önünde uzaklarda bir iki memur dolaşıyor idi, fakat biri diğerine bir şeyler söyledi, herhalde gazeteci olduğumuzu anlattı ve artık ilişen olmadı.

Kapı yavaşça açılıp, İzmirliyan Sırpazan'ın yanına gideceğimizi anlattıktan 2-3 saniye sonra, müşarileyhin odasından içeri giriyor idik. Kalbimin darbelerini kulaklarım işitiyor idi, ne mukaddime ile söze başlayacağımı bilmiyor idim.

Fakat İzmirliyan Sırpazan'ın o kederli çehresinde, o gün bir tatlı beşaşet [gülümseme] var idi. Üzerindeki ağır bir yükü atıp yorgunluk alır [dinlenen] bir adam gibi sakin bir hâlde idi.

Şu hâlden cesaret alarak, atideki [aşağıdaki] beyanatta bulunduk:

-İstifanız umum milleti meyus etti ve bir saika [yıldırım] gibi kalbimize indi. Bu hâl bizim hâl-i hazırımız [mevcut durumumuz] ve atimiz için pek endişeli bir şeydir.

Müşarileyhin cevabını, bugün söylenmiş bir söz gibi, hatırımızda olduğundan, aynen yazıyoruz: İşte bu sözlerde müşarileyhin ulüvv-i cenabı [ne kadar şerefli ve haysiyetli olduğu] nümayan oluyor [görünüyor]:

-Endişeye sebep yoktur. Şahıslar gelir gider fakat millet bakidir. Tarih benim gibi çokların gittiğini gösteriyor. Ben yalnız milletime değil, devlete de hizmet etmek istedim; bu vatanın selametine başlıca medar [vesile] olacak olan ıslahatın icrasını talep ettim. Beni bu vatana düşman göstermek istediler; ben bu vatanın en sadık evladıyım. Abdülhamid hükümeti ne bunu yapmağa meyyaldir [heveslidir] ne de yapabilir. Zira bugün Anadolu'da Kürtlere, ağalara öyle bir tesir [güç] vermiştir ki, onu geri almak mümkün değildir. Bunun için Evropa devletlerine müracaat ettim ki vaatlerini icra etsinler. Bu yeni bir müdahele davet etmek değil idi, zaten mevcut olan ve Hükümet-i Osmaniyc'ce imzalanmış olan Berlin Ahdnamesi'nin bir maddesinin icrası idi. Beni sükût ettirmek için asi göstermek; Türklere düşman, Padişah'a karşı hain olduğumu ileri sürmek lazım idi, bunlar oldu. Ben Bâb-ı Âli vakasından sonra işten el çekmek ister idim fakat meclisler ve bazı şayan-ı itimat zevat [güvenilir kişiler] beni koyvermediler. Bugün onlar da istifama muvafakat ediyorlar. Ben tarihten korkarım; beni kim getirdi ise istifamı o kabul etmeli. Mümkün olsa idi Millet Meclisi'ni toplar istifamı ona verir idim.

-Bâb-ı Âli vakasının tertibinde ecnebi parmağı var mıdır?

-Bu bir sırdır, bugün anlaşılamaz. Fakat millete böyle bir hıyaneti, ben, bir Ermeni düşünür diye tasavvur edemem. Bundan başka deliller de vardır ki, vakadan 7-8 gün evvel Zaptiye Nazırı'nın (Nazım Paşa'nın) malumatı da var idi. Hatta vaka günü bunu andırır tertibatta [düşündürecek hazırlıklarda] bulunulmuştur. Bu[nun] milletimiz için bir tuzak olduğu artık aşikârdır. Hatta beni Bâb-ı Âli'ye götürmek bahanesi ile yolda parçalatmak [linç ettirmek] tasavvuru da var idi. O da olabilir idi fakat teessüf ederim ki, milletime bir hayrı olamaz idi.

-Ey, istifanızla işler ne reng kesb edecek? Hayırlı bir şey olacak mı?

-Asla. Belki 10 kişi salıverilir, ertesi gün 30 kişi tutulur; bu politika tebdil olunmaz [değiştirilmez]. Abdülhamid'in etrafında bulunanlar, kendi velinimetlerinin galebe ettiğini [galip geldiğini] arz ile iltifatlara, mükâfatlara nail olacaklar. Fakat bizim gibi bir aciz millete galebe etmek bir şey midir? İşler hâl-i sabıkında [eskiden olduğu gibi] devam eder, ta ki büyük bir İNKILAP ile ya memleketin tarz-ı idaresi [yönetim şekli] tebdil olunur, ya ecnebi müdahelesi vuku bulur. Bu iki yoldan başka tarik-i helas [kurtuluş yolu] yoktur. Abdülhamid idaresinden iyilik beklemek en büyük şaşkınlıktır.

***

1908 Hulis [Temmuz] 11 Cuma sabahısı, Meşrutiyet ilan olunduğuna dair olan ilan-ı resmiyi okuduğumda, İzmirliyan Sırpazan'ın sözleri fikrime geldi. 12 sene mukaddem [önce] dediği sözlerin âsarı [belirtileri] görünüyor ve büyük bir inkılap, Abdülhamid hükümetini alt üst ediyor idi.

İzmirliyan Sırpazan manevi mezarından çıktı, tekrar Patrik sıfatıyla Abdülhamid huzuruna kabul olundu, orada Hükümet-i Meşrute'ye [Meşrutiyet Hükümeti'ne] sadakatını beyan etti. Abdülhamid "Kanun-i Esasiye sadık kalacağınıza dair kilisede ahd etmişsiniz, işittim" manidar sözü ile mukabele eyledi. Fakat, İzmirliyan Sırpazan bu inkılabın semeresini tamamen göremedi. Beklediği müsavat ve adaletin temami-i tatbikini [hayata geçirilişini] alkışlamak kendisi için müyesser [nasip] olamadı fakat Katolikos intihab olunup [seçilip], vatanından tebaüd ettiği [ayrıldığı] gün, 12 sene mukaddem Hisar dibindeki hanesinde söylediği şu sözler, hâlâ fikrimizde menkuş [yerleşmiş] idi.

-Beni bu vatana düşman göstermek istediler, ben bu vatanın en sadık evladıyım.

A. M.

DİPNOTLAR

1 Görselleri benimle paylaşan Ohannes Kılıçdağı'na teşekkür ederim.

2 Hasmik Stepanyan, *Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası, 1727-1968* (İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2005), 595; Zakarya Mildanoğlu, *Ermenice Süreli Yayınlar: 1794-2000* (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2014), 394.

3 Kevork Pamukciyan, *Biyografileriyle Ermeniler* (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2003), 372; Stepanyan, *Ermeni Harfli Türkçe*, 597; Mildanoğlu, *Ermenice Süreli Yayınlar*, 395.

4 Pars Tuğlucı, *Tarih Boyunca Batı Ermenileri*, c. 3 (İstanbul: Pars Yayın ve Tic. Ltd. Şti., 2004), 66.

5 Bir örnek için bkz. Davut Kılıç, "Hınçak ve Taşnak Komitecilerin İstanbul Ermeni Patrikhanesine Nüfuzu", *Ermeni Araştırmaları (2. Türkiye Kongresi Bildirileri)* içinde, c. 2 (Ankara: ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, 2007), 803-20.

6 Bu konuda bkz. Barbie Zelizer ve Keren Tenenboim-Weinblatt, ed., *Journalism and Memory* (Palgrave Macmillan, 2014), 1-14.

7 "Nüfuzlu" sözcüğünün Ermenice karşılığı.

8 Saygı ve rütbe belirten bir sıfat. Burada "Hazretleri" olarak karşılanabilir.

9 Saygı ve rütbe belirten bir sıfat. Burada "Hazretleri" olarak karşılanabilir.

HAZIRLAYAN: EMEL SEYHAN

Avrupa'da Açlık

1 ŞUBAT 1919 İKDAM

Avrupa'nın hiçbir noktası yoktur ki harp yüzünden bir sefalete maruz kalmamış olsun. Badireden en az müteessir olan İngiltere de bile birçok elvâh-ı fecia mevcuttur. Bu açlığın ve bu sefaletin senelerce daha önü alınamayacağına şüphe yoktur. Bununla beraber İtilaf Düvel-i Muazzaması iptida tahlis edilen yerlerde muaveneti kemal-i ehemmiyetle derpiş ediyorlar. Bu iaşe emri Amerika'ya havale edilmiştir. Amerika harbe en sonra girdiği gibi kudret-i maliyesi, serveti hasebiyle harpten en az müteessir olan bir devlettir. Amerika Mecalis-i Teşriiyesi Avrupa'run iaşesi için 100 milyon tahsis etmiş ve bu hususi teşkilatın başına da Mösyö Houwer'i getirmiştir. Mösyö Houwer bu emr-i mühim hakkında vaki olan beyanatında diyor ki:

Bütün mü'teliflerle Avrupa'nın iaşesini müzakere ettik. İbtidâ düşmandan istirdat edilen yerlere muavenette bulunacağız. Almanya'da daha bir müddet için kafi derecede erzak vardır. Şimali Fransa, Sırbistan, Belçika ve Romanya , Çekoslovak, Yogoslav, Lehistan, Finlandiya, Baltık Sahilinden Ermenistan ve Suriye'ye kadar 120 milyon insan vardır. Teşkilatımız sayesinde şimdiye kadar 150 bin ton erzak nakli olunduğu gibi ayda da 150 bin ton nakli taht-ı temine alınmıştır. [...]

İspanyol Nezlesi

2 ŞUBAT 1919 İKDAM

İspanyol nezlesi harbin son senesi zarfında İspanya'da zuhur etmiş, yavaş, yavaş Fransa ve Almanya'ya sonra da bütün Avrupa'ya ve daha sonrada Amerika'ya sirayet etmiştir. Harb-i Umumiye bir badire-i uzma diyorlardı. Fakat İspanyol bütün insaniyet için daha azim bir felaket olmuştur. Şimdiye kadar İspanya'da 850 bin, Amerika'da 350 bin telefat veren İspanyol nezlesi bütün dünyada 6 milyon kişinin terk-i hayat etmesine sebep olmuştur ki bu aynı müddet zarfında Harb-i Umuminin yüzünden vaki olan zayiattan pek çok fazladır. [...]

İttihad ve Terakki Erkanı Taht-ı tevkifte- Emval ve Emlakinin Haczi

3 ŞUBAT 1919 İKDAM

İttihad ve Terakki Cemiyet-i mefsûhasına ait emval-i menkule ve gayr-ı menkuleye vaz-ı yed edilmesine dair Meclis-i Vükela'nın evvelki akşamki içtimaında ittihaz ve dünkü gazetelerle ilan olunan kararın dünden itibaren tatbikine başlanmıştır.

Dün memurin-i mahsusa vasıtasıyla Düyun-i Umumiye İdaresi karşısındaki İttiad ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumiye binası taharri edilerek mühürlenmiş ve muhafazası için efrad-ı askeriye ikame olunmuştur.

İstanbul'da mevcut İttihad ve Terakki kulüpleri ile bankalarda cemiyet namına mevcut olan ve "Teceddüd" Fırkası'na intikal ettirilen meblağın dahi Hükümetçe vaki olacak iş'âra kadar tediye edilmemesi bankalara tefhim kılınmıştır.

Müstahberatımıza göre dün Dahiliye Nezaretinden vilayetlere telgrafla icra kılınan tebligatta vilayet dahilinde bulunan bilumum İttihad ve Terakki kulüplerinin emval ve emlakine vaz'-ı yed edilmesi ve mali müesseselerdeki nukud ve emlakinin hacz olunması bildirilmiştir. [...]

İstanbul'un Sıhhati Verem Telefatı Gittikçe Artıyor

7 ŞUBAT 1919 İKDAM

İstanbul'un ve ale'l-umûm memleketin Ahval-i sıhhiyesi bizi hiçbir dakika ihmal edilemeyecek olan bu meseleye avdete mecbur ediyor. Matbaamıza gönderilen Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinin haftalık emraz-ı sariye zayiat listesidir. İstanbul'un vaziyet-i sıhhiyesini gösteren bu listeyi Sıhhiye Müdüriyeti uzun zamandan beri takip etmekle bize mühim bir hizmette bulunmaktadır. Musâb (hastalığa yakalananlar) ve telefat miktarına acı bir hakikatle muttali olmaktayız. Bu listelerde en ziyade nazar-ı teessüfie dikkat ettiğimiz verem vukuatıdır. Verem zayiatının hiç tevakkuf etmeksizin (durmadan) çoğaldığı anlaşılmaktadır. Son ay zarfında verem vefeyatı cedvelini gözden geçirmek kafidir. Kanunusani'nin on sekizinde 53 olan verem vefeyatı, 31 den altmışa çıkmış, son haftada da tam 72 ye vasıl olmuştur.

Kadıköy Vaporunda Bir Tecavüz

8 ŞUBAT 1919 İKDAM

İki gün evvel Kadıköy vaporunda iki Yunan Külhanbeyi çirkin bir tecavüzde bulunmuşlardır. Avram ismindeki serseri arkadaşıyla birlikte vaporda İslam kadınlarına ait mevkie geçerek edepsizce harekatta bulunmuş ve hatta edepsizliğini nihayet bir kadına doğrudan doğruya tecavüz edecek dereceye getirmiştir. Bu hal pek haklı olarak asabiyet-i milliyesine dokunan birkaç Türk arkadaş herifieri dışarı çekmiş ve dövmüşler, müdafaa eden Rumların karşısında bunları bırakmayarak Kadıköy'de polise teslim etmişlerdir. Bu iki serseri mensup oldukları devletin inzibat memurlarına teslim olunmuşlardır.

Vakayı bize bizzat şahit olan hikaye etti. Halbuki Rumca gazeteler bunu allamışlar, pullamışlar, Türklerin vahşetine bile hükmetmişlerdir. Bundan maada bir tanesi mütecavizlerin dayakla öldürüldüğü iftirasını bile utanmadan yazıyor. Bu iftiraya doğrusu diyecek yoktur.

Menfi ve Sosyalist Arkadaşlarımıza Aldığımız Bir Varakadır:

8 ŞUBAT 1919 İKDAM

Bilumum menfi ve sosyalist arkadaşların, önümüzdeki Salı günü saat ondan bire kadar Sirkecideki Hocapaşada Hamam Sokağında Osmanlı Sosyalist Fırkası Merkezi ve İştirak gazetesi idarehanesine gelmelerini rica ederim.

İştirak gazetesi sahibi Hüseyin Hilmi

Trabzon'da Mechulat Güruhu Kulübü

9 ŞUBAT 1919 İKDAM

Trabzon'da İttihadçıların yeni bir fırıldak çevirmek istedikleri anlaşılıyor. Gizli ve entrikalı işleri pek iyi bilen bu güruh İzmir'deki vesait-i neşriyesiyle halen açıkça propagandaya devam edebiliyor. Fakat Trabzon'da artık ortaya çıkacak bir halde olmadıklarından yine adi, bayağı vasıtalara müracaat etmekte, gizli kapaklı hareket eylemektedirler Şimdi Trabzon'da Hükümet-i hazıra aleyhinde tefevvühatta (dedikodularda) bulunan, birçok kuru tehditleri ihtiva eyleyen beyannameler "Mechulat Kulübü Riyaseti" damgası altında duvarlara yapıştırılıyor ve öteye beriye dağıtılıyormuş.

Sansüre Karşı Bir Teşebbüs

11 ŞUBAT 1919 İKDAM

Matbuat Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi dün içtima ederek Matbuat Kanununun tadili hakkında Takvim-i Vakayi ile neşrolunan kanun-i muvakkatın muhtevi olduğu ahkam-ı cezaiye hakkında uzun uza diye müzakeratta bulunmuştur. Bu gün dahi tekrar içtima edecek olan Cemiyet-i Merkeziyenin fikrine nazaran Hükümetçe yeni kanunda tadilat icra ve sansür ıslah edilmediği takdirde bi'l-umum Türkçe gazeteler tatil-i neşriyat tarikini iltizam etmelidirler.

Londra'da Bir Miting

11 ŞUBAT 1919 İKDAM

Londra 9- Londra'da Trafalgar Meydanında bir miting akdedilmiştir. Bu mitingde milletlerin bizzat tayin-i mukadderat eylemeleri esasına istinaden Rum ve Ermeni arazisinde Türk hakimiyetine nihayet verilmesine dair Doktor Califord tarafından yapılan teklif tasvip edildi. Bu teklifte bir Ermeni Devleti teşkili, Rum yerlerinin Yunanistan'a ilhakı, Hıristiyanlarla meskun yerlerdeki tahribat da zi-medhal (karışmış) olan kimselerden adilane tazminat aranılması dahi mütederricdir.

Mahrukatsızlık Yüzünden Tatil

12 ŞUBAT 1919 İKDAM

Şehrimizin muhtelif mahallerindeki nüfus idarelerinde müstahdem ve memurin mahrukat olmadığı beyanıyla vazifelerini terk eylemişlerdir. Bazı mektepler de bu yüzden tatil-i tedrisat etmişlerdir.

Cemahir-i Müttefika'da Kadınların Hakk-ı İntihabı

14 ŞUBAT 1919 İKDAM

Washington 12- Cemahir-i Müttefika Meclis-i Ayanı kadınların hakk-ı intihabı hakkındaki layihayı tekrar reddetmiştir. Reisicumhur Wilson'un telgrafla vuku bulan tebligatına rağmen Cenup Demokratları layihaya müzaheretten imtina etmişler ve bu suretle Kongre'nin bu devre-i içtimai esnasında bunun kabul edileceği ümidi zail olmuştur.

Almanya'ya Yüklenilen Ağır Şartlar

15 ŞUBAT 1919 İKDAM

Londra 14 Şubat- Hükümet mahafilinin tebliğ ettiği malumata göre Almanya'ya kabul ettirilecek olan sulh şartları icabınca Almanya gerek mevcut ve gerek derdest inşa bütün sefain-i ticariyesini İtilâfa teslim etmeye mecbur olacaktır. Bu suretle Almanya'nın hukuk-i düvele mugayir olarak tahrip etmiş olduğu sefain kısmen tazmin ettirilmiş olacaktır.

Sulh şartları Mösyö Ebert'in riyaset ettiği Alman Hükümet-i hazırasına tebliğ edildikten sonra bu şartlar Alman Millet Meclisi'ne tasdik ettirilecektir.

Londra 14- Avam Kamarası'nda Konferanstaki İngiliz murahhaslarına, talep edecekleri tazminatın miktarı hakkında talimat verilmiştir. Bu tazminat harbin doğrudan doğruya tevlid ettiği hasarattan maada İngiltere'nin harp sebebiyle uğradığı kaffe-i zayiatı kapatmaya kifayet edecektir.

Sansüre Karşı Matbuat Cemiyetinin Mukarreratı

15 ŞUBAT 1919 İKDAM

Osmanlı Matbuat Kongresi Riyasetinden: Kanun-i Esasi hilafına olarak matbuat hakkında vaz' edilen takyidata dair müzakerat icrası ve bu bâbda matbuatça müttehiden bir hatt-ı hareket ittihazı için Matbuat Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi tarafından vuku bulan davet üzerine Osmanlı Matbuat Kongresi

dünkü Cuma günü suret-i fevkaladede akd-i içtima etmiştir. Kongreyi küşad eden Matbuat Cemiyet Reisi Mahmut Sadık Bey, Hükümetçe neşrolunan yeni kararname üzerine Osmanlı matbuatının ilka edildiği vaz-ı elimini müessir ve müteessir bir lisan ile izah ve maksad-ı içtimaı bu noktada tesbit ederek nizamname mucibince Kongre reis ve katiplerinin derhal intihabını teklif etmekle Kongre Riyasetine Razi, vekaletine Celal Muhtar ve Katipliğe Hami, Ahmet Saki ve Ferit Cavit beyler intihab edildiler. Bunu üzerine müzakerata ibtidar olunarak vaziyetin ve Hükümetçe takip edilen sakim (yanlış) hareketin Kanun-i Esasiye muvafık bir surette ifrağı temennisinin zat-ı şahaneye bir ariza ile iblağı hakkında Celal Nuri Bey'in bazı rüfekası namına vuku bulan teklifi şimdilik tehir edilerek meselenin evvel emirde doğrudan doğruya mesul olan Hükümet tarafından hallinin suret-i kat'iyyede talebine karar verildi. [...]

Cenevre'de Türk Kongresi Payitaht İstanbul; Türk Hukuku

16 ŞUBAT 1919 İKDAM

Cenevre'de Metropol Oteli'nde teşekkül eden Türk Kongresi hakkında geçende telgraf ajansları kısa malumat vermişlerdi. Ahiren gelen Fransız gazeteleri tafsilat i'tâ etmektedirler.

Kongrede Prens Sabahaddin Bey, Dahiliye Nazır-ı esbakı Reşid Bey, Paris'ten suret-i mahsusada gelen Şerif Paşa, Şehremini esbakı Cemil Paşa, İsviçre'de sakin Türk zabitan ve memurin-i sabıkasından ve talebe ve tüccardan birçok zevat bulunmuşlardır.

Gayet hararetli münakaşalardan sonra heyet âtideki kararı tasvip ve imza etmiş ve bu karar derhal Reis Wilson'a ve Fransa, İngiltere, İtalya başvekillerine telgrafla bildirilmiştir.

Cenevre'de kongre halinde içtima eden İsviçre'de sakin Türkler hususat-ı âtiyeyi talep ederler.

1- Payitaht İstanbul olmak üzere Türkiye'nin ibkası. (baki kalması)

2- Türkiye'nin istiklalini sarahaten temin eden Reis Wilson'un beyannamesindeki on ikinci maddenin tamam-ı tatbiki.

3- Türk hukukunun ve Türkiye'deki anasır-ı saire mutalebatının suret-i amike ve adilanede tetkiki.

4- Asıl Türkiye'de ekalliyet teşkil eden anasır-ı sairenin ve diğer memleketlerde ekalliyet halinde yaşayan Türklerin kaffe-i hukuk ve menafi-i meşruasının muhafazası.

5- Düyûn-ı Umumiye-i Osmaniye'nin ve Balkan Harbinden evvel Devlet-i Osmaniye dahilindeki araziye isabet eden bilcümle taahüdat-ı maliyenin (mütekaidin-i mülkiye ve askeriye maşatı da dahil olmak üzere) nispet usulüyle taksimi ve Türk esirlerinin kısa bir müddet zarfında memleketlerine iadesi.

6- Aç kalmış olan Türkiye'nin suret-i müstacilede ve imkanın müsaadesi mertebesinde iaşesi.

7- İlan-ı harpte asla zi -medhal olmayan memalik-i ecnebideki Osmanlıların vaziyeti Türkiye ile muvasalatın katı üzerine tahammülfersa bir raddeye gelmiş olduğundan bunların aileleriyle muhabere ederek en mübrem ihtiyaçlarını tedarik edebilmelerine imkan bırakılması mukteza-yı adalet ve insaniyettir.

[...]

Cemiyet-i Akvam Layihasının İtmamı

17 ŞUBAT 1919 İKDAM

Paris 10 Şubat- Cemiyet-i akvam layihası Cuma günü inikad eden Sulh Konferansına tevdi edilmiştir. Layiha başlıca nukat-ı âtiyeyi ihtiva etmektedir:

Harbe sebebiyet verecek beynelmilel her türlü ihtilâf Heyet-i İcraiyeye veya buna mümasil bir heyet-i hakimeye tevdi edilecektir. Hrhangi bir millet hiçbir zaman evvelce bu usule müracaat etmeksizin harekat-ı askeriyeye tevessül edemeyecektir. İttihad-ı Akvama dahil bulunan bir millet Heyet-i İcraiyenin kararlarına muhalif hareket ederek kavaid-i mevzuaya riayet etmediği takdirde bu milletin bu suretle hareketi İttihad-ı Akvamın sair azasına karşı bir hareket-i hasmane telakki edilecek ve bunlar hükümet-i müttehime (suçlu olan) ile münasebat-ı ticariye ve maliyelerini kat' edeceklerdir. İttihad-ı Akvama dahil olunmayan milletler arasında bir ihtilâf zuhur eylediği takdirde mezkûr milletler evvel emirde İttihad-ı Akvam Heyet-i İcraiyesiyle müzakerede bulunmak üzere mümessillerini gönderecekler ve Heyet-i İcraiye ahvale göre bir hatt-ı hareket tayin edecek ve bunun icrasını talep edecektir. Heyet-i İcraiye aynı zamanda bütün cihan-ı medeniyetin umuruyla iştigal edecek ve kadın erkek erbâb-ı mesainin daha insani şeraite tabi tutulmaları için sarf-ı mesai eyleyecektir.

Pardayanlar Oynanıyor

20 ŞUBAT 1919 İKDAM

Yarınki Cuma günü Şehzadebaşı'nda Millet Tiyatrosunda gündüz hanımlara akşam beylere Eyüp Sabri Bey müsameresinde pek muhteşem bir surette oynanacaktır. Michel Zevaco'nun en mükemmel eseri bulunan ve pek çok zamandan beri prova edilmekte olan bu emsalsiz piyesin temaşasını tavsiye ederiz.

Yine Tramvay Meselesi

22 ŞUBAT 1919 İKDAM

Tramvay Şirketinin dünkü ilanından anlaşıldığı üzere tramvayların işlemesi ihtimali tekrar görünmüştür. Tramvay Şirketi, malum olduğu vechile, bilet ücretlerine yüzde beş yüz zam talebine kadar çıkmıştı. En son talebi ise birinci mevki için yüzde üç yüz, ikinci mevki için yüzde iki yüz elli idi. Bu talebi Şehremaneti ve müteakiben Meclis-i Vükela reddetmişti. Şeh-

remaneti, hesaplarının tetkiki neticesinde tramvayın yüzde 125 zam ile işleyebileceğini görmüş ve bundan fazla zammı kabul etmemiştir. Tramvay Kumpanyası taleb-i sabıkında ısrar edince iş yüzüstü kalmıştı. Mamafih kömür istihsalatı gittikçe arttığı bir zamanda şehirde tramvay münakalatının temin edilememesi kabil-i tecviz değildi. Hükümet tramvayları bir başka vasıta ile işletmek tasavvurunda bulundu. Bu tasavvur kuvveden fiile isâl edilmek üzere idi. Nihayet Tramvay Şirketinin yüzde yüz yirmi beş zammı kabul ettiği anlaşılıyor ki dün süratle şirketin memurlarını davet ettiği haberini aldık. Tramvayların on on iki güne kadar işlemesi mukarrerdir. Tramvaysız ve tünelsiz İstanbul'un ne büyük müşkülata maruz kaldığını gördük. [...]

Reji Fabrikasında Bir Grev

23 ŞUBAT 1919 **İKDAM**

Vazifesinde tekâsülünden (tembelliğinden)dolayı Rejinin makine kısmında çalışan Katina namındaki kadın üç gün tecziye edilerek yevmiyesi kat' olunmuştu. Bundan muğber olan kadının oğlu yine Reji amelesinden Mihail, evvelki Perşembe günü akşamı müstahdeminin dışarı çıktığı esnada kendi şubesi baş memuru olan Yorgi Efendi'yi kapı önünde beklemiş ve hariçten tedarik ettiği bazı eşhas ile üzerine hücum ederek dövmüştür. O esnada zabıta memurları yetişmiş ve Mihail'i tevkif etmişler. Ertesi Cuma günü ameleden Koço isminde birisi öğle tatilinde dışarı çıkıp sarhoş olarak avdet etmiş ve o gün Cuma olmak münasebetiyle yalnız işlemekte olan şube baş memurunun odasına hücum etmişse de o sırada memur içeride bulunmadığından hiddetlenerek camı kırmış ve bağırıp çağırarak ortalığı velveleye ve telaşa vermiştir. Fabrikadaki kızlar korkudan hemen işlerinin başından ayrılmışlar ve gitmişlerdir.

Cumartesi günü umum amele fabrikaya gelmiş ise de Cuma günü kargaşalığı çıkaran amele diğerlerinin çalışmamaları için teşvikata ve propagandaya başlamışlardır. Neticede fabrika dahilinde bir intizamsızlık husule gelmiş ve Fabrika Müdüriyeti de imalat kısmını gayrı muayyen bir zaman için tatile mecbur kalmıştır. [...]

Elde mevcut bulunan sigara ve tütün üç aylık ihtiyaca kafi miktardadır. Esasen harpten evvel 15 bin kilo sigara imal olunurken bu miktar yarıya inmişti.

Fabrikanın bütün amelesi 1200 kişiden ibarettir. Mamulat-ı mahsusa, matbaa ve demirhane amelesi muntazaman işlediği cihetle grev yapan amelenin mecmuu 900 kişidir. Grev yapan amelenin talebi layıkıyla anlaşılamamıştır. Harbin bidayetinden beri Reji amelesine yüzde yüz elli zam yapılmış ve daha dört ay evvel bir zam icra edilmiştir. Şimdi fabrika tatil edilmiş bulunuyorsa da Mart ibtidasında küşad edileceğinden grevciler davet edilecek davete icap etmeyenler olur, yahut idare gayr-ı kabil-i kabul talep karşısında kalacak olursa bu 900 kişi yerine diğerlerinin tayin edileceğini söylüyorlar. [...]

İşlemeyen amelenin işleyen ameleyi teşvik veyahut cebir ve tehdit ile vazifeden infikâk ettirilmelerini men' için bera-yı ihtiyat İstanbul Baş Müdüriyetinden kolcular gönderilmiş ve ayrıca da polis tedabir-i inzibatiyeyi temin etmiştir.

[...]

Esasen harpten evvel günde 15 000 kilo sigara imal olunurken bu gün ahval-i hazıra dolayısıyla bu miktar yarı derecesine tenezzül etmiştir.

Sokaklardaki Sefil Askerler

24 ŞUBAT 1919 **İKDAM**

Sokaklarda dolaşan sefil askerlerin toplattırılmasına ibtidar edilmiştir. Harbiye Nezaretince zabitan hanelerinde emirber suretiyle istihdam edilenlere vesika i'tâ edilecek ve vesikasız dolaşan askerler inzibat memurları vasıtasıyla toplatılacaktır.

Fransız, İngiliz, İtalyan Zabıtası

24 ŞUBAT 1919 **İKDAM**

Memleketin asayişini taht-ı temin ve inzibata almak maksadıyla, Fransız, İngiliz ve İtalyan zabıtası bir iki güne kadar Polis Müdüriyeti uhdesine tevdi edilecek ve bundan sonra İstanbul'un asayişini temin için zabıtamızla teşrik-i mesai edeceklerdir. Mütarekenin ilanından sonra İstanbul'un asayişini kasden ihlal edenlere karşı bu yeni tedbirin iyi bir darbe olacağını ve İstanbul'un sükununu ihlal eden seslerin kesileceğini ümit ederiz.

Rumca Gazeteler Tatil-i Neşriyat Ettiler

25 ŞUBAT 1919 **İKDAM**

Şehrimizde münteşir bilumum Rumca gazetelerde müstahdem mürettipler maaşlarına yüzde kırk zam talep eylediklerinden ve bu zammı gazete sahipleri kabul eylemediklerinden mürettipler dünden itibaren grev ilan eylemişlerdir. Patronlar Atina'dan mürettip celbine teşebbüs eylemişlerdir.

Kabine Tebdili

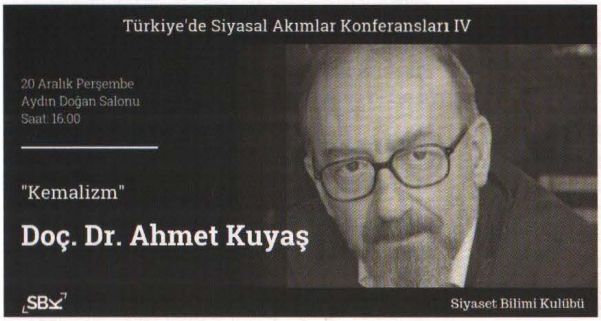
26 ŞUBAT 1919 **İKDAM**

Türk Telgraf Ajansının dün gece neşrettiği bir tebliğden İkinci Tevfik Paşa Kabinesinin istifa eylediği ve onun yerine yine Tevfik Paşa'nın riyasetinde yeni bir kabine tayin edilmiş olduğunu öğrendik. Buhran-ı nuzzar olduğuna dair birkaç vakitten beri deveran eden şayialar sabık Kabinenin birçok erkan-ı mühimmesi tarafından suret-i kat'iyyede ret ve tekzib edilmekte idi. Yeni Kabinenin teşekkülü, o mervi olan (söylenen) buhranın hakikaten mevcut olduğunu resmen teyid ve tasdik eylemiştir.

Galatasaray Üniversitesinde Konferans: Kemalizm

DOÇ. DR. AHMET KUYAŞ, 20 ARALIK'TA GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ AYDIN DOĞAN ODİTORYUMU'NDA, GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ SİYASET BİLİMİ KULÜBÜ TARAFINDAN DÜZENLENEN "TÜRKİYE'DE SİYASAL AKIMLAR" BAŞLIKLI KONFERANS DİZİSİ KAPSAMINDA BİR KONFERANS VERDİ.

BERAT SEÇKİN DEMİROK

Galatasaray Üniversitesinde düzenlenen "Türkiye'de Siyasal Akımlar" başlıklı konferans dizisi kapsamında konuşan Kuyaş, tarihte devrim olarak adlandırılabilecek bir dizi süreç olduğunu, bunların hepsine devrim denmesinin sebebinin büyük benzerlikler taşımalarından kaynaklandığını ifade etti. Bununla ilgili olarak Bolşevik, Türk, Fransız ve Amerikan devrimi gibi devrimleri örnek vererek, bu devrimlerin özgünlük ve özgüllük olarak yine de farklılıklarının olduğunu söyledi ve her birinin birer amacı olduğunu vurguladı. Türk Devrimi'nin amacının ise, o günkü Batı uygarlığının veya burjuva uygarlığının parçası olmak şeklinde özetlenebileceğini ifade eden Kuyaş, bununla birlikte devrim süreci sırasında yaşananların burjuva devrimlerine benzeyip benzemediği konusunda kuşkularının olduğunu ifade etti. Ancak, genel itibariyle, Batı dünyasında görülen toplumun Türkiye'de de varolabilmesi için uğraşıldığının söylenebileceğini yineledi ve döneme bakıldığında Türk Devrimi'nin amacına ulaşmakta biri pratikte, diğeri de zihniyet alanında iki sorunla karşılaştığını ifade ederken; bu sorunların ilkinin 1920'lerde, ikincisinin ise 1930'larda ortaya çıktığını ve 1930'lara özgü ikinci sorunun kitaplarda pek görülmediğini sözlerine ekledi.

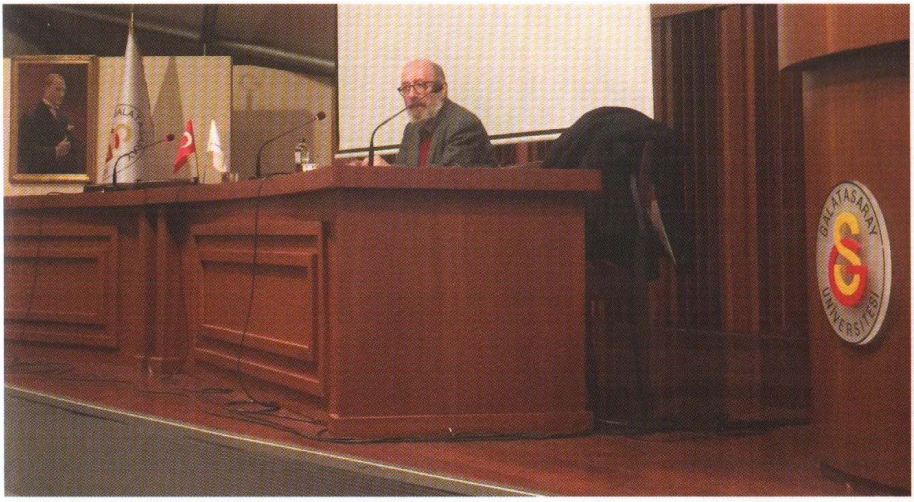
Pratikteki sorunu devrimci iktidarın burjuva demokrasisini hemen uygulamaya koymak isteyenlerle başının dertte olması olarak özetleyen Kuyaş; bununla ilgili olarak burjuva demokrasisine ilişkin özellikleri Halk Fırkası'nın değil, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın yaşama geçirmek istediğini vurguladı. Öte yandan bunun, Halk Fırkası'nın burjuva olmadığı anlamına gelmeyeceğini ifade etti. O zamanki adıyla Türkiye Çiftçi ve İşçi Sosyalist Fırkası'nın, bugünkü adıyla Türkiye Komünist Partisi'nin lideri Şefik Hüsnü Değmer'in Aydınlık gazetesindeki "Türk Burjuvazisinin Aile Kavgaları" başlıklı yazısıyla bu duruma işaret ettiğini de sözlerine ekledi. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasının ertesindeki günlerde, İtibar-ı Millî Bankası'na İş Bankası tarafından el konulmasını da Halk Fırkası ile Türkiye burjuvazisi arasındaki çekişmeye örnek gösterdi.

Halk Fırkası'nın gözünde, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın popülizme yaslanması ve devrimden ödünler vereceğinin aşikâr olduğunu ifade eden Kuyaş, bunun Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programında da belli olduğunu söyledi. Buna ek olarak, iktidar açısından ulaşılması istenen amacın hemen uygulamaya konmasının o amaç uğrunda yapılmış devrimin iflâsını hazırlamak anlamına geldiğini de ifade etti. Bundan ötürü Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatıldığını, bağımsız kalan milletvekillerinin sıkıştırıldığını hattâ İzmir Suikasti davasında bazı üyelerinin sanık sandalyesine oturtulduğunu belirtti.

Halk Fırkası'nın burjuvalara karşı sert bir politika yürütürken diğer yandan bir burjuva sınıfı da yetiştirdiğini, Millî Mücadele'nin emekli askerleri gibi kişilerden oluşan ve İş Bankası'nın kredileriyle şirketler kuran taşeron bir burjuva sınıfı olarak adlandırılabileceğini, fakat bunun da daha önce oluşmuş olan burjuva çevrelerinin rahatsızlığına yol açtığını ifade etti.

İktidarın, bu rahatsızlığın yüksek seviyeye erişmesini engellemek adına ve buna ek başka sebeplerden ötürü 1930'larda devletçiliğe geçtiğini söyleyen Kuyaş, devletçiliğin 1920'lerdeki özel tekelllerin yerini aldığını ileri sürdü. 1960'lara kadar süren, yapılması gerektiği düşünülen girişimler için gerekli sermayenin olmadığı, bundan ötürü de meseleye devletin el attığı şeklindeki söylemin bu bakımdan şüpheli olduğuna da dikkat çekti.

Rejimin karşılaştığı zihniyete ilişkin sorunun, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayanların emperyalist devletler olduğunu, Türkiye'nin de bir ulus-devlet olabilmek için aynı emperyalistlerle savaşmak zorunda kaldığını düşünen

bir zihnin o emperyalist devletlerle aynı kültür dünyasını paylaşmasını zorlaştırdığını, bu çıkmazın Altı Ok üzerinden özgün bir model yaratma çabaları doğurduğunu iddia etti. Bu çabaların, özellikle de devletçiliğin ortaya çıkmasıyla birlikte iktidarın burjuva demokrasisine karşı yürüttüğü politikaların geçici olmayıp kalıcı ve tamamen Türkiye'ye özgü bir model yarattığını belirtti. Bu yorumların 1932'de yayımlanan *Kemalizm* kitabının yazarı Tekin Alp'le ve 1935'te yayımlanan *Kamâlizm* adlı kitabın yazarı olan Edirne Milletvekili Mehmet Şeref Aykut'la başlayan Kemalizm anlayışını doğurduğunu söyledi.

Kuyaş, bu milliyetçi yaklaşıma solda da ayak uydurulduğunu söyledi. Şevket Süreyya Aydemir'in başını çektiği Kadro hareketinin "ulusal kurtuluş hareketleri" adı altında üçüncü yolcu bir hareket olduğunu, Kadro'nun yayına başladığı 1932 yılında Hüseyin Avni Şanda'nın yazarı olduğu "Yarı Müstemleke Oluş Tarihi" makalesinin de yayımlandığını ve makalede Osmanlı İmparatorluğu'nun sömürge oluşunun milliyetçi bir üslûpla ele alındığını kaydetti. Bunun yanı sıra 1935'de aynı yazarın yayımladığı, 1908 işçi hareketlerini anlatan ama başlığı "Ecnebî Sermayesine Karşı İlk Kalkınmalar" olan makaleye de dikkat çekti ve dönemin solculuğunun milliyetçi yapısını vurguladı.

İktidarın sert politikaları yönünden bir tepe noktası olarak gördüğünü belirttiği ve devletle partinin bütünleştiği 1936-1937 yıllarında, söz konusu milliyetçi yorumların iktidarın liberalleşmeye yönlenmesiyle iflas ettiğini aktardı. Buna rağmen iktidarın, devletçiliğin geçici olduğu söylemine aykırı olarak devletçiliği anayasaya koyduğunu da sözlerine ekledi. Bu yüzden söz konusu dönemin titizlikle çalışılması gerektiğini de ileri sürdü.

1936-1937 yıllarında Türkiye'nin dış ticaretinin %45 ila %55 arasında bir oranda Almanya ile yapılıyor olmasından ötürü Büyük Britanya'nın harekete geçtiğini ve Türkiye'ye o günlerin dünyasında ancak şaşırtıcı olarak görülebilecek bir iyilik yaparak, Karabük Demir Çelik Fabrikası'nı kurduğunu söyleyen Kuyaş, İsmet İnönü'nün devletçiliği anayasaya bu girişim için alınan borcun yarattığı kapitülâsyonların gelmesi tehlikesi imajını silmek adına koydurmuş olabileceğini belirtti. Fransızların da İngilizlerle benzer bir düşünceyle hareket ederek, Hatay'ı Türkiye'ye bıraktıklarını aktardı. İngiliz ve Fransızların söz konusu yaklaşımlarının bir başka sebebinin de Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nden rahatsız olan Sovyetler Birliği olabileceğini de ifade eden Kuyaş, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'yla yakınlaşmasının asıl sebebinin ise İtalya olduğunu, nitekim İtalya ile ticarî ilişkilerin de kötüleşmiş olduğunu ve ABD'nin İtalya'nın yerini aldığını belirtti.

Liberalleşmenin Atatürk'ün ölümünden sonra da devam ettiğini belirten Kuyaş, iktidarın politikalarına 1930'larda tek muhalif kurum olan İstanbul Üniversitesinde İnönü'nün, 1939 Mart'ında daha liberal bir Türkiye'ye yönelik söz verdiği bir konuşma yaptığını söyledi. Bu dönemde, 1934 senesinde başta İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinden olmak üzere öğrencilerin Namık Kemal gecesi düzenlediklerini ve buna karşılık Cumhuriyet Halk Fırkalıların Namık Kemal'i küçümsediklerini, küçümseyenlerden birinin de Fuad Köprülü olduğunu sözlerine ekledi. 1940 yılında ise Namık Kemal'in doğumunun ve iktidarın o zamana kadar eleştiregeldiği Tanzimat'ın yüzüncü yılının büyük bir şölenle kutlandığının ve aynı dönemde Başbakan Refik Saydam'ın, dönemin Diyanet İşleri İkinci Başkanı Ahmet Akseki'ye Kur'an kursları açmaktan bahsettiğinin de altını çizdi. Buradan yola çıkıldığında, başta Attila İlhan olmak üzere sol Kemalist görüşe mensup pek çok kişiye ait, İnönü'nün 1945'ten itibaren devrime ve Atatürk'e ihanet ettiği şeklindeki görüşün, liberalleşmenin 1945 öncesinde başlamış olması ve başlatanın Atatürk'ün kendisi olması hasebiyle yanlışlanabileceğini ifade etti. Uluslararası konjonktürün gidişatta etkili olduğu bu dönemde, devrimin jakoben karakterinin sonlandığını da sözlerine ekledi. İsmet İnönü'nün liberal politikaları devam ettirmesinin sebepleri olarak da, İnönü'nün iktidardan uzak kaldığı 14 ay boyunca söz konusu türden politikaların devamına ikna olmuş veya Celâl Bayar'ın, İnönü'nün cumhurbaşkanlığı için bunu şart koşmuş olabileceğini ileri sürdü.

TOPLUMSAL TARİHE BİREYLERİN YAŞAMLARINDAN BAKMAK:

Tarihi Eleştirel Olarak Anlama ve Yazmada Yaşam Yazınının Önemi Öğrenci Atölyesi I

TARİH VAKFI'NIN BU SENEKİ "TOPLUMSAL TARİHE BİREYLERİN YAŞAMLARINDAN BAKMAK: TARİHİ ELEŞTİREL OLARAK ANLAMA VE YAZMADA YAŞAM YAZININ ÖNEMİ" KONULU PROJESİNİN İLK ÖĞRENCİ ATÖLYESİ 13 OCAK 2019 PAZAR GÜNÜ 10 OKUL, 132 ORTAOKUL VE LİSE ÖĞRENCİSİ, 42 ÖĞRETMEN İLE TERAKKİ VAKFI OKULLARI TEPEÖREN YERLEŞKESİNDE GERÇEKLEŞTİRİLDİ.

HAZIRLAYAN: NALAN BALCI

Gençlerin bir anı, yaşamöyküsü ve özyaşamöyküsü ya da günlüğü eleştirel bir biçimde okuyabilme becerilerinin gelişmesi, onların sorgulayıcı ve çözümleyici bir tarih bilinci oluşturmalarına da katkı sağlar. Bu amaçla Tarih Vakfı'nın ortaokul ve lise öğrencileri arasında düzenlediği ilk atölye, öğrencilerin belirli bir olay ya da döneme dönük yaşam yazını örneklerine yoğunlaşmasına ve bu örneklerin tarih ders kitaplarındaki anlatımdan ne yönlerden ayrıldığına ya da onlara nasıl katkıda bulunduğuna dikkat etmelerine yardımcı olmayı amaçlıyordu.

Projeye Özel Alman Lisesi, Ulus Özel Musevi Ortaokulu ve Lisesi, İELEV Özel 125.Yıl Ortaokulu, Özel ENKA Ortaokulu ve Lisesi, FMV Özel Isparta-kule Işık Ortaokulu, FMV Işık Ortaokulu Nişantaşı Kampüsü, Özel ALEV Ortaokulu ve Lisesi, ALKEV Özel Anadolu Lisesi, Özel Getronagan Ermeni Lisesi, ODTÜ Geliştirme Vakfı Özel Lisesi, Terakki Vakfı Okulları katıldı.

Atölyenin ortaokul ayağını Özel Şişli Terakki Tepeören Ortaokulu öğrencisi Nehir Kale, lise ayağını ise Özel Şişli Terakki Tepeören Anadolu Lisesi öğrencisi Dilara Beliz Mamati kaleme aldı. Ortaokul atölyesi fotoğrafları Özel Şişli Terakki Tepeören Ortaokulu öğrencileri Can Denizeri ve Recep Sonay, lise atölyesi fotoğrafları ise Özel Şişli Terakki Tepeören Anadolu Lisesi öğrencisi Aylin Pak tarafından çekildi. Öğrenci yazıları ve fotoğrafları Terakki Vakfı Okulları e-dergisi Terabook'ta yayınlandı. Aşağıda bu atölyenin her iki kısmının da değerlendirmesini öğrencilerin kaleminden sunuyoruz.

NEHİRCE

Tarih Vakfı'nın bu seneki proje konusu "Toplumsal Tarihe Bireylerin Yaşamlarından Bakmak: Tarihi Eleştirel Olarak Anlama ve Yazmada Yaşam Yazınının Önemi"ydi. Tepeören Yerleşkesinde 13 Ocak Pazar günü gerçekleştirilen ilk öğrenci atölyesi sabah 9.30'da katılımcı okulların gelişiyle kahvaltı ikramlarıyla başladı.

Etrafta farklı okullardan tanımadığım bir sürü öğrenci vardı. Ortamda daha hiçbir şey başlamamış olmasına rağmen heyecandan kaynaklanan taze bir enerji vardı. Biraz etrafta gezindi-

ğimde fark ettim ki herkes tarihten bahsediyordu. Farklı okullardan gelen bu öğrencilerin ortak yanı, hepsinin bugünden ne edinebileceklerini, kendilerine ne katabileceklerini merak ediyor olmalarıydı.

Kokteyl alanındaki sohbet ve tanışmadan sonra saat 10'da konferans salonuna geçildi. Açılışı Ortaokul Müdürümüz Fırat Güllü yaptı. Okul müdürümüz, projenin amacından ve daha sonra yapılacak atölyelerinin özelliklerinden bahsetti. Ardından projenin yürütücü grubunda yer alan öğretmenler de kendilerini tanıtarak keyifli ama yorucu bir gün olacağının ipuçlarını verdiler.

Konuşmasını yapmak üzere Prof. Dr. Ayhan Kaya takdim edildi. "Göç ve Kültür" ilişkisine değinen Ayhan Kaya, Cartel, Islamic Force, Ceza, Tahribat-ı İsyan gibi rap gruplarının şarkılarındaki isyana ve ele aldıkları sorunların temelinde göçün oluşuna vurgu yaptı. Türkiye'den Almanya'ya göç edenlerin yaptıkları rap şarkılarının kültürel kökenin Amerika'daki siyahlardan geldiği bin yıl düşünsem aklıma gelmezdi. Hip-hopçuların giydiği bol pantolonların işçi sınıfını sembolize ettiği o gün öğrendiğim bir bilgiydi. İzlenen videolar arasındaysa en çok etkilendiğim "Mellila" adlı kısa film oldu. Filim, Mellila'da yaşayan ve göç etmek amacıyla risk alıp bota binmeyi hayal eden gençler hakkındaydı. Bir çocuğun bir bota binip göç etmeyi hayal ettiğini görünce ne kadar şanslı olduğumu bir kez daha anladım. Konuşmasının sonunda Türkiye'deki mültecilere ön yargılı bakılmasının doğru olmadığını dile getirerek konuşmasını sonlandırdı. Bu konuşmadan sonra, son zamanlarda sıkça duyduğum bir kavram olan göçü daha derinden kavramış gibi hissediyordum.

Konferanstan sonra ilk atölye çalışması için ortaokul ve lise grupları ayrı alanlara yönlendirildi. İlk atölyenin başında o gün üç atölye yapılacağı ve atölyelerin amacının özgür bir düşünce ortamı sağlamak olduğunu söylediler. "Yaşam Yazını I" atölyesinde Yeşim ve Burçin Öğretmenler çalışmaya başlamadan önce küçük bir tanışma etkinliği yaptırdı. Bu etkinlik öğrencilerdeki çekingenliğin dağılmasını ve sıcak bir ortamın oluşmasını sağladı. Her grup kendilerine verilen görevleri uyguladı. Her grup yaşam yazınına ait farklı bir türde yani otobiyografi, biyografi, anı ve günlük türünde yazılar yazdı. Atölyenin sonunda yazılarını tamamlayan gruplar, bunları büyük grupla paylaşarak farklı türlerin özelliklerini keşfettiler. İlk atölye yaşam yazınlarının tarihi anlamakta yeterli olup olmadığı sorusuyla sonlandırıldı.

Yemek arasından sonra "Yaşam Yazını II" atölyesine geçildi. Sınıfa geldiğimde Fırat Öğretmen, "Tarihe Bireylerin Bakış Açısından Bakmak" adlı sunumunu yapıyordu. Fırat Öğretmen "neden birey?" diye sorduğunda, bir öğrenci "bireylerin yaşamlarının tarihin yapıtaşı" olduğunu söyledi. Başka bir öğrenci tarihin daha genel bir kavram olduğunu, toplumları ilgilendirdiğini söyledi.

Yazılı belgelerin her zaman beşeri olduğunun altı çizildi. Daha sonra yazılı belgelere örnekler verildi. Ayrıca biyografi, otobiyografi, anı yazısı ve günlüğün insan yaşamını anlatan metinler olduğu vurgulandı. Tarihi anlamada kurmaca ve gerçekçi metinlerin önemine değinildi. Bu atölyeden sonra şu sonucu çıkardım ki bir insanın anılarını yayınlaması cesaret istiyor.

Daha sonra bizden "İnsanlar neden yaşamlarını anlatma gereği duyar ve yaşam öykülerini yazarlar?" sorusuna yanıt arayan kişisel bir metin yazmamız istendi. Kişisel metinlerimizi yazdıktan sonra bu metinlerin değerlendirilmesinin ikinci atölyede yapılacağı söylendi ve 10 dakikalık ara için dışarı çıktım.

Aradan sonra üçüncü atölye için sınıfa döndüm. Nalan Öğretmen şu soruyla konuşmaya başladı: "Bugün neler yaptık?" Biri Ayhan Kaya'nın konuşmasını hatırlattı, diğeri yazı türlerini, bir diğeri ise tarih edebiyat buluşmasını. Gün içinde yaptıklarımız özetlendikten sonra "Yaşam Yazını III" atölyesi için hazırlanan etkinliği yaptık. Öğrenciler metinleri okuyup verilen sorulara göre yorumladıktan sonra her grup yazılarını okumaya başladı. Metin çalışmalarına verilen yanıtlar üzerinden tartışma yürütüldü.

Üçüncü atölye bittikten sonra günü sonlandırmak üzere konferans salonuna geçtik. Bir öğretmenin kısa ve öz konuşmasından sonra ben de kalkıp ortaokulun bütün gün yaptıklarını özetledim. Konukların, konuşmamı heyecandan "Bu kadar!" diyerek tamamlamış olmamı anlayışla karşıladıklarına eminim.

Seneye böyle bir şansım olursa atölyelere de katılmayı çok isterim. Yapılan aktiviteler ve tartışmalar çok ilginçti.

Nehir Kale
7 B Sınıfı

"TOPLUMSAL TARİHE BİREYLERİN YAŞAMLARINDAN BAKMAK" LİSE ATÖLYESİ

Sabah saat 09.30'da İstanbul ve Ankara'dan on okulu Tepeören Yerleşkesinde misafir ettik. Arkadaşımla beraber ne ile karşılaşacağımız hakkında bir fikrimiz yoktu. Gün Prof. Dr. Ayhan Kaya'nın konuşmasıyla başladı. Göçün sosyal yaşama etkisi hakkında bizi etkileyen bir konuşma yaptı. Göç sonucu yaşanan kültürel çatışmalara ve toplumun yaptığı ayrımcılık konularına değindi. Rap müziğin göç eden gençlerin ya da ayrımcılığa uğramış insanların seslerini duyurmak amacıyla nasıl bir araç olarak kullanıldığından bahsetti. Bu durumu incelemek için Cartel, Tahribad-ı İsyan, Islamic Force ve Ceza gibi rapçilerin birer şarkısını dinletti. Bu şarkılar üzerinden göçün insanlar üzerindeki etkilerini konuştuk. Şarkıların devamında Afrikalı göçmenlerin Avrupa umudunu dile getiren "Melilla" isimli bir kısa film izletti. Filmde göçmenlerin sokaklarda geçen hayatlarını ve baş etmek zorunda kaldıkları sorunlardan bahsediliyordu. O göçmenlerin süslü arabalar, evler değil sadece özgürce ve rahatça yaşayabilecekleri bir ülkeye gitmek istemelerini görmenin sadece beni değil birçok kişiyi etkilediğini düşünüyorum. Prof. Dr. Ayhan Kaya'nın sunumu göç olgusuna farklı bakış açılarından bakmamızı sağladı.

Konferans sonrası lise öğrencileri atölyelere geçti ve gruplarına ayrıldı. "Yaşam Yazını I" atölyesinde birbirimizi tanımak için küçük bir oyun oynadık. Oyunda ilk kendimizi tanıtıyor sonra ise bizden önce kendini tanıtmış olan kişiden bahsediyorduk. Tanımadığım insanların arasında yabancılık çekip kendimi rahatça ifade edememekten korkuyordum, fakat bu oyunla çok güzel bir atölye başlangıcı yaptık. Kısa oyunumuzdan sonra herkese yaşam yazını ile ilgili bir sunum yapıldı. Sunumda yaşam yazınının içeriğinden bahsedildi ve örnekler verildi. Sunum bittiğinde herkes "İnsanlar neden yazar?" sorusuna dair bir yazı kaleme aldı. Yazımızı yazdıktan sonra kısa bir ara verildi ve arkadaşlarımla yazdıklarımı paylaştığımda bu soruya ne kadar farklı bakış açıları ile yazılar yazdığımızı fark ettim.

"Yaşam Yazını II" atölyesinde dosyalarımızda bizim için hazırlanan Mustafa Kemal Atatürk'ün "Karlsbad Günlüğü"nden bir paragrafı okumamız istendi. Paragrafta Atatürk'ün genç bir kumandanken yaşam öyküsünü yazma konusundaki çekimserliği üzerine bir tartışma yürüttük. Bir görüş, meslekten dolayı eğer düşüncelerini somutlaştırırsa işini tehlikeye atacağından çekindiği için yazmadığı biçimindeydi. Diğer bir görüş ise, zamanla bir insanın duygu ve düşüncelerinin değişebileceğinden dolayı yazmadığını savunuyordu. Bu konuda çok farklı görüşler ön plana çıktı. Bu farklı görüşlerle tartışma zenginleşti. Bu tartışmanın ardından her gruba onar tane fotoğraf verildi ve bunlardan birisini seçmemiz istendi. Seçtiğimiz fotoğraftan bir kişiyi seçip onu bir bilim insanı olarak düşünmemiz, verilen yönergeye göre bu fotoğraf üzerinden bir biyografi yazmamız gerekiyordu. Verilen fotoğrafların hepsinde göç eden insanlar vardı. Biz siyah beyaz, takım elbise giyen, elinde valiz olan ve arka planında ise giyim tarzına hiç uymayan bir fotoğraf seçtik. Uzun bir süre boyunca arkadaşlarımla hikâyesini düşünerek tartıştık ve sonucunda Almanya'daki Nazilerden kaçan bir adam olduğunu hayal ederek güzel bir biyografi yazdık.

Bu çalışmayı tamamladıktan sonra öğleden sonra "Yaşam Yazını III" atölyesine geçtik. Bu atölyede Türkiye'ye yönelik ya da Türkiye'den kaynaklı bir göç olayıyla ilgili üç farklı metin çalışmasını inceledik. Birinci metin çalışması MEB ders kitabından alınmıştı ve göçe örnek verilmişti. İkinci metin çalışması, bir makaleydi. Çok daha uzun ve daha fazla nesnel bilgiyle öznel görüşleri birleştirmişti. Üçüncü metin çalışması ise bir romandan alınmıştı ve tamamen özneldi. Bizden bunları öznel-nesnel olarak gruplara ayırmamızı ve sorulan soruları yanıtlamamızı istemişlerdi. Grup olarak çalışmayı tamamladıktan sonra herkes kendi görüşünü ortaya koyan açıklamalarda bulundu. Atölye bittikten sonra konferans salonuna geçtik ve günü değerlendirdik. Yorulmuştum fakat aynı zamanda eğlenmiştim. Yeni insanlar tanımıştım. Projenin diğer atölyelerinden sonra kendimi daha fazla geliştirmiş olacağımı düşünüyorum.

Dilara Beliz Mamati
9 B sınıfı

KÜTÜPHANE KONUŞMALARI

Delilik, Siyaset ve Toplum

TARİH VAKFI VE ANAMED KÜTÜPHANESİ İŞBİRLİĞİYLE DÜZENLENEN YENİ YILIN İLK "KÜTÜPHANE KONUŞMALARI", AKİF YERLİOĞLU'NUN MODERATÖRLÜĞÜNDE FATİH ARTVİNLİ'NİN "DELİLİK, SİYASET VE TOPLUM: TOPTAŞI BİMARHANESİ (1873-1927)" KİTABININ SUNUMUYLA BAŞLADI.

İREM BARKIN

Acıbadem Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Bölümü öğretim üyesi Fatih Artvinli, kitabında Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda geçirdiği dönüşümler ekseninde; deliliğin sosyal tarihini, akıl hastanesinin modernleşme çabalarıyla beraber irdeleyerek bütünlüklü bir çerçeve sunuyor. Süleymaniye Bimarhanesi'nden başlayarak Bakırköy'e giden süreci, toplumsal ve siyasal olayları göz önüne alarak inceliyor. Kurum tarihi ve tarihçilik açısından önemli bir çalışmaya imza atan Artvinli, Süleymaniye ardından Toptaşı'yı ve son olarak Bakırköy deneyimlerini. Osmanlı'dan günümüze psikiyatri alanında gerçekleşen değişim ve dönüşümleri, süreklilik-süreksizlikleriyle ele alarak oldukça verimli bir sunum gerçekleştirdi.

Osmanlı bimarhaneleri ve Avrupa tımarhanelerinin hangi yönlerden birbirlerinden farklılaştığı, devlet ve toplum tarafından nasıl kodlandığı ve tedavi süreçleri arasındaki ayrılıklar üzerinde duran Artvinli bunları çeşitli örneklerle destekledi. Mustafa Sami'den "Orada akıl hastaları zincire vurulmaz, hastane bahçesinde dolaşırlar" aktarımı ayrılığın ve Osmanlı'daki gecikmişliğin boyutunu göstermesi bakımından dikkat çekiciydi.

OSMANLI BİMARHANELERİ

19. yüzyılda Osmanlı'da akıl hastalarının tutulduğu yerler bimarhane olarak adlandırılıyordu. Süleymaniye Bimarhanesi'nde akıl hastalarının bayramlarda ve özel günlerde para karşılığı halka teşhir edildiğini belirten Artvinli, bu uygulamaların psikiyatrinin modernleşmesiyle paralel olarak sona erdiğini ve hastaların şehirden, kalabalıklardan uzaklaştırıldığını vurguladı. 1856 yılında Süleymaniye Bimarhanesi'nin başhekimi olan Luigi Mongeri, hastane ziyaretlerini ilk kez kayıt altına almaya başlamış ve akıl hastalıklarını istatistikler üzerinden raporlaştırmıştır. Mongeri Süleymaniye Bimarhanesi'nin 1873 yılında Toptaşı'na taşınmasına önayak olmuş bununla beraber 1876 yılında Bimarhaneler Nizamnamesi'ni hazırlayarak akıl hastalarının kapatılmasının belli kurallara tabii olması gerektiğinin altını çizmiştir. Artvinli, zamanla deliliğin tıbbın içine girmesinin, dönemin bu idealist sayılabilecek talepleri ışığında gerçekleştiğine dikkat çekti.

TÜRKİYE'DE PSİKİYATRİ ALANINDAKİ GELİŞMELER

Mazhar Osman mütareke sonrası dönemde Toptaşı Bimarhanesi'nin başhekimliğine getirilmiş ve pozitivist bir anlayışla çalışmalarda bulunmuştur. 1919'da psikiyatri ve nöroloji alanında "İstanbul Seririyatı" adında bir dergi çıkartmış ve bu süreçte Alman psikiyatri ekolünün yerleşmesinde rol oynamıştır. Toptaşı'ndan şehrin dışına, Bakırköy'e geçiş de bu dönemde gerçekleşmiştir. Artvinli'ye göre Bakırköy'ün en önemli özelliği oldukça geniş bir alana yayılan bu hastanenin bizzat hastalar tarafından, onların emeğiyle inşa edilmiş olmasıdır. Mazhar Osman'ın deyişiyle "meşguliyetle tedavi" Bakırköy'de gerçekleşmiştir.

Mazhar Osman'ın biyolojik psikiyatri anlayışının 1960'lara kadar hakim olduğunu ancak sonrasında psikanalitiğin gelişimiyle farklı alanlara da yayıldığına vurgu yapan Artvinli fakülteler ve klinikler arasında süre giden teori-pratik tartışmasının güncelliğini koruduğunu belirtti. Psikiyatri alanında 1960'lardan itibaren Ruh Sağlığı Dispanserleri hizmet vermeye başlamış, Bakırköy'ün kamuoyunda görülür hale gelmesi ise 1970'lerde "Deli Bayramları" aracılığıyla gerçekleşmiştir. 1980'li yıllarda ise ilk eğitimli hastabakıcıların göreve başlamaları ve neoliberal politikaların yerleşmesi psikiyatrinin de dönüşümünde rol oynamıştır. 19. yüzyıldan günümüze artan psikiyatri çalışmalarına karşın Türkiye'de hala akıl hastalarının zorunlu yatışının kurallarını içeren temel bir ruh sağlığı yasasının bulunmaması oldukça dikkat çekicidir.

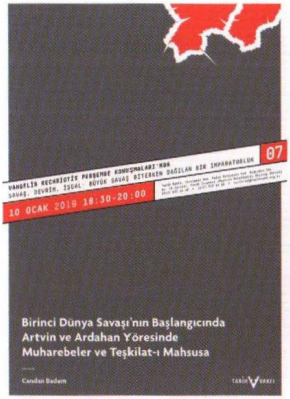
ZEYNEP BÜYÜKPALTA

Tarih Vakfı ocak ayına, 5 Ocak'ta Tarih Vakfı binasında Toplumsal Tarih'in 25. Yılına ve 300. sayısına ulaşmasının şerefine düzenlediği kokteyl ile başladı. Tarih Vakfı mütevellileri ile tarih dostları arasından birçok önemli ismin bir araya geldiği organizasyonda, Gökhan Pahlı tarafından tasarlanan yeni logo ile kapak tasarımının tanıtımı da yapıldı. Yayın hayatına Ocak 1994'te başlayan Toplumsal Tarih; tarih ve beraberinde birçok alanı kapsayan içeriğiyle okurları için arşiv niteliği taşıyan 25 yılını ve 300. sayısını Aralık 2018'de, Barış Alp Özden ile Y. Doğan Çetinkaya'nın editörlüğündeki özel bir sayıyla kutlamıştı.

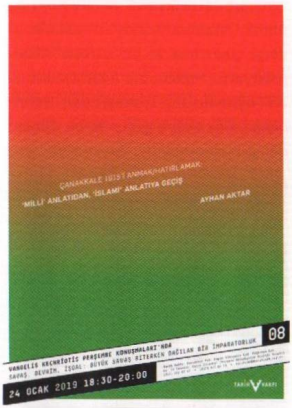

Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (ANAMED) Kütüphanesi ortaklığında düzenlenen Kütüphane Konuşmaları'nın ocak ayındaki konuğu Fatih Artvinli oldu. 8 Ocak'ta Akif Ercihan Yerlioğlu'nun moderatörlüğünde gerçekleşen konuşma, Fatih Artvinli'nin *Delilik, Siyaset ve Toplum: Toptaşı Bimarhanesi (1873-1927)* başlıklı kitabı temelinde şekillendi. Artvinli, Osmanlı Devleti'nde tımarhanelerin ıslahından başlayarak psikiyatrinin kurumsallaşmasına ve dönemin en önemli akıl hastanesi olan Toptaşı Bimarhanesi'nin tarihine odaklandığı "Delilik, Siyaset ve Toplum: Bir Akıl Hastanesinin Tarihi" başlıklı bir konuşma gerçekleştirdi.

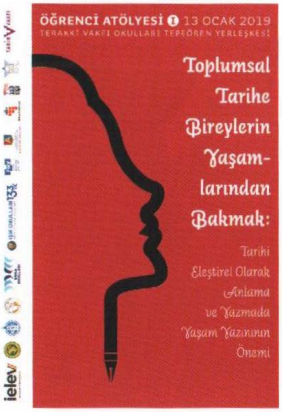
2018-2019 sezonunda 1. Dünya Savaşı'nın 100. yıldönümü münasebetiyle bü-

yük savaşın sonunda ve Mütareke Dönemi'nde Osmanlı İmparatorluğu topraklarında gerçekleşen gelişmeleri ve bu gelişmelerin sonuçlarını yerel ve uluslararası boyutta masaya yatıran Perşembe Konuşmaları ocak ayında iki toplantı gerçekleştirdi. 10 Ocak günü gerçekleşen toplantıda Candan Badem, "Birinci Dünya Savaşı'nın Başlangıcında Artvin ve Ardahan Yöresinde Muharebeler ve Teşkilat-ı Mahsusa" başlıklı bir konuşma yaptı. 24 Ocak'ta gerçekleşen toplantının konuğu ise "Çanakkale 1915'i Anmak/Hatırlamak: 'Milli' Anlatıdan, 'İslami' Anlatıya Geçiş" başlıklı sunumuyla Ayhan Aktar oldu.

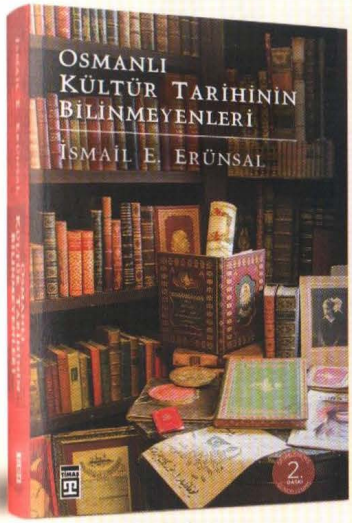
Tarih Vakfı ile ortaokul ve lise seviyesindeki 11 özel okul ortaklığında düzenlenen "Gençler Tarih Yazıyor" Projesi, yeni dönemdeki programına 2 Aralık 2018 Pazar günü 42 öğretmen ile Tarih

Vakfı binasında düzenlediği Öğretmen Atölyesi ile başlamıştı. Proje kapsamındaki Birinci Öğrenci Atölyesi ise 13 Ocak'ta 10 okul, 132 ortaokul ve lise öğrencisi ve 42 öğretmen ile Terakki Vakfı Okulları Tepeören Yerleşkesi'nde gerçekleştirildi. Geçen sezondaki final sunumu 2018 Eylül'ünde Ulus Musevi Okullarında gerçekleşen proje yeni döneminde; Tarih Vakfı Eğitim Komisyonu üyeleri Nalan Balcı, Fırat Güllü ve Zeynep Adıgüzel'in öncülüğünde "yaşam yazını" alanına yoğunlaşıyor. Böylece öğrencilerde, belirli bir olay ya da döneme dönük yaşam yazını örneklerine yoğunlaşma ve bu örneklerin tarih ders kitaplarındaki anlatımdan ne yönlerden ayrıldığına ya da onlara nasıl katkıda bulunduğuna dair bilinç uyandırmaya odaklanılacak.

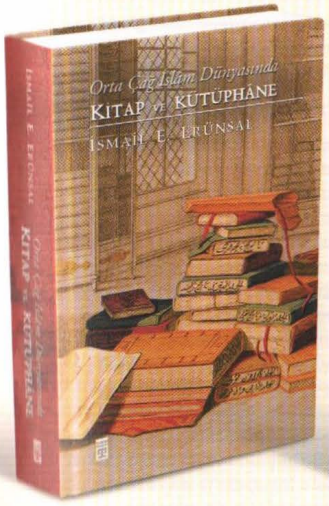
OSMANLI KÜLTÜR DÜNYASINA AÇILAN KAPILAR

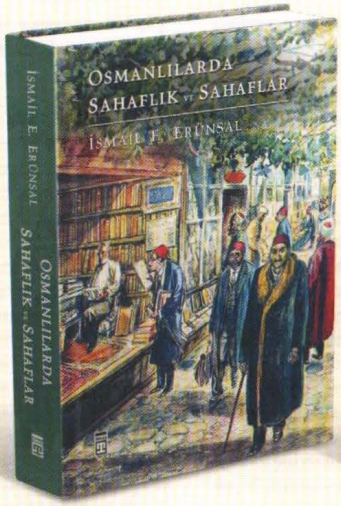

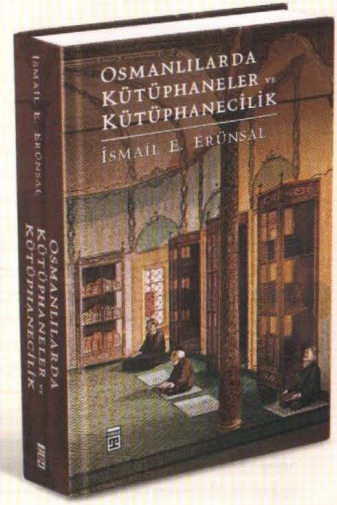

- Osmanlılarda kadınlar ne okuyordu?
- Osmanlı medrese talebeleri hangi kitapları okurdu?
- Fatih Sultan Mehmed: Entelektüel bir sultanın portresi, ilgi duyduğu konular, kitaplar ve kurduğu kütüphaneler.
- II. Bayezid dönemi âlimlerinden Molla Lütfi zındıklık ithamıyla mı öldürüldü?
- Fethedilen Arap ülkelerindeki vakıf kütüphaneleri
- Osmanlılar tarafından yağmalandı mı?
- Şehid Ali Paşa'nın kitaplarının müsaderesi dolayısıyla Osmanlılara yapılan bağnazlık ithamı ne derecede haklıdır?
- Osmanlı mahkemelerinde şahitler. Tereke kayıtlarına göre Bursa'da sahaflık nasıldı?
- Vakfiyeleri ışığında Balkanlar'daki sıbyan mekteplerinin karakteristik özellikleri nelerdi?
- Fetihten sonra İstanbul'da ilk defa hangi vakıf kütüphanesi kuruldu?
- Şeyh Vefa'nın bilinmeyen vakfiyesi.
- Bir Osmanlı kadısı: Sadreddinzâde Telhîsî Mustafa Efendi, günlüğünde hangi ilginç olaylardan bahsediyor?
- Aşkî Mustafa Efendi Medine Tarihi adlı eserinde neler yazıyor?
- Osmanlı münevverlerinin Evliya Çelebi'ye ve Seyahatnâme'sine bakışı nasıldı?
- II. Abdülhamid döneminde Türk kütüphaneciliği nasıldı ve hangi kütüphaneler vardı?

Her biri Osmanlı kültür tarihi alanında çok önemli bir boşluğu doldurarak geleceğin tarihçilerine ve kültür araştırmacılarına yol gösteren birçok sorunun cevabı; kültür ve edebiyat tarihi alanında yaptığı emsalsiz çalışmalarla tanınan Prof. Dr. İsmail E. Erünsal'in genişletilmiş ve güncellenmiş yeni baskısıyla *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*'nde...

İyi ki kitaplar var...

timas.com.tr

timasyayingrubu

TİMAŞ

Antik Çağ'ın Son Büyük Savaşı ve Sâsâniler'in Kudüs'ü Zaptı, MS. 614

TURHAN KAÇAR

SADECE SON YILLARDA DEĞİL, TARİHİN HEMEN HER DÖNEMİNDE KUDÜS'ÜN GÜÇLÜ DEVLETLERİN RADARI İÇERİSİNDE YER ALDIĞI VE ÇATIŞMALARA KONU OLDUĞU GENELDE PEK İYİ BİLİNEN BİR HUSUSTUR. ORTA DOĞU'DA GÜNÜMÜZDE TECRÜBE ETTİĞİMİZ ÇATIŞMALARDA HER GÜN GAZETE VEYA TELEVİZYON HABERLERİNDE GÖRDÜĞÜMÜZ DİN VE MEZHEP TEMELLİ BÖLÜNMELER VEYA KAMPLAŞMALAR, KUDÜS KUŞATMASI SIRASINDA KARŞIMIZA ÇIKANLARLA GÜNÜMÜZE TUHAF BİR PROTOTİP SUNMAKTADIR.

GİRİŞ

Kudüs'ün İsrail'in başkenti olarak Amerika tarafından tanınması ve elçiliğini buraya taşıması yakın zamanlarda medyada sıkça yer aldı ve kentin üç farklı uygarlığın hafızasındaki yerinden dolayı pek çok tartışmaya da konu oldu. Sadece son yıllarda değil, tarihin hemen her döneminde Kudüs'ün güçlü devletlerin radarı içerisinde yer aldığı ve çatışmalara konu olduğu genelde pek iyi bilinen bir husustur. Vaziyet VII. yüzyılda da farklı değildi. Kent 610'lu yıllardan 630'lu yılların ikinci yarısına kadar Romalılar, İranlılar ve Müslüman Araplar arasında el değiştirdi. Bu dönemde Kudüs'ün 614 yılında Sâsânilerin eline geçmesi, genel nitelikli tarih kitaplarında ana hatlarıyla yer almasına karşın; bu el değiştirmeyle ilgili zengin veri çeşitliliği ve yarattığı sonuçlar üzerine ortaya çıkan tarihsel tartışmalar, Türk tarih yazımında pek de dikkat çekmiş değildir. Onun için bu kısa yazının temel amacı, sadece günümüz medyasında yer alan haberlere Antik Çağ'dan bir paralellik bulmak değil; aynı zamanda "Antik Çağ'ın son büyük savaşı" olarak nitelenen 603 ile 628 arasındaki uzun Sâsâni – Roma savaşları kapsamındaki tarihsel tartışmalara da dikkat çekmektir.

Bu konu hakkında bilgi veren kaynaklar arasında Hristiyan yazarlar ön plana çıkmaktadır. Olayların görgü tanığı olan Antiochus Strategios adlı bir keşişin gözlemleri Gürcüce nüshadan Fransızca ve İngilizceye çevrilerek günümüze ulaşmıştır. Strategios, Kudüs'ün yağmalanışını ayrıntılı olarak rapor etmektedir. Diğer yandan *Chronicon Paschale*, Theopylactus Simocattes, Sebeos gibi çağdaş kaynaklarda ve Theophanes gibi sonraki dönem yazarlarının eserlerinde bu olaya genişçe gönderme yapılmaktadır. Bu kuşatma hakkında doğrudan bir İran kaynağı mevcut olmadığı için konu büyük oranda Hristiyan yazarların elinden çıkmış metinler üzerinden çalışılabilmektedir. Bundan sadece Taberi'yi istisna tutabiliriz çünkü onun bu konuyu yazarken kullandığı kaynakların, Sâsâniler dönemi İran'ında yazılmış eserler olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu arada Kudüs'te yapılan modern arkeolojik çalışmaların sağladığı verilerin, yazılı kaynaklardaki hayli ön yargılı bilgileri sorgulamaya imkân verdiği de unutulmamalıdır.

ANTİK ÇAĞ'IN SON BÜYÜK SAVAŞI

> *Ve böylece Hüsrev, tiranlığı savaş bahanesi olarak kullandı ve dünyayı yıkan o borazanı harekete geçirdi: çünkü bu Romalıların ve Sâsânilerin refahlarının tersine çevrilmesiydi. Zira Hüsrev, İmparator Mauricius'un aziz hatırasını muhafaza etme bahanesini uyduruyordu. Ve böylece Sâsâni savaş*larının doğuşu işaretleniyordu (Theophylactus Simocattes, *History*, 8.15.7).

Heraclius döneminin en önemli siyasi tarih yazıcısı olan Theophylactus Simocattes, Romalılar ve Sâsâniler arasında 603'ten 628 yılına kadar 25 yıl devam eden ve tarihyazımında "Antik Çağ'ın son büyük savaşı" olarak nitelenen çatışmaların başlangıcını böyle anlatmaktadır. Bu büyük savaşın tetiğini çeken olay, 602 yılında Constantinopolis'te meydana gelen bir darbe sonucu İmparator Mauricius'un devrilmesi ve Phocas adlı alt rütbeli bir subayın imparatorluğa yükselmesidir. Dönemin Sâsâni kralı II. Hüsrev bu taht değişikliğini tanımadı. Geçmişte kendisini himaye eden ve tahtını geri kazanmasına yardımcı olan

615 ve 626 arasında Sâsâni İmparatorluğu
en.wikipedia

Mauricius'un çocuklarının davasını gütme bahanesiyle Roma'ya karşı savaş açtı. Phocas, Hüsrev'in ordularına direnecek kapasitede değildi. İran orduları Roma İmparatorluğu'nun doğu bölgelerini adeta yol geçen hanına çevirip yağmaladılar. 603 ile 610 yılları arasında Dara, Mardin, Urfa, Diyarbakır gibi kentler Sâsânilerin kontrolüne geçti. İran karşısındaki başarısızlık Phocas'ın sonunu getirdi ve 610 yılında Heraclius imparator oldu.

Heraclius savaşı sona erdirmek ve barış yapmak istediyse de Pers İmparatorluğu idealini yeniden canlandırmak isteyen Hüsrev buna yanaşmadı. Gerçekten de Heraclius, ilk yıllarında Sâsâniler karşısında pek de tutunamadı. Heraclius'un bizzat komuta ettiği bir ordu, 613 yılında Antiochea yakınlarında yapılan bir savaşı kaybetti. Bu savaşa Kur'an-ı Kerim'de Rum suresinde değinilmektedir. Bu değini, savaşın yankısının Orta Doğu tarihi açısından önemini de ortaya koymaktadır:

> Rumlar (veya Bizanslılar) yakın bir yerde yenilgiye uğradılar (İranlılara yenildiler). Fakat onlar bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip gelecekler. Önce olduğu gibi sonra da Allah'ın dediği olur. O gün müminler sevinecekler; Allah'ın yardımıyla. O dilediğini muzaffer kılar. Ve O, çok güçlüdür; engin merhamet sahibidir (Rum Suresi 2,3,4,5).

II. Hüsrev, 611 ile 626 yılları arasındaki fetihleriyle gücünün zirvesine ulaştı ve neredeyse bir zamanların Pers İmparatorluğu'nu yeniden kuruyordu. Anadolu içlerinde ilerleyen ve Kapadokya Caesarea'sını (Kayseri) ele geçiren Sâsâni ordusu; 613'te Antakya yakınlarında kazandığı önemli zaferden sonra, sadece Anadolu içlerinde değil, başka bir koldan da güneye indi. Şam'ı ve Kudüs'ü (614) ele geçiren Sâsâniler, burada İmparator Constantinus tarafından yaptırılan ünlü Kutsal Mezar Kilisesi'ni yaktılar ve hatta İsa'nın gerildiği söylenen Kutsal Haç'ı da başkentleri Ctesiphon'a götürdüler. Özellikle haçın götürülüşü Roma İmparatorluğu'nun Hristiyan tebaası için şok ediciydi ve kaynaklarda çok derin yankı buldu. Anadolu kentleri üzerinde devam eden Sâsâni operasyonları, Orta Çağ Anadolu tarihi açısından çok önemli sonuçlar doğurdu. Bütün Anadolu'yu boydan boya geçen bir İran ordusu 615 yılında Kadıköy'de (Chalcedon) kışladı. Ephesus, Aphrodisias, Sardis, Pergamum gibi Batı Anadolu kentleri (bunlara Phrygia'daki Laodicea da dâhil olabilir), Sâsâni saldırıları sonrasında kısmen veya büyük oranda tahrip edildiler. Ancyra'da (Ankara) 620 veya 622'de benzer bir akıbeti yaşadı. Bir başka İran ordusu Mısır üzerine yürümüş ve 619'da İskenderiye'yi ele geçirerek Geç Roma İmparatorluğu'nun can damarlarından birisini tıkamıştı. Heraclius, İran'a karşı saldırıya geçmeden önce, kuzeybatı sınırlarındaki Avarlar'ı denetim altına aldı ve orduyu yeniden düzenledi. 622 yılında Heraclius'un karşı harekâtı hem kuzeydoğu (Armenia ve Gürcistan) hem de güneydoğu (Mezopotamya) hattında eş zamanlı olarak başlamasına karşın, 626 yılına kadar hemen hiçbir ciddi sonuç alınamadı

Heraclius'un Hüsrev'e karşı zaferini gösteren bir Orta Çağ levhası
en.wikipedia

çünkü, *Chronicon Paschale*'nin anonim yazarının anlattığına göre, 626 yılındaki bir Sâsâni-Avar iş birliği Constantinopolis'i neredeyse çöküşün eşiğine getirmişti. Ancak Roma diplomasisinin bu ittifakı bozmasıyla durum Sâsânilerin aleyhine döndü. Bizzat komuta ettiği ordusuyla 627 yılında İran ordusunu Ninova'da (bugün Kuzey Irak'taki Musul şehri yakınlarında) kesin bir biçimde yenen Heraclius, iki yıl sonra yapılan barış antlaşmasıyla, başta Anadolu olmak üzere Roma topraklarındaki Sâsâni kontrolüne son verdi. Bu sefer esnasında, Kutsal Haç'ın Kudüs'ten Sâsâniler tarafından götürülmesine misilleme olarak Kuzeybatı İran'daki Ganzak'ta bulunan kraliyete ait kutsal bir ateş tapınağını tahrip eden Heraclius, Sâsânilerin elinden kurtardığı İsa'nın "Kutsal Haçı"nı, 630'da ait olduğu Kutsal Mezar Kilisesi'ne geri koyarak zaferini mühürledi.

SÂSÂNİLER KUDÜS'TE, MS. 614

Heraclius'un Kudüs'e geri getirdiği haç ve diğer Hristiyan kutsal emanetler, Sâsâni – Roma savaşlarının en önemli aşamalarından birisi olan Kudüs'ün İranlılarca 614 yılındaki zaptından sonra Ctesiphon'a götürülmüştü. Dolayısıyla Kudüs'in zaptı biraz daha yakından araştırılması ve anlaşılması gereken bir konudur. VII. yüzyılın ilk yarısı içerisinde o zamanın Constantinopolis'inde yaşayan anonim bir vakayiname yazarı, Kudüs'ün Sâsâniler tarafından ele geçirilmesini yirmi yıl sonra şöyle anlatmaktadır:

> Bu yıl (MS 614), yaklaşık Haziran ayında sürekli ağıt yakmamızı gerektiren bir felaket yaşadık. Çünkü, doğunun pek çok kentiyle birlikte Kudüs de Sâsâniler tarafından zapt edildi ve binlerce rahip, keşiş ve bakire katledildi. Efendimiz İsa'nın kabri yakıldı, Tanrı'nın çok meşhur mabetleri ve kısacası bütün değerli şeyler tahrip edildi. Çarmıhın saygıda kusur etmediğimiz ahşap kısmı, sayılamayacak kadar kutsal eşya Persler tarafından ele geçirildi. Ve Patrik Zachariah bile esir edildi (Chron. Pasch.).

Sâsânilerin Romalılara karşı kazandıkları bu üstünlük, onlara kısa sürede Kuzey Suriye'nin kontrolünü ele geçirme fırsatı verdi. Antaiochea ve Damascus (Şam) aynı yıl içerisinde Hüsrev'in orduları tarafından ele geçirildi. Bizans dünyasını iki koldan saran Sâsâni ordusunun bir kısmı Anadolu içlerine ve Constantinopolis'e doğru ilerlerken, diğer kısmı güneye, Suriye kentlerine doğru yönelmişti. Bu arada bilhassa yazılı kaynakların aktardığına göre, bölgede yaşayan çeşitli bedevi Arap kabileleri Suriye'deki bu çatışmaların yarattığı güvenlik boşluğundan faydalanarak etraftaki kentleri, manastırları yağmalıyorlardı. İşte 614 yılı bahar aylarında Sâsânileri Kudüs önlerine getiren gelişmeler ve civarda vaziyet böyleydi.

Sâsâni ordusu kenti kuşattığı zaman patrik Zachariah'nın liderliğindeki kentin ileri gelenleri, diğer Suriye kentleri gibi önce İranlılara teslim olmayı kararlaştırdılar. Sâsânilerin de istediği buydu. Hem Sebeos adlı Ermeni bir tarihçinin hem de Kudüs'lü Antiochus Strategios'un anlattığına göre, teslim anlaşması da yapıldı. Ancak daha önce kentten sürülen Yahudiler, Sâsânilerin himayesinde geri döndükleri zaman, kentteki ateşli hipodrom gruplarıyla aralarında şiddet olayları çıktı ve sonunda kentin Hristiyan çoğunluğunun açık isyanına dönüştü. Sâsâni ordusunun komutanı Şahrwarâz, 15 Nisan'dan itibaren yirmi gün boyunca kenti kuşattı ve 5 Mayıs 614'te ele geçirdiği zaman askerlerine üç günlük yağma izni verdi (Sebeos, xxiv: 95-96). Kuşatma esnasında ve sonrasında öldürülen Hristiyanların sayısının 17.000, 57.000 veya 66.500 olduğu kaynaklarca ifade edilmektedir. Aynı şekilde esir edilerek İran'a götürülenlerin sayısının da 35.000 olduğu kaydedilmektedir. İran'a götürülenler arasında *Chronicon Paschale* vakayinamesinin anonim yazarının da not ettiği gibi

başta Patrik Zachariah olmak üzere, sadece nitelikli Hristiyanlar yoktu, aynı zamanda Hz. İsa'nın çarmıhı ve bazı kutsal eşyalar da vardı.

Ürdün'de Madaba kentinin kilisesinin tabanında bulunan altıncı yüzyılda yapılmış bir mozaik harita, Sâsânilerin yağmaladığı Kudüs hakkında bir fikir vermektedir. Bu harita üzerinde kentin surlar ve kulelerle çevrili, klasik tarzda sütunlu caddelerini; Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği ve defnedildiği yere İmparator Constantinus tarafından yaptırılan Kutsal Kabir Kilisesi'ni ve Justinianus tarafından yaptırılan kiliseyi görmek mümkün. Kentin nüfusu hakkında kesin bir şey söylemek elbette mümkün değil ancak bir önceki yüzyılın dini tartışmaları sırasında İsa'nın tek tanrısal tabiata (miafizit veya monofizit) veya beşer ve tanrı olarak çifte tabiata (diofizit) sahip olduğunu savunanlar arasında bölünen kentin nüfus yapısında bu iki grubun etkili olduğunu biliyoruz. Kuşatma sırasında ve sonrasında katledilen Hristiyanların sayısındaki abartıyı bir kenara not etsek de Kudüs'ün, İskenderiye ve Antakya'dan sonra, Doğu Roma dünyası açısından çok önemli bir kent olduğunu söyleyebiliriz.

Sâsâniler, Kudüs'ü üç gün yağmaladıktan sonra genel bir güvenlik garantisi ilan ettiler. Kentin ele geçirilişi sırasında yazılı kaynakların abartıyla ifade ettikleri katliamlar ve yapısal tahribatlar, modern arkeolojik çalışmalar tarafından desteklenmemektedir. Modern arkeolojinin siyasi ve ideolojik ajandalarından dolayı veri çarpıtma karinesi bir yana. Kudüs'te çalışma yürüten Robert Schick, James Russell ve Gideon Avni gibi arkeologlar, kısmi tahribata ve sınırlı sayıda toplu mezarın varlığına işaret etmekle birlikte, literatürün ifade ettiği boyutlarda yani 50-60 bin Hristiyan'ın öldürülmesi iddiasını ve bu saldırıların yol açtığı genel çöküşü açık bir şekilde reddetmektedirler.

Sâsânilerin neden çarmıhı Kudüs'ten götürdükleri meselesi aslında Orta Doğu'nun mezhep çatışmaları geleneğinin de bir parçasıdır. Kudüs elbette sadece Mısır'a giden yol üzerinde önemli bir kent değildi, Sâsâni tebaası olan Nesturî Hristiyanlar için de kutsal bir kentti. Nesturîler 431 yılındaki Efes Konsili'nden sonra Roma İmparatorluğu'nun resmi Hıristiyanlık politikalarına uyum sağlayamadıkları için kovuşturulmuşlar ve daha beşinci yüzyılın başlarından itibaren Hıristiyanlığı resmen tanıyan Sâsâni krallarının himayesine sığınmışlardı. Böylece Nesturîlik, İran'ın genelinin Zerdüştlüğünün ardından adeta resmi Hristiyan mezhebi haline gelmiş ve saraya kadar ulaşmıştı. Örneğin II. Hüsrev'in eşi meşhur Şirin de Nesturî bir Hristiyan idi. Dolayısıyla çarmıha ve diğer Hristiyan kutsal objelere karşı İran'da da ciddi bir ilgi vardı. Diğer yandan V. yüzyıldan itibaren toplanan rölikler ve diğer kutsal emanetler sayesinde Constantinopolis'in "ikinci Kudüs" olarak anıldığını dikkate alırsak Sâsânilerin ilgisine şaşırmamak gerekiyor.

Hristiyanlar açısından Kudüs'ün kaybını daha da trajik hale getiren tek neden Sâsâniler değildi. Ku-

Madaba'da (Ürdün'de) bulunan bir kilisenin taban mozaiğinde Kudüs
en.wikipedia

şatma sırasında kentteki Yahudilerin doğal olarak Sâsânilerle iş birliği yapmış olmaları ve civardaki Arap kabilelerinin etrafı yağmalamaları da önemliydi. Yazılı kaynakların sağladığı verilerde Yahudilerin esir edilen Hristiyanların fidyelerini ödeyerek onları kendi elleriyle öldürmelerine yapılan atıflar dönemin Orta Doğu'sunun etnik ve dini kompozisyonu içerisindeki gerginliği ve çatışmayı pekiyi ifade etmektedir.

Antik Çağ'da Yahudiler ve Hristiyanlar arasındaki düşmanlık sadece Kudüs'le sınırlı bir mesele değildi ve mesele sadece dinsel farklılaşma da değildi. Kudüs'te olduğu gibi, Orta Doğu'nun başka bölgelerinde de Sâsânilerle Romalılar arasındaki rekabette Yahudiler yerel düzeyde İran yanlısı bir tutum sergiliyorlardı. Bunun en açık örneği, bir önceki yüzyıldan beri devam eden Yemen ve Habeşistan arasındaki gerilimdir. 523 yılında Yemen'i ele geçiren Yahudi Himyeri kralı Hristiyanlara karşı bir soykırım uygulamış, Doğu Roma İmparatorluğu ise Habeşistan'daki yerel güçlere destek vererek onları Hristiyanlaştırmayı başarmış ve modern Etiyopya'daki bu Hristiyan krallığın, Yemen'deki Yahudi krallığını ortadan kaldırmasına destek olmuştu. İslam kaynaklarında daha çok Necaşi diye bildiğimiz Habeşistan Negus'u, esasen ınıafizit bir Hristiyan'dı.

Kudüs'ün yakın tarihi içerisinde de din temelli düşmanlığı besleyen faktörler vardı. Sâsânilerin kenti ele geçirmesinden sonra Yahudiler, Justinianus döneminde yapılan yeni kiliseyi yakmışlardı. Bu kilisenin yapımında Yahudi tapınağının yıkıntısından malzemelerin kullanılmış olması, dinsel çatışmanın kaynakları hakkında fikir vermektedir. Diğer yandan Yahudiler sadece Kudüs'te değil, Roma dünyasının geri kalan kısmında da IV. yüzyıldan bu yana farklı şekillerde baskı görüyorlar veya taciz ediliyorlardı. Hatta Heraclius döneminde Afrika'daki bazı Yahudi grupların zorla vaftiz edildikleri de bilinmektedir. Antiochus Strategios'un tanıklığı, tarihsel doğruluğu bir yana; Yahudiler ve Hristiyanlar arasındaki gerilimi çok açık bir şekilde yansıtmaktadır:

> Hakikat düşmanı ve İsa'dan nefret eden habis Yahudiler, Hristiyanların düşman eline teslim edilmesinden çok büyük sevinç duyuyorlardı. Halka karşı kötü niyetlerine uygun olarak çok fenalık içeren bir plan yaptılar, zaten Sâsâniler lehine Hristiyanlara ihanet etmek gibi çok kötü bir şöhretleri vardı. O zaman bir su deposunun yanında duruyorlar ve orada tutuklanmış Tanrı'nın çocuklarına (Hristiyanlara) bağırıyorlar ve "Şayet ölümden kurtulmak istiyorsanız Yahudi olun ve İsa'yı inkâr edin, bize gelin ve biz sizi fidyelerinizi ödeyerek Sâsânilerden kurtaralım ve böylece sayemizde bu işten (esaretten) kurtulun" diyorlardı. Ancak bu Yahudilerin kötü niyetli planları bir işe yaramadı ve çabaları sonuçsuz kaldı. Çünkü kutsal kilisenin çocukları dinsizce yaşamaktansa İsa için ölmeyi seçtiler." (Antiochus Strategios)

Kudüs 614-28 yılları arasında Sâsâniler'in kontrolü altında kaldı. Daha önce de ifade edildiği gibi, Roma – Sâsâni çatışmalarında üstünlük 626 yılına kadar İran tarafındaydı. Sâsâniler bu zaman zarfında 615 yılında Kadıköy'e kadar gelip kamp kurmuşlar, Heraclius 624 yılında Sâsânilere karşı bir savaş kazanmış ancak Sâsâni ordusu 626 yılında Avarlar'la iş birliği içinde Constantinopolis'i kuşatmışlardı. Çatışmaların sonunu mühürleyen olay, 627 yılı Aralık ayında Ninova'da Sâsâni ordusunun yenilmesiydi. Dolayısıyla Rum suresinde de ifade edildiği gibi, Sâsâni – Roma çatışmasının kaybedeni sonunda İran tarafı olmuştu.

ANTİK ÇAĞ'DA YAHUDİLER VE HRISTİYANLAR ARASINDAKİ DÜŞMANLIK SADECE KUDÜS'LE SINIRLI BİR MESELE DEĞİLDİ VE MESELE SADECE DİNSEL FARKLILAŞMA DA DEĞİLDİ. KUDÜS'TE OLDUĞU GİBİ, ORTA DOĞU'NUN BAŞKA BÖLGELERİNDE DE SÂSÂNİLERLE ROMALILAR ARASINDAKİ REKABETTE YAHUDİLER YEREL DÜZEYDE İRAN YANLISI BİR TUTUM SERGİLİYORLARDI.

Sonra ne oldu? Hüsrev 628 yılı başında öldürüldü ve Sâsâniler ciddi bir siyasi krizle karşı karşıya kaldılar. Yezdigerd'in 633 yılında tahta geçişine kadar, ikisi kadın olmak üzere bir dizi hükümdar tahta çıktı. Heraclius 630 yılında Kudüs'e Hristiyanların kutsal haçını iade ettiği zaman, yaklaşık sekiz yıl önce Mekke'yi terk etmek zorunda kalan Müslümanlar geri döndüler ve Mekke'yi fethettiler; birkaç yıl içerisinde adeta bir *bing-bang* gerçekleşti ve Sâsâniler iki savaş sonunda Orta Doğu'dan silindiler. Eş zamanlı olarak İslam orduları Suriye, Filistin ve Mısır'ı fethettiler. Kudüs, Doğu Akdeniz'deki İslam fetihleri kapsamında 638 yılında yaklaşık iki yıllık bir kuşatmadan sonra anlaşma yoluyla bizzat Hz. Ömer tarafından teslim alındı. Ancak bu defa 24 yıl önceki gibi kent herhangi bir dini veya mezhepsel çatışmaya sahne olmadı.

SONUÇ

Burada söz konusu ettiğimiz VII. yüzyılın ilk çeyreğindeki Roma – Sâsâni çatışmaları ve 614 yılındaki Kudüs kuşatmasının sonuçları çeşitli başlıklar altında toplanabilir. Heraclius'un 614 yılında Kudüs'ten Ctesiphon'a taşınan çarmıhın intikamını almak için Zerdüşt tapınağını yakması ve Hristiyan kutsal emanetlerine gösterdiği hassasiyet, Doğu Roma dünyasında kapsamlı bir dindarlaşma olarak yorumlanmaktadır. "Karanlık çağ" olarak nitelenen Heraclius sonrası dönemde ikonacılığın yaygınlaşması bu kapsamda görülmelidir. Bir başka önemli sonuç ise tarihçilik mesleğiyle ilgilidir. Genel bir yaklaşım olarak, yazılı kaynaklardaki verilerin doğrudan kullanılmaması, filolojik ya da tarihsel kıyaslamaların yanı sıra mümkün olduğu durumlarda arkeolojinin tera-

Tarihi Kudüs'ün havadan görünüşü
en.wikipedia

zisine çıkarılarak sınanması gerektiği açıktır. Bu mesele, Roma – Sâsâni çatışmaları bağlamında daha da kapsamlı olarak değerlendirilebilir. Bir başka önemli sonuç da şudur: Her ne kadar metin içerisinde ayrıntılı olarak ele alınmamışsa da, Roma – Sâsâni savaşlarının İslam'ın hızlıca yayılmasındaki rolü önemlidir ancak bir o kadar da önemli olan Müslümanların bu hızlı yayılmayı nasıl kalıcı hale getirebildikleridir. Çünkü Rum suresinin öngörüsü gerçekleşmiş ve Müslümanlar, Hicret (622) ile Nihavend Savaşı (642) arasındaki yirmi yılda Doğu Akdeniz'i (Mısır ve Suriye), Mezopotamya'yı ve İran dünyasını köklü olarak dönüştürecek siyasal ve kültürel yeniden yapılanmanın temelini atmışlardı. Geç Antik Çağ Orta Doğu'sunda İslâm'ın ortaya çıkışının yol açtığı yeni siyasal ve kültürel şekillenmelerin altında, bilhassa VII. yüzyıldaki bu savaşların sonuçları vardı. Bir diğer sonuç, Orta Doğu'da günümüzde tecrübe ettiğimiz çatışmalarda her gün gazete veya televizyon haberlerinde gördüğümüz din ve mezhep temelli bölünmelerin veya kamplaşmaların pek de yeni bir şey olmadığıdır. Kudüs Kuşatması sırasında karşımıza çıkan Yahudiler; Hristiyanlar, diofizitler, miafizitler, Nesturîler; Zerdüştler, Roma ve İran arasında yalpalayan çeşitli bedevi Arap kabileleri arasındaki çatışmalar günümüze tuhaf bir prototip sunmaktadır.

TURHAN KAÇAR - İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

BİBLİYOGRAFYA

ANTİK KAYNAKLAR

Antiochus Strategios: F. C. Coynbeare, "Antiochus Strategios' Account of the Sack of Jerusalem in A.D. 614" *English Historical Review* 25/99, (1910), 502-517.

Chronicon Paschale 284-628 AD. (Giriş, çeviri ve notlar: M. Whitby & M. Whitby), Liverpool, 1989.

Sebeos, *The Armenian History attributed to Sebeos*, (İng. Çev. R.W. Thomson; Historical Commentary by J. Howard-Johnston), Liverpool, 1999.

Theophanes, *The Chronicle*, (C. Mango, R. Scott & G. Greatrex), Oxford 1997.

Theophylactus Simocattes, *The History*. (Giriş, çeviri ve notlar: M. Whitby & M. Whitby), Oxford, 1986.

MODERN ESERLER

Gideon Avni, "The Persian Conquest of Jerusalem (614 C.E.) – An Archaeological Assessment", *Bulletin of American Schools of Oriental Research* 357, (2010), 35-48.

Gideon Avni, *The Byzantine -Islamic Transition in Palestine, An Archaeological Approach*, Oxford, 2014.

Norman H. Baynes, "The Restoration of the Cross at Jerusalem", *The English Historical Review* 27 (1912), 287-299.

Phil Booth, *Crisis of Empire, Doctrine and Dissent at the End of Late Antiquity*, Berkeley, 2014.

Glenn W. Bowersock, *The Throne of Adulis, Red Sea Wars on the Eve of Islom*, Oxford, 2013.

Glenn W. Bowersock, *Empires in Collision in Late Antiquity*, The Menahem Stern Jerusalem Lectures, Waltham, Mass. 2012.

Beate Dignas, & E. Winter, *Rome and Persia in Late Antiquity, Neighbours and Rivols*, Cambridge, 2007.

Herbert Donner, *The Mosaic Map of Madoba: an Introductiory Guide*. Kampen: Kok Pharos, 1992.

Geoffrey Greatrex, & S.N.C. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars. Part II: AD. 363-630. A Narrative Sourcebook*, Londra, 2002.

James Howard-Johnston, "The Two Great Powers in Late Antiquity: a Comparison", A. Cameron (ed.), *The Byzantine and Early Islamic Near East III, States, Sources and Armies*, Princeton, 1996, s. 157-226.

James Howard-Johnston, "Heraclius' Persian Campaigns and the Revival of the East Roman Empire, 622-630", *War in History* 6/1, (1999), s. 1-44.

Benjamin Isaac, "The Army in the Late Roman East: the Persian Wars and the Defence of the Byzantine Provinces", A. Cameron (ed.), *The Byzantine and Early Islamic Near East III. States, Resources and Armies*, Princeton, 1996, s. 125-153.

Walter Kaegi, *Heraclius Emperor of Byzantium*, Cambridge, 2003.

Sara Mashayekh, "Khosrow in Jerusalem: Sasanians, Romans, and the Removal of the True Cross", *E-Sasanika*, 18, (2017), 1-11.

Stephen Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi, M.S. 284-641*, (Çev. T. Kaçar), Ankara, 2016.

James Russell, "The Persian Invasions of Syria/Palestine and Asia Minor in the Regin of Heraclius: archaeological and Numismatic Evidence", *Hoi skoteinoi aiones tou Byzantiou (7 os – 9os ai) / The Dark Centuries of Byzantium (7th -9th c.)*. (Diethne symposia / Ethniko Hidryna Ereunon, Institouto Byzantinon Ereunon, 9). Eleonora Kountoura-Galake, (ed). Athens: Ethniko Hidyrma Ereunon, Institouto Byzantinon Ereunon, 2001, s. 41-71.

Rober Schick, *The Christian Communities of Palestine from Byzantine to Islamic Rule, a Historical and Archaeological Study*, Princeton, 1995.

Robert Schick, "Byzantine Jerusalem", Zeidan Kafafi & Robert Schick (eds.), *Jerusalem Before Islam. BAR International Series*, Oxford, 2007, s. 169-88.

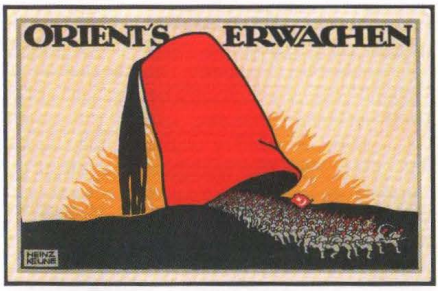
Yuri Stoyanov, *Defenders and Enemies of the True Cross, The Sasanian Conquest of Jerusalem in 614 and Byzantine Ideology of Anti-Persian Warfare*, Viyana, 2011.

Cihan Harbi, Mütareke ve İşgal

DOSYA EDİTÖRLERİ: EROL ÜLKER – SİNAN YILDIRMAZ

Geçtiğimiz yılın ekim ve kasım ayları, Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren ateşkes anlaşmalarının imzalanmasının 100. yılıydı. Bu vesileyle Tarih Vakfı olarak Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği'nin işbirliği ile 17 Kasım 2018 tarihinde bir günlük bir konferans düzenledik. Bu sayımızda o konferansın sonuçlarından ilkini dosya konumuz olarak okuyabileceksiniz. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin 100. yılı bütün dünyada da benzeri konferans ve etkinliklerle değerlendirildi. Yalnızca modern zamanlarda yaşanmış olan en vahşi ve yıkıcı savaşlardan belki de ilki olması sebebiyle değil, bugün hala tüm dünyanın sancısını çektiği sınır, toprak ve nüfus paylaşımları meselelerinin kaynağı olarak da görülebilecek olan Birinci Dünya Savaşı, sonuçları itibariyle tekrar ve tekrar değerlendirmeyi gerekmektedir. Türkiye tarihi açısından daha çok "Mütareke Dönemi" olarak adlandırılan ve Cihan Harbi ile Milli Mücadele arasında bir *interregnum* olarak tanımlanan bu döneme dair yeni çalışmalar yapıldıkça, sonrasında kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti'ne dair bilgilerimizi de güncellemekteyiz. Özellikle elitler arası mücadele, tarihyazımı, toplumsal sınıfların süreç içerisindeki hareketliliği ve toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden tanımlanması konusunda birbirini tamamlayan çok boyutlu bir bütünsel tarih anlatısı oluşturabilmekten hala uzak olduğumuz her yeni çalışmayla tekrar ortaya çıkmaktadır. Bu eksikliği bu sayıda, konferansta da sunulan birkaç yazıyla gidermeye dönük ilk adımı atıyoruz. İlerleyen aylarda yine Tarih Vakfı yayınları arasından yayımlanacak olan daha geniş kapsamlı bir kitap çalışmasıyla, bir dergi dosyasından daha fazlasıyla tekrar karşınıza çıkacağımızı şimdiden duyurabiliriz.

Dosya içerisinde Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarını birbirinden farklı düzeylerde ele alan beş ayrı yazı bulacaksınız. Bunlardan ilki Alp Yenen ve Alptuğ Güney'in Mondros Mütarekesi'nin hemen öncesinde Talat Paşa'nın Almanya'ya yaptığı seyahat ve bunun İttihatçıların emperyal tahayyülünü tanımlamaktaki önemine odaklanmıştır. Yenen ve Güney, titiz bir çalışmayla, Berlin'den Bakü'ye uzanan bu stratejinin tarihsel gelişimini de tartışmakta, İttihatçıların savaşın son anına kadar emperyal manevralar geliştirme çabası içinde olduğunu göstermektedir. İkinci olarak Erol Ülker, Türkiye'de sol hareketlerin tarihi açısından son derece önemli ancak henüz yeterince aydınlatılamamış bir dönem olan işgal yıllarına odaklanmakta ve Mütareke Dönemi'nin Mart 1920'ye kadar uzanan ilk safhasında İstanbul'da Müslüman unsur içinde örgütlenen İttihatçı, sosyalist ve komünist çevreleri ele almaktadır. Ülker, başkentin İtilaf güçleri tarafından fiilen işgal edildiği bu dönemde, söz konusu çevreler arasında ortaya çıkan karmaşık ilişkiler ağını ve bunun direniş hareketi açısından önemini tartışmaktadır. Tuba Demirci ise "Mütareke'den Cumhuriyet'e Annelik ve Çocuk Refahı Tartışmaları" başlıklı makalesinde, savaşın yıkıcı etkisini en doğrudan hisseden kadınların ve çocukların savaşın sonuçlarından nasıl etkilendiklerine odaklanmaktadır. Bu alanda çalışmak isteyen araştırmacılar için adeta bir kaynak metin olma özelliğine sahip bu makale, Cumhuriyet dönemine geçiş sürecinde "Yeni Aile" kurumunun da nasıl oluştuğunu göstermesi açısından önemlidir. Her büyük savaş, ortaya çıkardığı yıkımla birlikte büyük bir travma yaratır. Toplumsal yapının bu dönüşümünü en iyi gözlemleyebileceğimiz kaynakların başında ise edebiyat gelmektedir. Erol Köroğlu, bu alanda uzun yıllardır yürüttüğü çalışmalarıyla Birinci Dünya Savaşı'nın edebiyat alanındaki etkilerini ortaya koymaktaydı. Bu çalışmasında yine özellikle Yakup Kadri, Halide Edib, Burhan Cahit, Ercüment Ekrem ve Cevdet Kudret gibi yazarların Birinci Dünya Savaşı ile ilişkili çalışmalarını analiz etmektedir. Dosyanın son yazısı olarak Sinan Yıldırmaz, savaşın sonuna dair başta popüler kültür alanı olmak üzere, sıklıkla dile getirilen bir "klişe" söylemin nasıl ortaya çıktığının izini sürmektedir. Savaşın sonuna dair "Almanlar yenildiği için biz de yenik sayıldık" şeklinde formüle edilen bu açıklamanın izini tarih ders kitaplarının içinde süren Yıldırmaz, Birinci Dünya Savaşı'nın tarihyazımının günümüz milliyetçi tarih algısıyla ilişkisine dair önemli bir katkıda bulunmaktadır. Bu konuda önümüzdeki sayılarda yeni yazıların da olması muhtemel olmakla birlikte, daha geniş ve çok boyutlu bir tartışma için kısa zaman içerisinde yayınlamayı ümit ettiğimiz kitabımızda buluşmak üzere.

Heinz Keune, Doğunun Yükselişi. 1914.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:K%C3%BCnstler-Kriegs-Postkarte_No._1_von_J._C._K%C3%B6nig_%26_Ebhardt,_Hannover,_Heinz_Keune,_Orients_Erwachen,_Bildseite.jpg

Hiç Merak Ettin mi?

Dünyanın Yazısı Nilüfer'de Yazılıyor

Nilüfer Yazıevleri, dünyanın ve Türkiye'nin dört bir yanından gelen onlarca yazara, şaire, çevirmene, akademisyene ve araştırmacıya ev sahipliği yapıyor. Siz de bu deneyimin bir parçası olmak ister misiniz?

Bilgi ve Başvuru:
http://yazievleri.nilufer.bel.tr
Tel: (224) 413 2737

NİLÜFER BELEDİYESİ BURSA YAZIEVLERİ

444 1603 | nilufer.bel.tr | NilüferBel

kutuphane.nilufer.bel.tr
NilüferKütüphane
NilüferKütüphane

BERLİN-BÂB-I ÂLİ-BAKÜ HATTINDA İTTİHATÇI EMPERYALİZMİ'NİN SON SEFERİ:

Sadrazam Talât Paşa'nın Almanya Seyahati, Eylül 1918

ALP YENEN - ALPTUĞ GÜNEY

SADRAZAM TALÂT PAŞA'NIN 1918 EYLÜL'ÜNDE YAPMIŞ OLDUĞU BERLİN ZİYARETİ, CİHAN HARBİ'NİN SONUNA DOĞRU BERLİN-BÂB-I ÂLİ-BAKÜ HATTINDAKİ KRİTİK GELİŞMELERE IŞIK TUTMASI AÇISINDAN ÖNEM TAŞIMAKTADIR. TARİH YAZIMINDA SIKLIKLA GÖZ ARDI EDİLEN, İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN "EMPERYAL" DÜNYA GÖRÜŞÜ VE "EMPERYALİST" STRATEJİLERİ KENDİNİ SON KEZ BERLİN MÜZAKERELERİNDE AÇIKÇA GÖSTERMİŞTİR.

ZITLIKLARIN ÖTESİNDE "İTTİHATÇI EMPERYALİZMİ"Nİ KAVRAMAK

1918 yazı sona erdiğinde, Cihan Harbi'nin İttifak Devletleri için bir "sulh-u muzaffer" (*Siegfrieden*) ile neticelenemeyeceği artık kesinlik kazanmaktaydı. Bolşevik liderlerin İtilaf Devletleri'nin gizli antlaşmalarını ifşa etmelerinden sonra, mağlubiyetin Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesi ile sonuçlanacağı gerçeği ortadaydı. Dolayısıyla, Eylül 1918'de Berlin'e resmî bir ziyarette bulunan Sadrazam Talât Paşa, bir taraftan "sulh-u umumî" için Alman yetkililerini ikna etmek, diğer taraftan ise İtilaf Devletleri'ne direnebilmek için Rusya Müslümanlarının askerî olarak teşkilatlandırılması hakkında Alman makamlarının onayını ve desteğini istemek niyetindeydi.

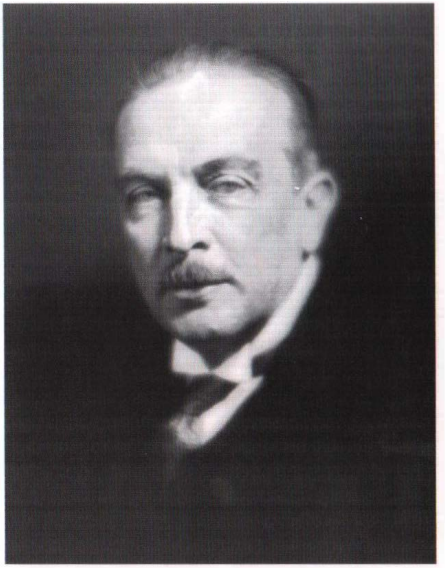
İttihatçı rejimin harbin son anlarında yürüttüğü ve Bakü'nün fethi ile sonuçlanan Kafkasya harekâtı, genellikle Pantürkizm ideolojisinin bir neticesi olarak yorumlanmıştır. Ne var ki, Michael Reynolds'un gösterdiği gibi, "Pantürkizm tezi" İttihatçı rejimin dış siyasetini açıklamakta yetersiz kalmaktadır.[1] Bu yüzden, Talât Paşa'nın Berlin ziyaretinde Kafkasya ve Türkistan ile ilgili çelişkili taleplerde bulunmuş olması, İttihatçı rejimi ideolojiler üzerinden okuyan tarihçileri zorlamaya devam etmektedir.[2] Tarih yazımında haklı olarak kabul görmüş olan İttihatçılığın

İttifak Devletleri temsilcileri barış görüşmeleri için geldikleri Brest Li'tovsk'talar. Soldan sağa: Alman Doğu cephesi komutanı General Max Hoffmann, Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Kont Ottokar Czernin, Sadrazam Talât Paşa, Alman Dışişleri Bakanı Richard von Kühlmann. Aralık 1917. https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/205330717

Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Ottokar Czernin ve Alman Dışişleri Bakanı Richard von Kühlmann, barış görüşmeleri için geldikleri Brest-Litovsk'ta tren istasyonunda, 20 Aralık 1917.
https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/205213340

Richard von Kühlmann (1873-1948): Alınan Dışişleri Bakanı. 1914'te Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından İttihat ve Terakki hükümetini Almanya tarafında savaşa girmeye ikna etmek üzere İstanbul'a gönderildi. 1916-17 arasında İstanbul'da Alman Büyükelçisi olarak bulundu. Brest-Litovsk Barış görüşmelerinde Almanya'yı temsil etti. Doğu Avrupa'da uzlaşmacı-siyasi çözümü desteklediği için Alman askeri kanadıyla ters düştü ve istifa etmek zorunda kaldı.

imparatorluktan ulus-devlete devamlılığı tezi, zaman içinde bir teleolojik yanılgıya yol açıp, İttihatçı rejimin diktası altındaki Osmanlı İmparatorluğu'nun da bir proto-ulus-devlet gibi okunmasına neden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışında yaşanmış demografik şiddet üzerine yapılan birçok araştırmada savunulan İttihatçıların bir ulus-devlet gayesinde ve mentalitesinde oldukları argümanı, konuya yaklaşımını değiştirmiş olan Taner Akçam tarafından da şöyle eleştirilmiştir:

> Bana göre, açık bir ulus-devlet programından ziyade, İttihatçılar yeni bölgelere doğru emperyal bir yayılma planıyla daha çok ilgileniyorlardı. [...] İttihatçılar, beklenmedik bir duruma kendi emperyal zihniyetleri dahilinde bir çözüm arıyorlardı.[3]

Bu bağlamda, Talât Paşa'nın Berlin'deki diplomasisini anlamanın bir yolu, İttihatçılığı ideolojik okumalardan ve ulus-devlet teleolojisinden ayrıştırıp, Osmanlı tarih yazımındaki "emperyal dönüşe" (*imperial turn*) oturtmaktan geçmektedir.[4] Emperyalizm ile milliyetçilik arasında bir zıtlık varsaymanın yerine, İttihatçı rejimin "emperyal milliyetçiliğini" kavramamız gerekir.[5] İttihatçı rejiminin kendi emperyal hırsları ve kaygıları olduğu kadar, zamanın diğer emperyal rejimlerinden çok da farklı olmayan emperyal bir repertuarları da vardı. 1918'de Doğu Cephesi'nde Almanya ve Osmanlı'nın askerî ve siyasî çekişmeleri, bu "emperyal" çerçevede okunmalıdır.

1918 DOĞU CEPHESİ'NDE EMPERYALİST ÇEKİŞMELER

Brest Litovsk Antlaşması; ne İttifak Devletleri'ni ne de Sovyet Rusya'yı memnun eden, savaşın mecburiyetlerinden doğan bir barış antlaşmasıydı. Alman diplomatların Rusya'ya karşı tampon devletler kurma siyaseti uyarınca; Baltık ülkeleri, Ukrayna ve Polonya bağımsız birer devlet haline geldiler. Ancak Rusya'yla müzakereleri yürüten Dışişleri Bakanı Richard von Kühlmann'ın Doğu Cephesi'nden orduyu geri çekme çabası, tam olarak başarıya ulaşamadı. Zira Ukrayna'yı Alman ordusunun buğday deposu olarak gören Hindenburg, Kafkaslara kadar bütün Ukrayna'yı işgal etti. Almanlar sadece bununla kalmayıp Karadeniz'de bir güç sahası yaratma çabasının işareti olarak Gürcistan'ı da kendi himayelerinde bağımsız bir devlet olarak tanıdılar. Batı'daki hedeflerinin hiçbirine ulaşamayan Almanya, Doğu Avrupa ve Karadeniz havzasında kendine bir anda geniş bir hareket alanı oluşturmuş oldu. Osmanlı Devleti'nin jeopolitik anlamda arka sahasına kadar ulaşan bu geniş çaplı Alman politikası, İttihatçı hükümeti müttefikiyle ciddi bir çıkar çatışmasına sürükledi.

Böylece İttihatçı rejim 1918 yazında düşmanın yanı sıra müttefikiyle de karşı karşıya geldiği askerî bir krizin içine girmiş oluyordu. Suriye cephesinde, İngiliz kuvvetleri Şam üzerine ilerlediği sırada, Almanların muhalefetine rağmen Osmanlı askerî harekâtları Kafkasya'ya yöneliyordu.[6] Osmanlı birlik-

1918 Doğu Cephesi Haritası
https://www.faz.net/ppmedia/aktuell/3855568438/1.5471955/default-retina/hq/ostfront-nach-dem

lerinin Azerbaycan kuvvetleri ile birlikte Bakü'yü işgal harekâtı, zaten Almanlara artık pek güvenmeyen Enver Paşa ve Kafkas İslam Ordusu kumandanı kardeşi Nuri Paşa arasında Almanlardan gizli olarak yönetilmekteydi.[7] Almanya, Osmanlıların Azerbaycan'ı himaye etmesini; İttihatçı hükümet ise Almanların Gürcistan'ı himaye etmesini protesto ediyorlardı. Almanya ve Sovyet Rusya, 27 Ağustos 1918'de imzalanan Brest-Litovsk'a ek bir anlaşmayla İttihatçı hükümetin Kafkasya'ya ilerlemesinin önüne geçmeye çalışmaktaydılar.[8] Rusya'ya güvenmeyen Talât Paşa, "Almanya dünün ve yarının düşmanı ile son dört yılın müttefiğine karşı bir antlaşma yapıyor" diye sitem etmekteydi.[9] 28 Ağustos'ta, Talât İstanbul'daki Alman sefiri Bernstorff'u, "Eğer Müslüman Kafkas halklarını yüzüstü bırakırlarsa hükümetinin ve genel itibarıyla Türkiye'nin prestijinin ciddi anlamda zarar göreceği ve küçük düşeceği"ne dair uyarmıştı.[10] Her ne kadar birtakım Alman yetkilileri Ermeni meselesini gündeme getirerek İttihatçı hükümetin Kafkasya harekâtına karşı muhalefet oluşturmaya kalkmış olsa da, Rusya ve Gürcistan ile olan ilişkilerinden ötürü Almanya, Ermenistan Cumhuriyeti'ni resmî olarak tanımaktan kaçınmıştı. Emperyalist bir pragmatizm ile Talât, Osmanlı Devleti'nin resmî olarak tanıdığı Ermenistan'ın Almanya tarafından tanınması için mücadele edeceğinin sözünü dahi vermişti.[11] Cihan Harbi'nin bu kritik yazında, Doğu Cephesi'ndeki

emperyalist çekişmeler Osmanlı-Alman ittifakında artık çatlaklar yaratmaktaydı.

"SULH-U UMUMÎ" İZİNDE BİR AVRUPA SEYAHATİ

Almanya ile emperyalist çekişmelerin yanında, Osmanlı İmparatorluğu'nun "vaziyet-i umumî"si de çıkmaz içindeydi. Yaz başlarında siyasî muhaliflere yönelik bir açılıma gidilmek zorunda kalınmış ve basın üzerindeki sansür hafifletilmiş ama kabine krizi devam etmekteydi. Daha da önemlisi, dört yıldır sürmekte olan savaş Osmanlı halkını rejim terörüne, hastalıklara, kıtlığa, katliamlara ve moral çöküntüsüne sürüklemişti. Bu sebeplerden dolayı Talât Paşa'nın Eylül 1918'de Bulgaristan, Avusturya-Macaristan ve Almanya seyahatinin resmî sebebi, "sulh-u umumî" umudunu canlandırmaktı. Bernstorff'a göre, Talât, Almanya'ya yaptığı ziyaretten iyi haberler getiremezse, sadrazamlıktan istifa dahi edebilirdi.[12]

Bu dönemde siyasi kulislerde Bulgarların gizli barış müzakerelerinde olduğuna dair dedikodular dolaşmaktaydı.[13] Talât Paşa, barış sözüyle iktidara gelmiş Malikov ile anlaşıp Almanları barışa zorlamak istiyordu.[14] Bulgar *Kambana* gazetesine verdiği demeçte Talât, Bulgaristan ve Osmanlı devletlerinin hayatta kalabilmesinin tek yolunun birbirlerini desteklemekten geçtiğini belirtti.[15] Budapeşte ile Viyana treninde Almanya'dan gelen Cavid Bey ile görüşen Talât, Almanya ile bir ihtilaf halinde sadrazamlıktan çekileceğini ve yerine Rahmi (Arslan) veya Halil Bey'in (Menteşe) bir kabine kurup ayrı bir barış müzakeresi yapmasını ve hatta ayrıca İsviçre üzerinden gizli müzakereye geçilmesini düşünmekteydi.[16] Avusturya-Macaristan gazetelerine verdiği demeçte Talât şöyle diyordu:

> Ben vaziyeti kışa kadar barışı sağlayacağımız şeklinde değerlendiriyorum. Beklentim, neticede ortaya çıkması iktiza eden hakikatlere dayanmaktadır. Harp bütün faaliyet sahalarında kendini tüketti; harpten beklenebilecek her şey zaten hasıl oldu. Harbe devam etmek manasızdır, hele ki manevî ve insanî meselelerden ötürü.[17]

Bizzat Kaiser Karl, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bekâsı uğruna barışın gelmesini arzuladığını Talât Paşa'ya itiraf etmişti.[18] Başka bir röportajda, Talât şunları söylüyordu:

> [...] şu anki askerî ve siyasî durumun yanı sıra halkın moralini de göz önünde bulundurarak, barışın sağlanmasının uzun sürmemesi gerektiğine işaret etmek istiyorum. [...] Ama daha da önemlisi, tüm insanların savaştan tarif edilemez derecede yorgun düştükleri gerçeğidir. Bu, ne hücûm savaşı sürdürmek ne de kazanmak için uygun bir durum değildir. Müdafaa savaşı vermekteyiz ve postu kurtarmaya mecburuz.[19]

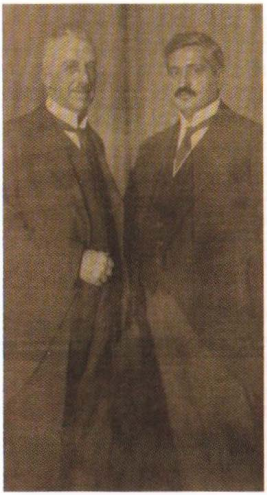
Talât Paşa'nın 7 Eylül 1918'de Berlin'e varışını yarı resmî bir gazete olan *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*, "Alman halkının sadık dostu ve ittifakın güçlü taşıyıcısı" sözleriyle selamlayarak karşıladı.[20] Talât, Berlin'de verdiği demeçlerde yine barışın aciliyetini dilinden eksik etmiyordu.[21] Hatta Kaiser Wilhelm bile kendisine, "Talât, eğer barış istemek ihanetse, ben de hainim. Ben barış istiyorum" diyordu.[22] Avusturya Dışişleri Bakanı Baron von Burián'ın 14 Eylül'de barış çağrısında bulunduğu haberini duyunca Talât, Almanların savaş stratejisi ve ittifak diplomasisinin artık iflas ettiği kanaatine vardı.[23] Bu durum, bir mütareke sürecinde yalnız kalacak Osmanlı Devleti'nin, İtilaf Devletleri'nin taleplerine karşı direnmesini siyasî ve askerî bir öncelik kılıyordu.

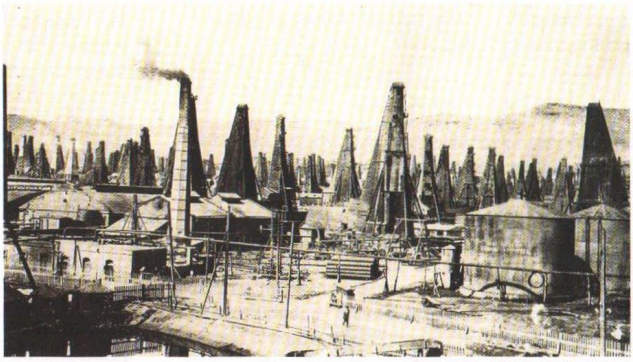

İzzet Paşa ve Talat Paşa, Brest Litovsk barış görüşmelerine giderken, Ocak 1918
https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/205215989

Alman Basınında Talat Paşa
http://havadissergisi.org/1917/talat-pasa-ve-alman-basini/

Bakû petrol yatakları
https://collection.nam.ac.uk/detail.php?acc=1983-12-71-154

***Die Woche* dergisinde, 14 Eylül 1918, Talât Paşa ve Berlin Sefiri Rıfat Paşa**

GANİMETLERİN PEŞİNDE GİZLİ MÜZAKERELER

Bütün "barış" demeçleri bir yana, Talât Paşa, kapalı kapılar ardında sembolik ganimetler için müzakereler yürütüyordu. İttifak Devletleri arasında Osmanlı İmparatorluğu, düşmana toprak kaybeden tek müttefikti. Kayıplara karşılık olarak İttihatçı rejim, Bulgaristan'ın Balkan Savaşları'nda kazandıkları Trakya topraklarından Gümülcine'yi (bugün Yunanistan'ın Komotini'si) talep ediyordu. Ancak tek taraflı bir toprak teslimi ne Bulgaristan ne de diğer müttefikler tarafından kabul edilebilirdi. Balkanlarda ihtilaf istemeyen Habsburg yetkilileri Talât'a, Batı Trakya'dan ziyade Çarlık Rusyası'nın çöküşüyle ortada başıboş kalmış Kafkasya'ya yönelmelerini tavsiye etmişlerdi.[24] Kafkasya'ya yönelik siyasî ve askerî harekât zaten çoktan başlamıştı.

Almanlar ise petrol yatakları ve limanlarla döşeli Kafkasları İttihatçı rejime bırakmayı ne arzu ediyor ne de engelleyebiliyordu. Jeopolitik çekişmenin ötesinde, İttihatçı rejimin Kafkasya'ya sıçramış olan emperyal hırslarının İtilaf Devletleri ile yapılacak barış müzakerelerini tehlikeye atması endişesi vardı. Alman Dışişeri Bakanlığından Rudolf Nadolny, meslektaşlarını uyarıyordu: "Eğer Türklerle tam bir anlaşmaya varmak istiyorsak, ki bu İtilaf Devletleri'yle barış görüşmelerine yeniden başlamak için elzemdir, o zaman emperyalist bir şekilde dile getirildiği sürece Panturanizm ve Panislamizmden kurtulmak gerekir."[25] Bunun dışında Karadeniz'deki seyrüseferden sorumlu Koramiral Albert Hopman, Bulgar Amiral Stanciov'un da görüşlerine dayanarak, Türklerin İtilaf Devletleri'yle anlaşmış olabileceklerine dair endişesini dile getiriyordu. Hopman, "Türklerin onlarca yıldır sürdürdükleri siyasete uygun olarak, bir gücü diğerine karşı kullanma tarzları göz önünde bulundurulursa bu korku – antenlerini şimdiden İtilaf yönüne çevirmis olmaları – çok ihtimal dışı görünmüyor." diyor ve şöyle ekliyordu: "Türkiye'nin kendisine Kafkasya sözü verildigi takdirde, Arabistan ve Mezopotamya'dan vazgeçmesinin olanaksız olduğunu düşünmüyorum."[26] Nihayetinde, İttihatçı rejim, savaş bitmeden konumunu düzeltmek için her yola başvurabilir gibi görünüyordu.

ŞARK'TA YENİ İTTİFAKLARA DOĞRU

Paul von Hintze, Talât Paşa'nın Berlin'de dile getirdiği "Kafkasya programını" şöyle rapor etmişti: "Gürcistan (Türkiye'ye verilecek birkaç bölge hariç), Ermenistan ve Azerbaycan Rusya'ya karşı tampon devletler olmalı; Bakü Azerbaycan'a bırakılmalıdır, Azerbaycan Almanya'ya her türlü petrol teslimatını garantilemeye hazırdır."[27] Daha evvel 1918 yazında Havran mebusu Emir Şekib Arslan, Enver Paşa'nın bizzat emriyle Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan ve Dağıstan'ın bağımsızlığını desteklemek için Almanya'ya gönderilmişti.[28] İttihatçı rejim, Pantürkist yayılmacılıktan ziyade – Elviye-i Selâse'nin ilhakı haricinde – Kafkasya'da Osmanlı Devleti ile Sovyet Rusya arasında kendi himayelerinde müttefik tampon devletler kurulmasını planlıyordu.[29] Talât'ın Kafkasya ile ilgili dile getirdigi bu talepler, müttefiki Almanya'nın Ukrayna veya Kurlandiya gibi imparatorluğun jeopolitik arka sahası olarak kabul edilen bölgelerde izlediği politikalarından pek farklı sayılmazdı.[30]

15 Eylül'de Bakü'nün işgali üzerine Alman yetkililer, Talât Paşa'ya karşı tutumlarını yumuşatmak zorunda kaldılar.[31] İttihatçı rejim bir kez daha emrivakî bir müdahale ile olay yerindeki fiilî gerçekleri kendi lehine çevirmişti. Bakü'nün işgali, Sovyet Rusya'yı Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşın eşiğine getirdi.[32] İşgalin ardından Sovyet yetkilileri, Bolşevik resmî gazetesi *Izvestia* üzerinden İttihatçı hükûmete eleştirilerde bulunup Almanlar ile yakınlık sinyalleri veriyorlardı.[33] Talât, 21 ve 22 Eylül'de Sovyet temsilcisi Joffe ile Berlin'de görüştü. "Dün gece bu üç devletin tasdik-i istiklalinin delaleti için Joffe ile görüştüm. Müzakereye girişmek için Azerbaycan'daki Türk kuvvetlerinin çekilmesini teklif etti. Derhal kabul et-

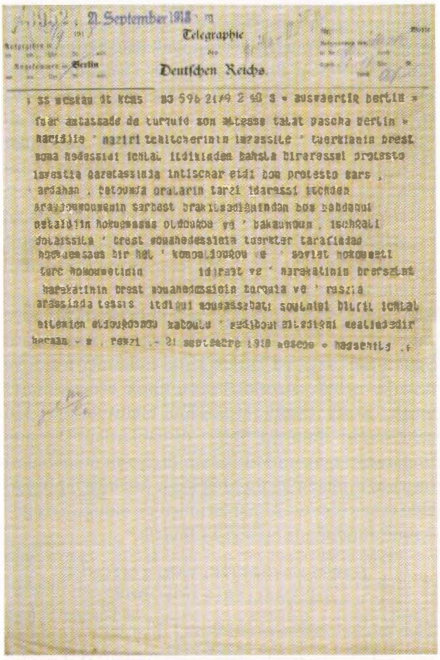
tim."[34] Amaç Azerbaycan'ın ilhakı değil "ittifakıydı".[3]

Doğu Cephesi'nde artık İttihatçı rejim kendine "Şark"a açılan yeni bir hareket alanı yaratıyordu. Berlin Hotel Adlon'da Gürcistan Hariciye Vekili Zurab Avalişvili ile buluşan Talât Paşa, "Almanlardan vazgeçin, bizimle birlik olun. [...] Muhakkak ki hepiniz aynı Şark'ın oğullarıyız, öyle değil mi?" diyerek yeni bir Şark ittifakı oluşturmak istiyordu.[36] Talât'ın Şark'ta faydalanmak istediği fırsat alanları Kafkasya'nın ötesinde Türkistan'a kadar uzanıyordu. Hintze raporunda, "yeni bir projesi var" diye yazıyordu, "(Ona göre 14 milyon Müslümanın yaşadığı) Türkistan'ın, İngiltere ve Rusya'ya karşı savaşta yer almak üzere askerî olarak teşkilatlanmasını düşünüyor. Bunun için Alman subay ve astsubaylar istiyor."[37] Talât, Türkistan'da "teşkil edilecek kuvvetlerin, icabı halinde, Hindistan sınırına sevki ile, İngiltere'ye baskı yapılması mümkün olacaktır" diye bu projenin mütarekeye direniş stratejisini açıklıyordu.[38] Buna ek olarak, Talât, Türkistan kuvvetlerinin gerektiğinde Sovyet Rusya'ya karşı da kullanılabileceklerini dahi gizlemekten çekinmiyordu. Görünüşe göre Talât fikrini Kaiser Wilhelm, Hindenburg ve Ludendorff'a da sunmuştu. "Bilmem ciddi, bilmem sırf eser-i nezaket olarak mütalaâtını her üçü de tasdik ettiler." diye bildiriyordu.[39] Bu proje, Turancı bir yayılmacılıktan ziyade bir emperyal direniş stratejisiydi.

Paul von Hintze (1864-1941): Alman asker (Tuğamiral) ve diplomat. 1918 Haziran'ında Richard von Kühlmann'ın halefi olarak Alman Dışişleri Bakanlığı'na Ludendorff ve Hindenburg'un görüşlerine uygun hareket etmesi beklentisiyle getirildi. Ancak selefinin takip ettiği dış politika çizgisini tercih etti
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/2/21/Paul_von_Hintze_1915.jpg

Rusya Müslümanlarının siyasî ve askerî olarak teşkilatlandırılması, tarihin akışında imkansız bir fikir olarak geride kalmış olsa da 1918'in devrimlerle çalkalanan atmosferinde pek de imkansız görülmüyordu. Alman ordusu mensuplarından Kaptan von Nostitz; Kafkasya, Türkistan ve İran'da ortaya çıkan askerî imkanlar hakkında bilgi toplamak amacıyla Tiflis'e gitmeyi talep etmekteydi.[40] "Şark", emperyal maceracıperestler ve oryantalist hayalpersestlerce esrarengiz bir fırsatlar diyarı olarak kabul görmeye devam ediyordu. Zaten en başından beri bu emperyal "Büyük Oyun"un öznesi olma amelindeki İttihatçı rejim de 1918'de, Teşkilat-ı Mahsusa ajanlarını Kafkasya ve Orta Asya'da yeni İttihat Terakki şubeleri kurmak ve Rusya Müslümanlarını İran ve Hindistan'daki İngilizlere karşı harekete geçirmek-

2. September 1918
Telegraphie
Deutschen Reiche.

***Izvestia*'daki Çiçerin makalesi ile ilgili telgraf**
BOA.HR.SYS.2374.1

Bakû'nun fethi
https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Baku#/media/File:Baku_az_vs.jpg

Harbiye Nazırı Enver Paşa (solda), Hariciye Nazırı Halil (Menteşe) Bey ve Dahiliye Nazırı Talât Bey, İstanbul'da bir tahkimat ziyaretinde

le görevlendirmişti.[41] Planın imkansızlığından öte, Alman yetkilileri Sovyet Rusya ile Osmanlı Devleti arasında muhtemel bir çatışmadan çekiniyorlardı ve şöyle yazıyorlardı:

> Eğer böyle bir hareket Türkistan'da Rus hükümetinin haklarını tehdit edecek mahiyette ise, Alman hükümeti, hiç olmazsa Doğu cephesinde savaş yükünü hafifletmek kaygısıyla Rusya ile iyi geçinmek mecburiyetinde olduğundan, maalesef, Türkiye tarafından teklif olunan esasları kabul edecek durumda değildir.[42]

"Almanlarla olan müzakere hala neticelenmedi" diye rapor veren Talât Paşa, buna rağmen Almanların "Şimalî Kafkasya ve Türkistan'da hükümet teşkil ve onlarla ittifak etmekliğimize itiraz etmediklerini" yazılı olarak tasdik ettiklerini bildiriyordu.[43] Müzakerelerin sonunda Talât, Almanlardan Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman Rusya'ya müdahalesine itiraz etmeme sözü alarak kağıt üstünde bir başarı elde etmiş olsa da, Almanların içinde olduğu kriz göz önüne alındığında bu boş bir tavizdi.[44]

"HARBİ KAYBETTİK. YARIN MEÇHUL İHTİMALLERLE DOLUDUR"

"Tüm Wilhelmstrasse oradaydı," diye hatıratında yazan Gürcü diplomat Avalişvili, Alman yetkililerin Talât Paşa'yı Berlin Garı'nda, "parlayan silindir şapkalarının altında yüzlerinde gergin ve ciddi ifadeler"le yolcu ettiklerini anımsar.[45] Gerginliğin birçok sebebi vardı. Bâb-ı Âli'de Sadrazam'ı bir kabine krizi beklemekteydi.[46] Alman makamları, kabine krizini bahane ederek, Talât'ın Sofya'dan geçerken resmî bir ziyaret için durdurulmaması konusunda Bulgar makamlarının hassasiyetini rica etmiştiler.[47] Zira Bulgaristan'ın ayrı bir barış girişiminde bulunduğunu Almanlar, Talât'ın vedasından evvel biliyordu. Mağlubiyeti bekleyen Talât ise gizlice Wilson Prensipleri'nde uzlaşmayı planlanlamaktaydı.[48] Berlin ziyareti sırasında Esplanade Oteli'nde verilen bir ziyafette konuşan Talat Paşa sözünü şu cümle ile bitirmişti: "Biz zaferler sonucunu nasıl itidal ile zabt eyledik ise muvaffakiyetsizliği de öyle itidal ile görmeği biliriz."[49]

Sofya'ya yaklaşırken yolda Talât Paşa, garda bir karşılama töreni olacağını bildiren telgraf aldı. Sofya Merkez Garı'nda görüştüğü Başbakan Aleksandar Malinov acı gerçeği Talât'a, "Bitti. 11. Fırka bozuldu; Bulgaristan tükendi ve ateşkes istedik." diyerek özetledi. Talât derhal İstanbul'dan iki fırka göndermeyi teklif etti ancak Malinov umutsuzca reddetti. Talât, "Bunu yapmakla hata etmişsiniz. Hepimiz birlikte bir ateşkes istemeliydik. Şimdi hangi şartlar önümüze getirilecek?" diyerek serzenişte bulundu.[50] Saraya gidip Çar ile de görüşen Talât trene döndüğünde, onu merak içinde bekleyen arkadaşlarına sadece "B...ku yedik!" diyebildi. Kendi kompartmanına geçtiğinde diğerlerine, "Keşke bugün ölmüş bulunsaydım." dedi.[51]

İstanbul'a vardıktan sonra gazetecilere konuşan Talât Paşa, "Bulgar cephesinin delinmesinin ve güney cephemizdeki işlerin iyi gitmemesinin sanıldığı kadar büyük bir önemi yoktur." diye kötü haberleri geçiştirerek iyi haberi duyurdu: "Kafkasya ve Merkezî Asya Türklerinin arasından taze kuvvetler teşkil edilmiştir. Bunlar yakında cephelere yetiştirilecek ve muvazene yeniden kurulacaktır." Gazeteciler ayrılır ayrılmaz Talât, durumun vehametini genç bir gazeteci olan Ahmet Emin'e ifşa etti: "Her şey bitmiştir, harbi kaybettik. Yarın meçhul ihtimallerle doludur."[52] Ancak İttihatçılar yenilgiyi sindirmekte zorlanıyorlardı. Bir taraftan Enver, Alman karargahındaki Zeki Paşa'ya Bulgar barışını bozmak için Alman veya Avusturyalı birlikler gönderilmesini öneriyordu.[53] Diğer taraftan Talât Paşa, Alman Sefaretinde Müslüman Bulgarların yardımıyla Bulgar hükümetine karşı bir darbe planlanması teklifinde bulunuyordu.[54] İttihatçılar, emperyal repertuarın tükendiği noktada komitacılık repertuarına geçiyorlardı. 1 Ekim'de Şam'ın kaybedildiği gün, Talât Almanya'nın da ateşkes çağrısında bulunduğunu öğrendi.[55] Savaş artık bitiyordu ve Osmanlı Devleti yalnız kalmıştı.

CİHANGİRLİK İLE KOMİTACILIK ARASINDA İTTİHATÇILIĞIN AKIBETİ

Talât Paşa Berlin ziyaretinde, İttifak Devletleri'nin aleyhine gelişmekte olan savaşın gidişatını değiş-

tirmenin ve hasıl olacak ateşkes sürecinde İtilaf Devletleri'yle masaya mümkün mertebe kuvvetli bir şekilde oturmanın yollarını aramıştı. "Sulh-u umumî" yerine, İttihatçı rejim hâlâ savaş ganimetleri üzerinde pazarlık yapmakta ve mutlak mağlubiyete direnmekteydi. Hindistan'da İngiltere'ye karşı planlar yapıyor ve hatta Sovyet Rusya ile savaşı bile göze alıyorlardı. Enver Paşa Meclisi Vükelâ'da "harbi uzatıp düşmanları sulha mecbûr etmek" şeklindeki planından bahsediyordu.[56] Enver, Rusya'daki Müslüman kitleleri, müttefik hükûmetler idaresi altında teşkilatlandırılıp, imparatorluğu kurtarmak için siyasî ve askerî olarak kullanılabilecek güç kaynakları olarak görüyordu.[57] Nasıl ki Bolşevik Devrimi'nin akabinde Doğu Cephesi'nde Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın himayesi altındaki emperyal çekişme sahası bir paramiliter şiddet bölgesine dönüşerek Cihan Harbi'nin fiilî olarak bitmesini erteledi ise; Kafkaslar da Rus, Alman ve İttihatçı rejimlerin savaş sırasındaki emperyal polikaları sebebiyle benzer bir şiddet bölgesi olarak çalkalanmaya devam etti.[58]

Mondros Mütarekesi imzalandıktan hemen sonra İttihatçı liderlerin yurt dışına kaçmalarıyla İttihatçı emperyalizmi de sona erdi ama İttihatçılık sona ermedi. İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e süre gelen İttihatçılığın devamlılığı, gizlice uygulanan bir ulus-devlet projesinden ziyade; savaşın son aylarında Kafkasya'ya yönelmiş emperyal harekâtların, Mütareke döneminde İttihatçı teşkilâtlar ve subaylar tarafından Anadolu'da bir "Millî Mücadele" hareketi şeklinde yeniden örgütlenmelerinden kaynaklanır.[59] Yurt dışındaki İttihatçı liderler de bu sefer İslam âlemi adına anti-emperyalist bir hareket altında İtilaf Devletleri'ne direnmeye devam ettiler.[60] Özünde "Şark Meselesi"ni kendi inisiyatifleriyle çözüp Osmanlı İmparatorluğu'nu ve Müslüman "millet-i hâkime"yi kurtarmaya ant içmiş bir direniş hareketi olan İttihatçılık, hem emperyalist ve cihangir vizyona hem de anti-emperyalit ve komitacı bir mentaliteye sahip olarak Cihan Harbi'ne ve sonrasındaki gelişmelere benzersiz bir şekilde yön vermiştir.

ALP YENEN - LEIDEN ÜNİVERSİTESİ
ALPTUĞ GÜNEY - HAMBURG ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1 Michael A. Reynolds, "Buffers, not Brethren: Young Turk Military Policy in the First World War and the Myth of Panturanism," *Past & Present* 203, no. 1 (2009), s. 137–79.
2 Mesela bkz. Hans-Lukas Kieser, *Talaat Pasha: Father of Modern Turkey, Architect of Genocide* (Princeton: Princeton University Press, 2018), s. 375.
3 Taner Akçam'ın Joost Jongerden ve Jelle Verheij, der., *Social Relations in Ottoman Diyarbekir, 1870-1915* (Leiden: Brill, 2012), kitap eleştirisi, *Genocide Studies and Prevention: An International Journal* 10, no. 1 (2016), s. 116–117.
4 Alan Mikhail ve Christine M. Philliou, "The Ottoman Empire and the Imperial Turn," *Comporative Studies in Society and History* 54, no. 4 (2012), s. 721–45.
5 Howard Eissenstat, "Modernization, Imperial Nationalism, and the Ethnicization of Confessional Identity in the Late Ottoman Empire," *Nationalizing Empires*, der. Stefan Berger ve Alexei Miller, (Budapest: Central European University Press, 2015), s. 455–59.
6 Otto Liman von Sanders, *Fünf Jahre Türkei* (Berlin: Verlag von August Scherl, 1920), s. 248–249.
7 Alp Yenen, "Nuri Killigil," *1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War*, Freie Universität Berlin, yakında çıkacak.
8 John W. Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk: The Forgotten Peace, March 1918* (Johannesburg: Macmillan, 1983), s. 433.
9 Matthias Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg* (Stuttgart: Deutsche Verlag-Anstalt, 1920), s. 247.
10 Bernstorff, 28.08.1918, Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasî Arşivi (PA-AA), R36161, s. 2.
11 Wolfdieter Bihl, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte Teil II: Die Zeit der versuchten kaukasischen Staatlichkeit (1917-1918)* (Viyana: Böhlau Verlag, 1992), s. 257–258.
12 Bernstorff, 27.08.1918, PA-AA, R 13804, s. 210
13 Cemal Kutay, *Üç Paşalar Kavgası* (İstanbul: Tarih Yayınları, 1964), s. 275-76
14 Celal Bayar, *Ben de Yazdım: Millî Mücadeleye Gidiş*, (İstanbul: Baha Matbaası, 1966-1972), c. I, s. 14; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991), c. III, s. 675.
15 *Kambana*, 06.09.1918, aktaran *Auszug aus der Tagespresse*, 13.09.1918.
16 Cavid, 05.09.1918, *Meşrutiyet Ruznamesi*, der. Hasan Babacan ve Servet Avşar (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014-2015), c. III, s. 544–5, 548.
17 *Neue Freie Presse*, "Friede vor dem Winter nach Ansicht des türkischen Großwesirs: Eine Unterredung mit Talaat Pascha," 07.09.1918.
18 Aubrey Herbert, *Ben Kendim: A Record of Eastern Travel* (London: Hutchinson & Co., 1924), s. 314.
19 Lloyd, "Eine Unterredung mit dem Großwesir Talaat Pascha," 07.09.1918.
20 *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*, "Großwesir Talaat Pascha in Berlin," 06.09.1918.
21 Bkz. Türk-Alman Derneği'de konuşması, 23.09.1918, PA-AA, R 13804, s. 259–60
22 Herbert, *Ben Kendim*, s. 314–15.
23 Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg*, s. 307.
24 Bihl, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte Teil II*, s. 269.
25 Nadolny, 09.09.1918, aktaran Werner Zürrer, *Kaukasien 1918-1921: Der Kampf der Großmächte um die Landbrücke zwischen Schwarzem und Kaspischem Meer* (Düsseldorf: Droste, 1978), s. 119.
26 Albert Hopman, "Bericht an Stabamt und OHL (Sevastopol' 19. August)", *Von Brest-Litovsk zur deutschen Novemberrevolution: Aus den Tagebüchern, Briefen und Aufzeichnungen von Alfons Paquet, Wilhelm Groener und Albert Hopman*, März bis November 1918, der. Winfried Baumgart (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1971), s. 562–563.
27 Hintze, 08.09.1918, PA-AA, R 13804.
28 Şekib Arslan, *Emir Şekib Aslan ve Şehid-i Muhterem Enver Paşa*, der. Erol Cihangir (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2005), p. 106.
29 Michael A. Reynolds, *Shattering Empires: The Clash and Collapse of the Ottoman and Russian Empires 1908-1918* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), s. 189–90.
30 Hans-Erich Volkmann, *Die Deutsche Baltikumpolitik zwischen Brest-Litavsk und Compiègne* (Köln: Böhlau Verlag, 1970), s. 133–146.
31 Zürrer, *Kaukasien*, s. 122.
32 Serpil Sürmeli, *Türk-Gürcü İlişkileri (1918 - 1921)* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2001), 299–300; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişikleri (1798-1919)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Yayınları, 1970), s. 549–550, 553–554.
33 M. Remzi, Moskova'dan Berlin'e telegram, 21.09.1918, BOA.HR.SYS.2374.1.
34 Talât, 21.09.1918, BOA.HR.SYS.2374.1.
35 Reynolds, "Buffers, Not Brethren," s. 176.
36 Zourab Avalishvili, *The Independence of Georgia in International Politics 1918-1921* (London: Headley Brothers, 1940), s. 108–9.
37 Hintze, rapor, 08.09.1918, PA AA, R 13804.
38 Aktaran Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 519–20.
39 Talât, 15.09.1918, BOA.HR.SYS.2374.1. Daha sonra Hindenburg hatıratında, Talât'ın Türkistan planını pek ciddiye almadığını yazmıştır. Paul von Hindenburg, *Aus meinem Leben* (Leipzig: Hirzel, 1920), s. 381.
40 Winfried Baumgart, "Das 'Kaspi-Unternehmen' - Größenwahn Ludendorffs oder Routineplanung des deutschen Generalstabs? Teil I: Ein kritischer Rückblick auf die deutsche militärische Intervention im Kaukasus 1918," *Jahrbuch für Geschichte Osteuropas* 18, no. 1 (1970), s. 111.
41 Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 512–15; Reynolds, *Shattering Empires*, s. 241–43.
42 Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 523–24.
43 Talât, 21.09.1918, BOA.HR.SYS.2374.1.
44 Osmanlı-Alman gizli protokolü, 23.09.1918, aktaran Gotthard Jaeschke, "Der Turanismus der Jungtürken: Zur osmanischen Außenpolitik im Weltkriege," *Die Welt des Islams* 23, 1/2 (1941), s. 45–47.
45 Avalishvili, *The Independence of Georgia in International Politics*, s. 109; Ahmed İhsan, "Yedi Sene Evvelde Bir Hatıra", *Servet-i Fünun*, Nr. 1491-17, 12.03.1925. Bu makaleye dikkatimizi çeken Funda Soysal'a teşekkür ederiz.
46 Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010), s. 149.
47 Berlin'den Sofya Sefareti'ne, 15.09.1918. PA-AA, R 13804, s. 253.
48 Muhittin Birgen, *İttihat ve Terakki'de On Sene* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006), s. 458.
49 Ahmed İhsan, "Yedi Sene Evvelde Bir Hatıra", *Servet-i Fünun*, Nr. 1491-17, 12.03.1925.
50 Herbert, *Ben Kendim*, s. 315; Ali Fuad Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi* (Ankara: Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, 1948), s. 8; Talât ile Berlin'de gizli mülakat, 02.12.1920, İngiliz Ulusal Arşivi, FO.371.5173, E-15552, s. 143
51 Esat Cemal Paker, *Siyasi Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001), s. 110; Falih Rıfkı Atay, *Zeytindağı* (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2009), s. 18.
52 Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim* (İstanbul: Yenilik Basımevi, 1970), I, 305.
53 Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa: Makedonya'dan Orta Asya'ya*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1972), c. III, s. 435-436.
54 Waldburg, 30.09.1918, PA-AA, R 13804, s. 263.
55 Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, ed. Cemal Kutay (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980), s. 236–7.
56 Cavid, 27.09.1918, *Meşrutiyet Ruznamesi*, c. III, s. 562.
57 Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları* (İstanbul: Temel Yayınları 2000), s. 80.
58 Robert Gerwarth, *The Vanquished: Why the First World War Failed to End 1917-1923* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2016).
59 Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010).
60 Alp Yenen, "The Young Turk Aftermath: Making Sense of Transnational Contentious Politics at the End of the Ottoman Empire, 1918-1922," yayınlanmamış doktora tezi, Basel Üniversitesi, 2016.

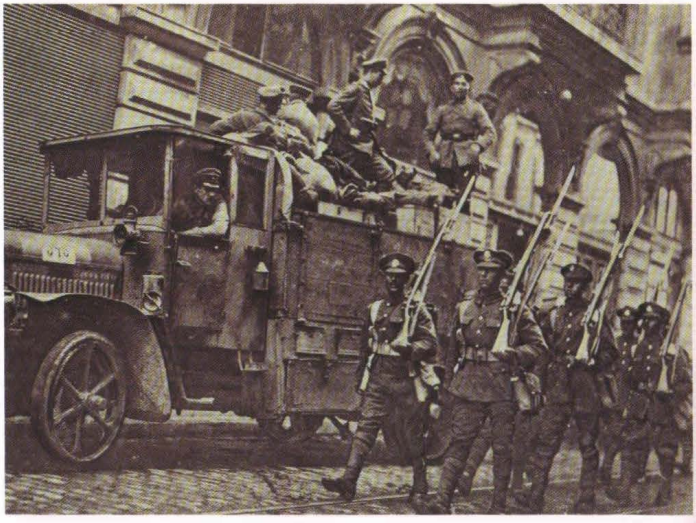
Mütareke Dönemi'nin Başlarında İstanbul'da Sol Hareketler (1918-1920)

EROL ÜLKER

MÜTAREKE İSTANBUL'UNDA İTTİHATÇI, KOMÜNİST VE SOSYALİST UNSURLAR ARASINDA 1919 YILINDAN BAŞLAYARAK FARKLI DÜZEYLERDE TEMASLAR KURULMUŞ, KARMAŞIK BİR İLİŞKİLER AĞI ORTAYA ÇIKMIŞTIR. SÖZ KONUSU OLAN YALNIZCA KENDİ HİYERARŞİLERİ ÇERÇEVESİNDE HAREKET EDEN PARTİ VE GRUPLAR DEĞİL; AYNI ZAMANDA BU PARTİ VE GRUP ÜYELERİNİN PARÇASI OLDUĞU, BİR DERECEYE KADAR BİRBİRİNİ TANIYAN VE BERABER ÇALIŞMA GÜNDEMİ OLAN BİR "SOL" ÇEVREDİR.

Bilindiği gibi Cihan Harbi'nin sonu, Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderini tayin eden son derece önemli gelişmelere yol açmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) iktidardan düşmüş, başlıca İttihatçı liderler ülkeyi terk etmiş; Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasını takip eden süreçte İtilaf Devletleri Osmanlı topraklarının dikkate değer bir bölümünü işgal etmiştir. İşgal, başkent İstanbul'da fiilen Kasım 1918'de başlamış ve 16 Mart 1920'de İngiliz, Fransız ve İtalyan askeri makamlarının şehrin yönetimine el koymasıyla resmî bir nitelik kazanmıştır. Bu süre zarfında İstanbul'a son derece karmaşık bir siyasal atmosfer hâkimdir.[1]

Şehir, resmi olarak kapatılmış olan İTC kadrolarınca örgütlenen bir direniş hareketinin ortaya çıkışına sahne olmuştur.[2] Aynı dönemde birçok sosyalist ve komünist çevre faaliyete başlamış, radikal örgütlenmeler İstanbul'da dikkate değer bir etkinlik kazanmıştır.[3] Bu yazı, Mütareke Dönemi'nin Mart 1920'ye kadar uzanan ilk safhasında, İstanbul'da Müslüman unsur içinde ortaya çıkan sosyalist ve

İstanbul'un işgali. İngiliz Askerleri İstanbul'a girerken Alman memurları arabalarıyla İstanbul'u terk ediyor
Feridun Fazıl Tülbentçi Koleksiyonu, İstanbul SALT Araştırma

komünist çevrelere ve bunların direniş hareketiyle ilişkilerine odaklanmaktadır.

SOSYALİSTLER VE KOMÜNİSTLER

Osmanlı İmparatorluğu'nda İkinci Meşrutiyet Dönemi'ni başlatan 1908 Devrimi'nin hemen ardından işçiler arasında önemli bir grev ve örgütlenme dalgası ortaya çıkmış,[4] bu esnada sosyalist hareketler Müslüman ve özellikle gayrimüslim kesimler arasında örgütlenmeye başlamıştır.[5] Ancak bunlar, Mahmut Şevket Paşa suikastının ardından ortaya çıkan otoriter siyasal atmosferde varlıklarını sürdürememiştir. Sosyalistler ancak Cihan Harbi sona erdikten ve Ocak 1913'ten beri imparatorluğu tek elden yönetmekte olan İTC iktidardan düştükten sonra hızlı bir yeniden örgütlenme sürecine girebilmiştir. Örneğin İştirakçi Hilmi olarak bilinen Hüseyin Hilmi'nin liderlik ettiği Osmanlı Sosyalist Fırkası, Şubat 1919'da bu defa Türkiye Sosyalist Fırkası (TSF) ismiyle yeniden kurulabilmiştir.[6] TSF, Mütareke Dönemi'nin bu safhasında kurulan sol-sosyalist örgütlenmelerden yalnızca biridir.

Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF) Mütareke Dönemi'nin başlarında İstanbul'da ortaya çıkan bir diğer önemli sosyalist partidir. Bu grubun kökenleri Cihan Harbi sırasında Osmanlı hükümeti tarafından eğitim görmek üzere Almanya'ya gönderilen çok sayıda genç işçi ve öğrenciye dayanır.[7] Berlin'de yoğunlaşan bu grup içindeki kimi unsurlar, Alman sosyal demokrasisinin ve burada ortaya çıkan devrimci çalkantıların etkisi altında giderek radikalleşirler.[8] Türk Kulübü'nün yönetimini ele geçirdikten sonra ilk olarak Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi'ni, daha sonra da İşçi Derneği'ni oluşturarak Mayıs 1919'da *Kurtuluş* dergisini yayımlamaya başlarlar.[9] *Türkiyeli Spartakistler* olarak da anılan bu grup çok geçmeden ülkeye döner. Eylül 1919'da İstanbul'da Şefik Hüsnü'nün de kendilerine katılmasıyla birlikte TİÇSF'nin kuruluşu için hükümete başvurur ve Ekim 1919'dan itibaren *Kurtuluş* dergisini İstanbul'da yayımlanmaya başlar.[10] Parti genel sekreteri olarak görev yapan ve daha sonra Türkiye komünist hareketinin en önde gelen isimlerinden biri olacak olan Şefik Hüsnü'nün 1922 yılında yazdığı bir rapora göre, TİÇSF'nin bu dönemde çoğunluğu işçilerden oluşan yaklaşık 1.200 üyesi vardır.[11]

TSF ve TİÇSF'nin İstanbul'da faaliyete başladığı Mütareke Dönemi'nin bu ilk safhası, komünist hareketin gelişimi açısından da önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Mustafa Suphi'nin liderlik ettiği Türk Komünist Teşkilatı (TKT), Rusya'da patlak veren Ekim Devrimi'nin yarattığı özgün bağlamda bizzat Bolşeviklerin desteğiyle Moskova'da ortaya çıkmış; daha sonra faaliyet merkezini sırasıyla Kırım, Odesa, Taşkent ve nihayet Bakü'ye taşımıştır[12] Mütareke Dönemi'nde İstanbul'da ortaya çıkan komünist çevrelerden biri olan Türk Komünist (Bolşevik) Grubu (TKBG) ya da Partisi, TKT ile yakın bağlara sahiptir.[13] Üyelerinin çoğunluğunu Rusya'dan gelen Müslüman savaş esirlerinin teşkil ettiği TKBG'nin liderliğini büyük oranda TKT tarafından yollanan ve 1919 yılı ortalarında 12 kişilik bir merkez etrafında faaliyete başlayan kadrolar teşkil etmiştir.[14]

TKBG'nin İstanbul'daki faaliyetleri hakkında, birçoğu Mete Tunçay ve Erden Akbulut tarafından yayımlanan Komintern belgeleri sayesinde oldukça ayrıntılı bilgiye sahibiz. Bu kaynaklar, İstanbul'daki komünist çevrenin 1919 yılı içinde TSF ile ilişkilenmiş olduğuna,[15] grup üyelerinden birinin (Ahmet Bedevi'nin) TSF'nin merkez komitesine girdiğine,[16] bu bağlantının 1920 yılına taşındığına ve bu dönemde TKBG'nin, TSF'nin yönetimini ele geçirme niyeti olduğuna işaret ediyor.[17] Mevcut kaynaklar TKBG'nin aynı zamanda İttihatçı unsurlarla da temas sağladığına dair ipuçları sunuyor.

SDF Başkanı Hasan Rıza
TÜSTAV Görsel İşitsel Arşiv Fonu

SOL VE İTTİHATÇILAR

İstanbul'da sosyalist ve komünist hareketin canlanmakta olduğu sıralarda, İttihatçılar arasında da dikkate değer bir sol-radikal yönelimin ortaya çıktığı vurgulanmalıdır. Bilindiği gibi, Mütareke Dönemi'nin başlarında İttihatçı liderler tarafından kurulan Karakol Cemiyeti, İstanbul'da bir yeraltı direniş hareketinin ortaya çıkması için atılan en önemli adımlardan biridir. Bu teşkilâtın İttihatçı liderleri, Rusya'daki devrimci gelişmelerin etkisi altında olsa gerek, Karakol'un misyonunu ilkin "Avrupa Kapitalizm ve Emperyalizmi Aleyhine Asya İhtilâl-i Umumîsi" şeklinde tanımlamış ancak daha sonra "Hukuk-ı Beşer ve İstiklâl-i Millîyi Muhafaza Eder" ifadesi tercih edilmiştir.[18] Cemiyet programının 3. maddesine göre, "'Karakol' kuvvetini insaniyet âleminin en necibi bulunan sulhperver heyetlerin ve umum sosyalist ve amele gruplarının muzaheret-i beynelmilelinden ve Türk Müslüman âleminin yüreğinden ve maksadını kabul eden her fert ve cemiyetin muavenetinden alır."[19] Osmanlı makamlarınca 1919 yılının ilk yarısında yazılan bir grup rapor, İttihatçılar arasındaki radikalleşmenin Karakol Cemiyeti'ne ait belgelerle sınırlı bir eğilim olmadığını göstermektedir.[20] 10 Mayıs 1919 tarihli bir rapora göre Rusya'da Kafkas cihetlerinde

Mustafa Suphi (sağ), Ethem Nejat (orta), İsmail Hakkı (sol)
www.wikiwand.com/co/Mustafa_Suphi

bulunmuş, Enver ve kardeşi Nuri Paşa'ya yakın bir grup zabitan Osmanlı topraklarına döndükten sonra Bolşevizm propagandasına başlar. Aynı dosya içindeki kimi raporlarda, muvazzaf ve ihtiyat zabitlerinden oluşan grubun İzmir ve Bursa gibi şehirlerde faaliyet gösterdiği ve merkezinin İstanbul'da olduğu belirtilmektedir. Görünen o ki grubun İstanbul'da bulunan üyeleri, 1918 yılı sonlarında Dr. Hasan Rıza liderliğinde kurulan Sosyal Demokrat Fırka (SDF) ile bağlantı halindedir.[21]

SDF, Mütareke Dönemi'nin başlarında ortaya çıkan sol ve devrimci hareketler arasındaki girift ilişkileri göstermesi açısından son derece çarpıcı bir örnek olarak karşımızda duruyor. Mustafa Suphi liderliğindeki hareketle bağlantılı olarak 1920 yazının başlarında Anadolu'da ortaya çıkan (Hafî) Türkiye Komünist Partisi ve daha sonra Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın (THİF) önemli simalarından biri olacak Ziynetullah Nevşirvanov bu dönemde SDF üyesidir.[22] Nevşirvanov, Ocak 1923'te, Mustafa Suphi ile birlikte katledilen Ethem Nejat'ın ardından kaleme aldığı kısa bir yazıda, SDF içinde azınlıkta da olsa "içtimaî inkılâba ve amele menafiine hadim" bir eğilim olduğundan bahseder.[23]

SDF içindeki radikal eğilimlere dair bir başka kaynak, THİF'nin oluşum ve faaliyetleri hakkında 1921 yılı başlarında III. Enternasyonal Yürütme Komitesi'ne gönderilen bir rapordur.[24] Burada SDF'nin Şerif Manatov ile bağlantısına gönderme yapılmaktadır. Bilindiği gibi Manatov, Mulla-Nur Vahitov'la birlikte Bolşevik Partisi'nin Merkezi Müslüman Komiserliğinde çalışmış,[25] Mustafa Suphi'nin bu büro ile ilişkilenmesinde rol almıştır.[26] TKT'nin kuruluş sürecinde önemli bir dönüm noktası olan Temmuz 1918'deki Türk Sosyalistler Konferansı, Moskova'daki Merkezi Müslüman Komiserliğinin ev sahipliğinde toplanmıştır.[27] Bahsi geçen rapor, Manatov'un 1919 yazında İstanbul'a geldiğini ve Bolşevik propaganda yaptığı gerekçesiyle Fransızlar tarafından tutuklandığını belirtir. Manatov, SDF yönetimindeki gizli bir komite ve partisiz sosyalistler tarafından hapisten kaçırılır.[28] Manatov, daha sonra, İttihatçıları da içeren Yeşil Ordu Cemiyeti'nde yer almış ve ardından Ziynetullah Nevşirvanov ile birlikte THİF'nin kurucu kadrolarından biri olmuştur.

SDF'nin karmaşık yapı ve ilişkilerini çözümleyebilmek için çok daha fazla belge ve kaynağa ihtiyacımız olsa da, bu örgütlenmenin Mütareke Dönemi'nin başlarında daha geniş bir çevreyle temas halinde olduğu anlaşılıyor. Bu, istisnaî bir durum olmaktan ziyade genel olarak dönemin politik bağlamını yansıtmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi komünist – radikal çevreler yalnızca SDF değil, aynı zamanda TSF ile de ilişkilenmiştir. Bu esnada TKBG İstanbul'da örgütlenmeye başlanan direniş hareketiyle temas kurmuş, elimizdeki bir belgeye göre grup üyelerinden "İsmet Yoldaş" İttihatçı çevrelere yakın bir kuruluş olan Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti Merkez-i Umumiyesi'ne üye olmuştur.[29]

"CEPHE BİRLİĞİ"

1919 yılı içinde İstanbul'da ortaya çıkan bu karmaşık ve fiili ilişkiler ağı TİÇSF'ye kadar uzanmıştır. TİÇSF, mevcut sosyalist partilerin Aralık 1919'da gerçekleşecek seçimlere ortak adaylarla katılması için bir çağrıda bulunmuştur.[30] Bu çağrı üzerine çok sayıda işçi ve sosyalist 24 Ekim'de Ferah Tiyatrosu'nda yapılan top-

Beyazıt Meydanı'nda bir Fransız Tankı
Tahsin İspiroğlu Koleksiyonu, İstanbul SALT Araştırma

lantıya katılmış ve alınan kararlar neticesinde "Türkiye Sosyalist Partileri Birliği" kurulmuştur.[31] Birlik, TİÇSF yanında SDF ve TSF'yi de içermiştir. Çok geçmeden Milli Kongre'ye başvurmuş ve 300 bin "erbab-ı mesâî" namına İstanbul'dan üç sosyalist mebus seçilmesini talep etmiştir.

Burada altının çizilmesi gereken nokta, Kasım 1918'de mevcut cemiyet, parti ve dernekleri tek bir çatı altında birleştirmek amacıyla İstanbul'da kurulan Milli Kongre'nin Karakol Cemiyeti'nden bağımsız bir girişim olmadığıdır.[32] Milli Kongre'nin kurucu üyeleri arasında, örneğin Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne mensup Gümülcineli İsmail Bey gibi İttihatçı olmayan kişiler bulunsa da, Karakol üyelerinin bu federasyon üzerinde önemli bir ağırlığı olduğu vurgulanmalıdır. Milli Kongre Reisi Esat Bey aynı zamanda bir Karakol üyesidir.[33] Ayrıca Karakol'un önde gelen eylemcilerinden biri olan Baha Sait Milli Kongre'nin kuruluşunda önemli bir rol oynamıştır. Baha Sait, Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti tarafından Kongre'nin kuruluş sürecini yürütmesi amacıyla Ekim 1918'de görevlendirilen dört kişilik kurul üyelerinden biridir.[34]

Ziynetullah Nevşirvanov, yukarıda bahsi geçen yazıda, sosyalist partilerin oluşturduğu ittifakı "İstanbul amelesi arasında bir 'cephe birliği'" teşebbüsü olarak nitelendirir. Bu teşebbüsün mecliste sosyalist adayların temsili konusundaki talebi, Milli Kongre Reisi Esat Bey tarafından olumlu bir şekilde karşılanmıştır. Ancak cephe girişimi çok geçmeden dağılır. Nevşirvanov'a göre bunun sebebi, partiler içinde egemen olan ayrılıkçı (separatist) ve küçük burjuva temayüllerdir.[35] Sosyalist partiler seçimlere kendi bağımsız adaylarıyla katılır ve bunların hiçbiri seçilemez. İstanbul'da mebus seçilen tek işçi temsilcisi, İttihatçı seçmenlerin desteğini alan ve kendini millî sosyalist olarak nitelendiren, Zeytinburnu Silah Fabrikası'ndan Numan Usta'dır.[36] Onun seçilmesi özellikle TSF tarafından ağır bir şekilde eleştirilir.[37] Numan gerçek bir işçi temsilcisi değil, bir İttihatçı olmakla itham edilir. TİÇSF ise daha ılımlı bir açıklama yapar ve bir işçinin mecliste bulunmasının olumlu bir gelişme olarak görülmesi gerektiğini vurgular.[38] Neticede sosyalist bir cephe girişimi bu dönemde başarısızlığa uğrar.

İKİNCİ CEPHE GİRİŞİMİ?

Ancak Karakol tam da bu girişimin başarısızlığa uğradığı esnalarda Bolşeviklerle bir blok oluşturma çabası içindedir. Bolşeviklerle ilişkiler 1919 yılında İstanbul'da başlar; sonrasında Baha Sait, Karakol Cemiyeti'ni (ve Uşak Kongresi'ni) temsilen Bakü'ye giderek Kasım 1919'da Rusya Komünist Partisi'nin Kafkas temsilciliğiyle bir dostluk ve yardımlaşma protokolü taslağı hazırlar.[39] Ocak 1920'de imzalanan anlaşma 15 maddeden oluşur, Bolşevikler ve Karakol arasında özellikle Kafkaslarda önem arz edecek stratejik bir iş birliği öngörür[40] Bu protokol, Anadolu hareketi tarafından veto edildiği gerekçesiyle büyük ölçüde göz ardı edilse de, ciddi sonuçlar doğurmuş görünüyor.

Ziynetullah Nevşirvanov
TÜSTAV Görsel İşitsel Arşiv Fonu

TKBG'ye ait bir rapor, 1920 yılı Mart ayı ortalarında yapılması kararlaştırılan, bütün devrimci parti ve grupları bir araya getirmesi öngörülen bir kongreden bahsetmektedir: "Kongreye Milli Parti'den. Türkiye Sosyalist Partisi'nden, bizim gruptan ve Türk asker teşkilâtından (Cevdet) delegeler katılacak. Kongre yeri İstanbul. Delegeler: Hilmi Yoldaş /Sosy. Parti/, Şeref Bey/Milli Parti/ vb."[41] Aynı raporda, Milli Parti'nin "...burjuva emperyalist İttihat ve Terakki kliğinin..." yeni bir suretini teşkil ettiği, "...işçi ve köylü yığınlarını yeni bir askeri serüvene çekme çabası..." içinde olduğu vurgulanmaktadır.[42] Ancak bu parti, komünistlerin programını reddetse de, taktik nedenlerden ötürü onlarla kimi konularda ilişki arayışındadır. Öyle ki, "... İdrisov ve Veli İbrahimov yoldaşlar, Milli Parti'den talimatlar alarak ve bu partinin MK'nden 400 Türk lirası alarak, yerli komünistlerle bağlantı kurmak üzere tek başlarına Kırım'a gittiler."

Burada Milli Parti olarak anılan hareketin, İstanbul'da Karakol Cemiyeti etrafında şekillenen ve Milli Kongre'nin yönetimini elinde tutan Kuvayı Milliye olduğu açık. Bahsi geçen belge, milli hareketin Bolşeviklerle bir blok oluşturduğu sıralarda yerli komünist unsurlarla da bağlantıya geçtiğini ve bunlarla stratejik bir ittifak oluşturma çabası içinde olduğunu gösteriyor. Komünistler açısından ise, İttihatçıların kurucu unsur olduğu bu hareketle bağlantıya geçmenin büyük bir sorun teşkil etmediği söylenebilir. Mart ayı sonlarında yazılan ek bir rapora göre "Milli hareketin önderleri daha önce İttihat ve Terakki Par-

"Dünden beri muradına ermiş olan bîdar ve mesud İzmir'imizin halaskar İslam ordusuna bir teşekkürü."
İzmir'in kurtuluşunun İstanbul basınında bir temsili, 10 Eylül 1922, Tevhid-i Efkar

ti'sinde bulunmuş olsalar da, meydana gelen gelişmelerin baskısıyla giderek milliyetçiliği savunan bir partiye dönüştüler."[43] Dolayısıyla komünistlerin gözünde Kuvayı Milliye, İttihatçı bir siyasal hareket değil; İttihatçıların kurucu öznesi olduğu milliyetçi bir direniş hareketidir. Bir başka değişle, İttihatçılarla İttihatçı siyasal özneler olarak değil, milli hareketin unsurları oldukları için temas sağlanmıştır. Kuvayı Milliye ile bağlantıya geçmenin ileride gerçekleşecek sosyal devrime (içtimaî devrime) zemin hazırlayacağı vurgulanmaktadır.

TKBG raporuna göre milli hareket ile kurulan ilişki ("birlikte hareketlerimiz"), Mart ayı ortasında gerçekleşmesi öngörülen konferansta somutlaşacaktır. Bu konferansta yalnızca Milli Parti ve TKBG'nin değil, henüz net olarak tanımlayamadığımız başka bir çevre (Türk asker teşkilâtı) ve TSF'nin de temsil edileceği belirtilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, söz konusu devrimci parti ve gruplar konferansının, 1919 Ekim ve Kasım aylarında sosyalist partilerin gerçekleştiremediğine benzer bir cephe girişimini hedeflediği iddia edilebilir. En azından, 1919 yılı boyunca İttihatçı, komünist ve sosyalist unsurlar arasında gelişen girift ilişkilerin 1920 Mart'ında planlanan devrimci gruplar konferansı için uygun bir zemin hazırladığını söylemek mümkün.

SONUÇ YERİNE

Yukarıda tartışılan devrimci parti ve gruplar konferansının toplanıp toplanmadığı, eğer toplandıysa ne gibi sonuçlar üretmiş olabileceği hakkında henüz somut verilere sahip değiliz. Ancak daha sonra direniş hareketinin önde gelen simalarından biri olacak Kemal Koçer'in anıları bu konuda ipuçları içermektedir.[44] Koçer, İstanbul'un resmi işgalinden bir süre sonra hareketin başlıca örgütü haline gelecek "Milli Müdafaa" teşkilâtının, yaklaşık 40 kişinin katıldığı bir toplantı sonrası kurulduğunu iddia eder. Bunların bir kısmı İttihatçı olduğu halde katılımcılar arasında İttihatçı olmayan bir münevverler grubu da bulunmaktadır. Koçer bu toplantının ne zaman gerçekleştiği hakkında net bir tarih vermez. Ancak direniş hareketi içinde yer almış olan Hüsnü Himmetoğlu, Müdafaa-i Milliye'nin örgütlenme sürecinin 1920 yılı Nisan ve Mayıs aylarında Topkapı semtinde başladığını öne sürer.[45] Dolayısıyla, Koçer'in bahsettiği toplantı Nisan 1920'de ya da öncesinde vuku bulmuş olmalıdır. Yine de bu toplantının gerçekleşip gerçekleşmediğini, gerçekleştiyse bunun TKBG belgelerinde sözü edilen konferans olup olmadığını, sonuçlarının neler olduğunu göstermek henüz mümkün değil.

Fakat tüm bu sorulardan bağımsız olarak, İstanbul'da 1919 yılı içinde İttihatçı, komünist ve sosyalist çevreler arasında gelişen ilişkilerin resmi işgalden sonra da devam ettiğini söyleyebiliriz. Daha önce tartışmış olduğum bu konunun ayrıntılarına daha fazla girmeyerek temel argümanımı tekrar etmekle yetineceğim:[46] İstanbul'da, yaklaşık olarak 1920 yılı baharında yani İstanbul resmî olarak işgal edildiği sıralarda, başta İttihatçılar ve komünistler olmak üzere farklı siyasal eğilimleri içeren geniş bir koalisyonun ortaya çıkmış olabileceğini düşünüyorum. Bu koalisyon İstanbul'un işgali sırasında kurulan bir cephe örgütlenmesi olarak görülmeli. Yani 1919 Ekim ve Kasım aylarında sosyalist partilerin gerçekleştiremediğine benzer bir cephe girişiminin, farklı bir bağlamda 1920 baharında ortaya çıkmış olabileceğini iddia ediyorum.

Bu yazıda tartışılan gelişmeler ışığında düşünülecek olursa, böyle bir koalisyonun ortaya çıkmasında şaşırtıcı bir taraf olmadığı görülecektir. İttihatçı, komünist ve sosyalist çevreler arasında 1919 yılından başlayarak farklı düzeylerde temaslar kurulmuş, karmaşık bir ilişkiler ağı ortaya çıkmış, yılın son çeyreğinde mevcut yasal partiler sosyalist bir birlik etrafında seçimlere girmeye teşebbüs etmiştir. De-

İşgal İstanbul'unda bir İngiliz birliği
www.levantineheritage.com/troops.htm-1

mek oluyor ki burada söz konusu olan yalnızca kendi hiyerarşileri olan parti ve gruplar değil; aynı zamanda bu parti ve grup üyelerinin parçası olduğu, bir dereceye kadar birbirini tanıyan ve beraber çalışma gündemi olan bir "sol" çevredir ki, direniş hareketinin İttihatçı geçmişe sahip kimi radikal unsurları da bunun bir parçasıdır. Mart 1920'de toplanması planlanan konferans tam da Bolşevikler ile Karakol arasındaki görüşmelerin Bakü'de bir iş birliği anlaşmasıyla neticelenmesinden sonra ve yerel komünist hareketle ilişki kurmanın stratejik olarak daha fazla önem kazandığı bir bağlamda gündeme gelmiştir. İstanbul ile Bakü arasında gelişen bu süreç, Ankara'da Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Mayıs 1920'de kurulmasıyla somutlaşır,[47] Eylül 1920'de Bakü'de zirve noktasına ulaşır ancak bundan sonra hızlı bir çözülme sürecine girer.

EROL ÜLKER - ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ,
TÜSTAV YÖNETİM KURULU

DİPNOTLAR

1 Mütareke Dönemi İstanbul'u hakkında kapsamlı bir çalışma için bak. Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul, 1918-1923*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008). Bu konuda yakın zamanda yayımlanmış bir çalışma için ayrıca bak. Ali Karakaya, İşgal Altında İstanbul, (İstanbul: İnkılap Kitabevi 2016).

2 İttihatçıların milli mücadelenin örgütlenmesinde oynadığı rol için bak. Eric Jan Zürcher. *Milli Mücadelede İttihatçılık*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010).

3 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar, 1908-1925*, (İstanbul: İletişim Yayınları. 2009).s. 67-86; Paul Dumont. "les Organisations Socialistes et la Propagande Communiste à Istanbul pendant l'Occupation Alliée, 1919-1922", *Du Socialisme Ottoman à l'Internationalisme Anotolien*, (İstanbul: ISIS, 1997). Bu konuda yayımlanmış yakın tarihli bir çalışma için bak. Yunus Yılmaz, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbullu ve Ankaralı Komünistler*, (İstanbul: İleri Yayınları, 2014).

4 1908 grevleri için bak. Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri," *Toplum ve Bilim*, no:78, Güz 1998, s. 187-208. Kadir Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler(1870-1922). Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013). s. 293-294. Daha geniş bir dönem grevleri için bak. Şehmus Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 3. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), s. 803-830

5 Bu konu hakkında yakın zamanda yayımlanmış bir çalışma için bak. Stefo Benlisoy, *İstanbul'un Irgatları. II. Meşrutiyet'te Sosyalist Bir İşçi Örgütü*, (İstanbul: İstos Yayınları, 2018)

6 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler. Cilt 2: Mütareke Dönemi, 1918-1922*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), s. 396-430. Foti Benlisoy ve Y. Doğan Çetinkaya, "İştirâkçi Hilmi," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Sol Düşünce*, cilt: 8. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), s. 165-183. Hüseyin Hilmi 8 Şubat 1919'da 11 Şubat'ta gerçekleşecek toplantı için çağrı yapmıştır. "Menfi ve Sosyalist Arkadaşlara." İleri, 8 Şubat 1919, s. 3. TSF'nin kuruluşu 10 Mart 1919'da duyurulmuştur. "Türkiye Sosyalist Fırkası," *İleri*, 10 Mart 1919, s. 4. Ayrıca bak. Hamit Erdem, *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirâkçi Hilmi*, (İstanbul : Sel Yayıncılık, 2012)

7 Affan Hikmet, "Türkiye Komünist Partisi Milli Azadlık Savaşı Devrinde," Erden Akbulut (haz.) *Milli Azadlık Savaşı Anıları*, (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2006), s. 21. Dimitr Şişmanov'a göre Almanya'ya gönderilenlerin sayısı yaklaşık 3.000'dir. *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi Kısa Tarihi (1908-1965)*, (İstanbul: Belge Yayınları, 1990). s. 71. [Baytar] Ali Cevdet ise Fahri müsteanıyla yazdığı bir raporda bu sayıyı 4.000 olarak verir. Mete Tunçay ve Erden Akbulut, İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne 1919-1926. 1. Cilt 1919 – 1923, (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2012), s. 173.

8 Stefo Benlisoy," Türkiyeli Spartakistler ve *Kurtuluş* Dergisi", Mehmet Ö. Alkan ve Tanıl Bora (der.) *Mete Tunçay'a Armağan*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007),s. 462-466.

9 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I (1908-1925)*. s. 711-715. Bu derginin tüm sayıları için Rasih Nuri İleri (haz.), *Kurtuluş. 1 Mayıs 1919-Şubat 1920. Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası Organı*, (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2007).

10 George S. Harris, *The Origins of Communism in Turkey*, (Stanford: Hoover Institution Publication, 1967), s. 41 [Türkçesi: *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, çeviren: Enis Yedek, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1975, s. 54]. Bu grubun Spartakist olarak anılmasının nedenleri hakkındaki literatür için bkz. Stefo Benlisoy, *Türkiyeli Spartakistler*, s. 464.

11 "Türkiye Hakkında Rapor", Mete Tunçay ve Erden Akbulut. İstanbul Komünist Grubu, s. 176

12 TKT'nin kuruluşu ve faaliyetleri için bak. Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997); Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, s. 326-345; Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1967), s. 200-267; George S. Harris, *The Origins of Communism in Turkey*, s. 50-67; Paul Dumont, "Bolchevisme et Orient. Le Parti Communiste Turc de Mustafa Suphi, 1918-1921." *Du Socialisme Ottoman à l'Internationalisme Anatolien*, s. 223-258.

13 Bu konudaki belgeler için bak. Mete Tunçay ve Erden Akbulut. İstanbul Komünist Grubu, s. 20-43.

14 Mete Tunçay ve Erden Akbulut, İstanbul Komünist Grubu'ndan Türkiye Komünist Partisi'ne, s. 20-21. Bu grubun faaliyetleri için ayrıca bak. Emel Akal, *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013). p. 101-103; Yunus Yılmaz, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbullu ve Ankaralı Komünistler*, s. 23-31.

15 Bu konudaki önemli kaynaklardan biri Ağustos 1919'da, Rusya'da komünist harekete katılmış bir savaş esiri olan Nihat Nusret'tır. yazdığı rapordur. Mete Tunçay ve Erden Akbulut, İstanbul Komünist Grubu, s. 41-43. İlginç bir şekilde Nihat Nusret TSF'den "Dersaadet'te komünist teşkilatı" olarak bahsetmektedir.

16 TÜSTAV Komintern Arşivi. CD: 24, Dosya: 31-36, No:88-90.

17 Mete Tunçay ve Erden Akbulut, İstanbul Komünist Grubu, s. 23.

18 Betül Aslan, "Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi ve Karakol Cemiyeti'nin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma," *Atatürk Dergisi*, 4/1, 2004, s. 36.

19 TİTE, 299/34, Karakol Cemiyeti Türkiye Merkez-i Umumisi – Hukuk-ı Beşer ve İstiklâl-i Millîyi Muhafaza Eder

20 Söz konusu dosyalar BOA, DH.KMS, 52-4/35, 1338.M.3, künyeli dosyada toplanmıştır.

21 "Polis Müdiriyet-i Umumiyesi'ne Tezkire," 11 Mayıs 1919; "Vali Gümülcineli İsmail" imzasıyla, Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'e gönderilen 7 Mayıs tarihli notta, Dr. Ali Rıza'dan bahsedilmiş, ancak Dahiliye Nazırından "Hüdavendigâr Valisi İsmail Beyefendiye" gönderilen 10 Mayıs tarihli şifrede bunun Dr. Ali Rıza değil Dr. Hasan Rıza olduğu belirtilmiştir. BOA, DH.KMS, 52-4/35, 1338.M.3. Söz konusu belgelerin bir değerlendirmesi için bak. Yunus Yılmaz, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbullu ve Ankaralı Komünistler*, s. 109-112. Yılmaz bahsi geçen Hasan Rıza'nın SDF Genelbaşkanı Hasan Rıza olduğunu vurgulamaktadır.

22 Nuşirevan'ın Hafi TKP'ye üyeliği için bak. Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *Türkiye Halk* İştirakiyun Fırkası (1920-1923), (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2007) s. 83 THİF ile ilişkileri için bkz. a.g.e., s. 96-98

23 Zenon – Zeynullah Nevşirvanov, "Ethem Nejat Arkadaş," Burhan Tuğsavul (transliterasyon) *Mustafa Suphi ve Yoldaşları. 28-29 Ocak 1921'i Unutma*, (İstanbul: Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı, 2004), s. 113.

24 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, *Türkiye Halk* İştirakiyun Fırkası (1920-1923). (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2007), s. 147-158

25 Paul Dumont, Bolchevisme et Orient. s. 230

26 Şerif Manatov, "Mustafa Subhi Beş Sene Evvel Moskova'da," Burhan Tuğsavul (transliterasyon) *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s.. 38-40.

27 George S. Harris. *The Origins of Communism in Turkey*, s. 54; Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu*, s. 50-59

28 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, *Türkiye Halk* İştirakiyun Fırkası, s. 149-150

29 TÜSTAV Komintern Arşivi. CD: 24. Dosya: 31-36, No: 88-90. Bu cemiyet hakkında bak. Serkan Erdal. "Osmanlı Sanatkârları Cemiyeti", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no: 19 (1), 2015; Ersoy Zengin, "Türkiye İşçi Hareketleri Tarihinde İmalat-ı Harbiye İşçileri." *Belgi*, Sayı: 13, Kış 2017/1, s. 450

30 Buna ilişkin olarak basında çıkan yazıların bir kısmı Erden Akbulut ve Mete Tunçay tarafından İstanbul Komünist Grubu. s. 57-60'da yayınlanmıştır.

31 "Sosyalist Partileri Birliktir." İkdam, 30 Ekim 1919, s. 2.

32 Milli Kongre hakkında bak. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler. Cilt: 2. Mütareke Dönemi, 1918-1922*, (İstanbul: İletişim Yayınları. 2008), s. 165-174

33 Eric Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s.121.

34 Diğer üyeler Mehmet Emin Bey, Ali Kemal Bey ve Haydar Rıfat Bey'dir. Niyazi Ahmet Banoğlu, "Milli Kongre ve Faaliyetleri," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Kasım 1988. C.: 3, no: 7. Bu yazı için Banoğlu'nun makalesinin çevrimiçi versiyonunu kullandım: http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-07/milli-kongre-ve-faaliyetleri

35 Zenon– Zeynullah Nevşirvanov, "Ethem Nejat Arkadaş,", s. 113.

36 Seçimler ve Numan Usta hakkında bak. Ersoy Zengin, Türkiye İşçi Hareketleri Tarihinde İmalat-ı Harbiye İşçileri, s. 456-457

37 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler. Cilt: 2, s. 427-429*

38 A. Cerrahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, (İstanbul: May Yayınları, 1973), s. 358-362. "Rasih Nuri İleri (haz.), *Kurtuluş. 1 Mayıs 1919-Şubat 1920*, s.198-199

39 Stefanos Yerasimos. *Türk-Sovyet İlişkileri: Ekim Devrimi'nden Milli Mücadele'ye*, (İstanbul: Gözlem Yayınları 1979), s.109-110; Paul Dumont, "La Fascination du Bolchevisme: Enver Pacha et le Parti des Soviets Populaires 1919-1922," *Du Socialisme Ottoman à l'Internationalisme Anatolien*. s. 141.

40 Anlaşmanın metni için bak. Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 127-129

41 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, İstanbul Komünist Grubu, s. 24.

42 *A.g.e.* s. 23.

43 *A.g.e.*, s. 28.

44 Kemal Koçer, *Kurtuluş Savaşlarımızda İstanbul. İşgal Senelerinde M.M. Grubunun Gizli Faaliyeti*, (İstanbul: Vakit Basımevi, 1946). s. 112-115.

45 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları, Cilt: 1*, (İstanbul: Ülkü Basımevi, 1975), s.94-100

46 Erol Ülker. "İşgal İstanbul'unda Müdafaa-i Milliye'nin Kuruluşu Üzerine Bir Değerlendirme: İttihatçılar, Komünistler, Sosyalistler," *Kebikeç*, No: 41. Haziran 2016, 67-94; Erol Ülker, "Solcularla Mim-Mimcilerin İlişkisi Üzerine Yeni Bilgiler", *Toplumsal Tarih*. No: 249. Eylül 2014. 69-73

47 Yeşil Ordu hakkında bak. Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *Türkiye Halk* İştirakiyun Fırkası, s. 9-17; Emel Akal, *Milli Mücadele'nin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2008), s. 301-311; Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar: Karakol Cemiyeti, Türkiye'de İngiliz Muhipleri Cemiyeti, Wilson Prensipleri Cemiyeti, Yeşilordu Cemiyeti*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), s. 197-260.

Mütareke'den Cumhuriyet'e Annelik ve Çocuk Refahı Tartışmaları

TUBA DEMİRCİ YILMAZ

SAVAŞLARDA ORDUYA DESTEK FAALİYETLERİ YÜRÜTMELERİ, TUTUMLU VE ÖLÇÜLÜ YAŞAMALARI, "İFFET" VE "NAMUSLARINI" KORUYUP, CEPHEDEKİ ERKEKLERİN SAVAŞMA KABİLİYETİNİ VE MORALİNİ BOZMAMALARI BEKLENEN VE TOPLUMSAL HİYERARŞİ İLE CİNSİYET HİYERARŞİSİNİN ETKİLEŞİMİYLE TOPLUMUN EN ALT KATMANLARINDA KONUŞLANAN KADINLARIN SORUNLARI ANNELİK SORUNUNA İNDİRGENECEK; MODERNLEŞME PROJESİYLE KADINLARIN EŞİT, ÖZGÜR VE OTONOM BİREYLER OLMALARI DEĞİL, ANNELİKLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ HEDEFLENECEKTİR. BÖYLECE "YENİ AİLE" ÇOCUK REFAHI VE KADINLARA DAİR HER SORUNUN ADRESİ OLARAK GÖRÜLEREK, TOPLUMSAL GELİŞME "BEŞİĞİ SALLAYANLA" İLİŞKİLENDİRİLECEKTİR.

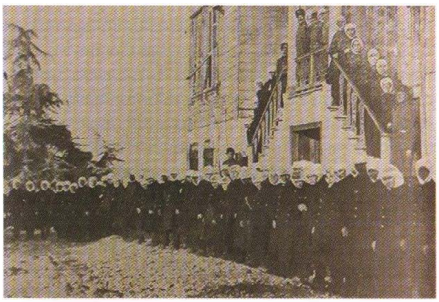
KADINLARIN SAVAŞI

Savaşın erkekleri ilgilendiren bir uğraş olduğu kanısı tarihyazımında artık müstakil birer alan olan feminist tarih, aşağıdan tarih ve toplumsal tarih sayesinde nihayet "tarih" olmuştur. Savaş kararı alan, cephe ya da başka çatışma bağlamları için seferber edilenler ağırlıklı olarak erkeklerse de, savaşın etkileri asla savaşanlarla sınırlı kalmaz. Savaşanların erkek olması, cephe gerisinde ya da çatışma ortasında kalan sivil nüfusun tüm sorumluluğunu kadınlara yüklerken, onların "cinsiyetli" ve "asli" görevlerini pekiştirir, kadınları yeni vazifelere zorlar, "tamamlayıcı" olduğu düşünülen birtakım işlevlerini de zorunluluklara dönüştürür. Savaşlar kadınlar ve onlara bağımlı nüfusun yaşamını radikal biçimde değiştirir; göç, yerinden edilme, soykırım, yoksulluk, üretim, iaşe ve altyapı sorunları yaratarak refah hizmetlerini aksatırken, kadınların bakım emeği yükünü artırır.

Savaşların kadın hayatlarına kuşkusuz başka etkileri de vardır; kadınlardan sorgulamaksızın, erkekleri cepheye gitmeye ve vatan savunmasına cesaretlendirmeleri, kayıpları için hesap sormadan "mağrur" birer şehit annesi-eşi-yakını olmaları beklenir. Savaşacak erkekleri doğurup terbiye etmek de kadınların yükümlülüğüdür. Savaş ve işgaller anneliği fedakârlıkla pekiştirirken, savaş yoksulluğu aslında kadın yoksulluğudur. Savaşı körükleyen militarist öğretilerin gençlere belletilmesi de kadınlara düştüğünden, annelik deneyiminin savaş zamanlarında tektipleşmesi makbuldür. Savaşta kurtarılıp savunulması gereken bir kadın, gözü yaşlı bir anne olarak sembolleştirilen vatan; kadınların anneler olarak, annelik çağrışımlarıyla yaşamalarını buyurur. Savaşlar can alır ancak doğurganlığı başat beden politikası olarak dayatır. Savaşlarda kadınlardan orduya destek faaliyetleri yürütmeleri, tutumlu ve ölçülü yaşamaları, hastabakıcılık-hemşirelik etmeleri, "iffet" ve "namuslarını" koruyup, cephedeki erkeklerin savaşma kabiliyetini ve moralini bozmamaları beklenir. Bu beklentiler kadınlara ciddi bir duygusal emek yükü de getirir. Savaş dili galibi erkek, mağlubu kadın olarak tarif eder; savaşta hasmı küçük düşürüp, "soy bağlarını" bozarak savaşma kabiliyetini yok etmeye odaklanıldığından, kadınlar orduların kustuğu cinsel şiddetin birincil hedefidir.

OSMANLI KADINLARI VE CİHAN HARBİ

Osmanlı kadınlarının savaş deneyimleri son yıllarda hatırı sayılır miktarda nitelikli tarihsel çalışmanın konusu oldu. Milyonlarca Osmanlı kadını Cihan Harbi'nin yıkıcı-dönüştürücü etkilerini deneyimledi, savaş sonrasının uluslaşma mecrasına da bu tesirlerin gölgesinde dâhil oldu. Savaş ekonomisine yoğun bir duygusal emeğin eşlik ettiği hemşirelik, hastabakıcılık faaliyetleriyle tarıma ve hizmet sektörüne; amele taburları, biçki yurtları, dikimevlerine kol güçleriyle; muhaberat alanına memur, kâtibe olarak giren kadınlar hatırı sayılır bir kitlesellikte ücretli emek saflarına katıldılar, savaş yoksulluğuyla mücadele yetilerini böylelikle ispatladılar. Savaş bittiğinde

Birinci Kadın İşçi Taburu
Vakit, No.113, 29 Rebiyyülahir 1336/ 11 Şubat 1334/ 11 Şubat 1918 Cuma, s.2

okul müdürü, öğretmen, müfettiş, sekreter, tezgâhtar, muhasebeci, temizlik işçisi[1] hatta Afife Jale örneği düşünülürse, oyuncu olabildiler.

Kadınların savaşla imtihanı ücretli emeğe dönüşmeleriyle sınırlı kalmadı. Özellikle üst ve üst-orta sınıf kadınlar savaş dulları ve yetimlerine yardım gayesiyle piyes, konferans, konser, sergi ve takvim satışı düzenlediler; ordu için nakdi ve ayni bağış topladılar. Bu faaliyetler örgütlenmeyi gerektiriyordu; *Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti* (1914) ve *Şehit Ailelerine Yardım Birliği* (1915) gibi dernekler hem yardım faaliyetleri yürüttü hem de kadın örgütlülüğü için yeni bir milat oldu.[2] Kentli seçkin kesimlerden eğitimli kadınların kurdukları cemiyetler ve basın faaliyetleri onlara ciddi bir siyasi birikim kazandırdı. Böylelikle toplumsal-siyasi eşitlik için savaş sonrasında kararlı bir biçimde mücadele edebildiler. Özellikle basın-yayın faaliyetleri gelecekte kadın hareketinin anadamarlarından biri haline gelecek anneci yaklaşımın savaş dönemi milliyetçiliğiyle şekillendiği kritik bir dönüm noktası olacaktı. Harp ve mütareke, Tanzimat'tan bu yana reform sistematiği için merkezi öneme haiz annelik ve çocuk refahının kadınlarca tartışıldığı, devletin sorgulandığı bir dönemdir de. Osmanlı kadınları etnik kökenleri, sınıf mensubiyetleri, kentli-taşralı olmalarına istinaden savaşın trajedilerini deneyimlediler ancak hepsine harbin getirdiği ölüm, yıkım, hastalık, açlık, yoksulluk ve statü kaybından pay düştü. Anneler, çocuklar ve yakınlar savaş dönemine has suç ve saldırıların da mağduru oldular; devlet arşivleri savaştan kaynaklı güvenlik zafiyetiyle, sivillerin savaş uzadıkça azalan ehemmiyeti neticesinde kadınların maruz kaldığı cinsel saldırıları, emval ve hak gasplarını anlatan belgelerle doludur.[3]

Savaş zamanı geçim kaynaklarını kaybeden, ailesine bakmakta sıkıntılar yaşayan kadınların bir bölümü erkek yakınlarının işlerini üstlenerek esnaf-zanaatkâr, fabrika işçisi ve gündelikçi olduysa da, geçim derdi anneler ve kızlarını zoraki evliliklere yahut seks işçiliğine mecbur bıraktı.[4] Devlet; 1916 yılında kurduğu *İslam Kadınlarını Çalıştırma Cemiyeti* vasıtasıyla kadınların iş, barınma, gıda ve kıyafet ihtiyaçlarını karşılamaya; zamanla bekâr ve dul kadınları evlendirerek "ahlaki çöküntü" ihtimalini engellemeye çalışmıştı. "Namus" ve güvenliği hem yerel hem de merkez yönetimini kaygılandıran, erkek denetiminden azade kadın nüfus, örneğin savaş dulları, artıştaydı. Geçim sıkıntısının tetiklediği düşünülen fuhuş ve asker ailelerini himaye endişesi, devleti 1915-1917 arasında tahsis sayısında bir patlama yaşanacak olan "muinsiz aile maaşı" ile cephe gerisinde kalanların geçim sorunlarını çözmeye yöneltecek,[5] 1917'de bu maaşa bağımlı kişilerin toplam sayısı 1,5 milyona ulaşacaktır.[6] Muinsiz maaşına başvururken, savaş enflasyonu nedeniyle *tekaüdlük* (emeklilik), şehadet ve muinsiz ödemeleri alırken veya bu ödemelerin eriyen alım gücü konusunda sıkıntılar yaşayan kadınlar seslerini duyurmak için dilekçeler yazacak, bir araya geleceklerdir.[7] Savaş anneleri; çocukları ve bakmakla yükümlü oldukları kişilerin refah problemlerinin ve haber alamadıkları erkek yakınlarının hesabını soran, uğradıkları kötü muamele ve haksızlıkların altını çizen[8] güçlü bir annelik söylemi geliştirecek, devletle pazarlığa girişeceklerdir. Bu dilekçeler kimi zaman orduda görev yapan oğul, eş veya kardeşler vasıtasıyla hak edilen muinsiz maaşı başvuru sürecine, kimi zaman da subay/memur ailelerine verilen maaş ve yardımlarla muinsiz maaşları ve ayni yardımlar arasındaki eşitsizliklere değinip, aileler arası sınıf-statü farklılıklarının savaş koşullarıyla keskinleşmesine yönelik itirazlardan bizleri haberdar edecektir.[9]

Savaşın toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle katmerlendirdiği sorunları, ekseri erkek arzuhalcilerce kaleme alınan dilekçelerin ne ölçüde yansıttığı tartışmaya açıksa da, kadınların yaşamak ve çocuklarına bakmak için devletle ilişkilenmesi hem sivillerin refahına ilişkin hâlihazırdaki kaynak ve koruyucu hizmetlerden -özellikle devletin bu alanda Tanzimat'tan sonra geliştirdiği kapasiteden- hem de kadınların müzakere kabiliyetinden bizleri haberdar etmektedir. Develi ve Ürgüp'ten 1918 bahar-yaz aylarında Dâhiliye Nezaretine gönderilen telgrafiar, asker yakını köylü kadın ve çocukların devletin iaşeleri için ayırdığı gıda maddelerini alamamaktan dolayı açlıktan öldüğünü; asker yakınları arasında yardım-maaş dağıtımı esnasında tartışma ve arbedeler yaşandığını anlatmaktadır.[10] Aynı yıl taşralı muinsiz asker ailelerinden üç kadının nezarete çektiği bir başka telgraf şeker kıtlığına dikkat çekip, memur eşlerine şeker verildiğinden yakınır. Bölge mutasarrıfının açılan tahkikatı takiben yazdığı cevapta memur ailelerinin devletten şeker yardımı almadığı, eldeki sınırlı miktardaki şekerin hasta ve emziren annelere cüz'i miktarlarda dağıtıldığı bildirilir.[11] Şeker dağıtımına ilişkin bu sorun taşradaki iaşe-yardım sorunları yanında, aslında sağlık sorunu yaşayan ve emziren annelerin şekerde kıtlık olsa da, devletin savaş öncesi pronatalist gündemini hatırlatan "şeker" ayrıcalığına sahip olabildiğini, anne-çocuk sağlığının sürdürülebilir olmasa da devlet-yerel yöneticiler tarafından gözetilmeye çalışıldığını düşündürmektedir.

Kadınların telgraf ve dilekçeleri; yardımların ve maaşların dağıtımından sorumlu memurların usul-

Çanakkale Savaşı'nda Türk-Müslüman Hemşireler
http://dijitalhemsire.net/tag/hemsirelik-tarihi/feed/

süzlüklerinin ve asker validesi, eşi veya yakını kadınların genel hal ve tavırlarının yapılan yardım ve maaş ödemelerinin devamlılığını etkileyebildiğini de göstermektedir.[12] Taşrada muhtar, imam ve idare meclisi üyelerinin asker yakını kadınların "namus dairesine" uymayan davranışlarının, maddi durumları konusunda beyanlarının doğruluğunun, aldıkları yardım ve maaşları nasıl kullandıklarının, hamile kalmış veya yakın zamanda anne olmuşlarsa tahkikatını yapması; "eşi-erkek yakınları rencide, devleti suiistimal edecek türde aldatmacalara" fırsat verilmemesi, hem devlet hem de yardım örgütlerinin görevi olmuştur.[13] Kadınların devlet bürokrasisi ile ilişkilenmek için bireysel ya da kolektif olarak verdikleri sayısız dilekçe, il-ilçe merkezlerine sorunlarını dile getirmek üzere seyahatleri, çağın iletişim aracı telgrafı kullanmaları devleti annelik vasıtasıyla eleştirmeleri anlamına geliyor ve devletin aile, annelik ve çocuklar konusundaki savaş öncesi hassasiyetini yine devlete hatırlatıyordu. Cephedeki veya kaybettikleri çocuklarına vurgu yaparak asker, gazi veya şehit validesi sıfatını ısrarla kullanan kadınlar; Tanzimat ve İkinci Meşrutiyet Dönemi'nin çocuğa odaklı anne-çocuk ilişkisini ters-yüz ederek, devlete adanmış çocuklarının desteğinden mahrum, vasisiz anneler olarak savaş döneminin sıkıntılarını dile getiriyordu.

Savaş zamanı annelik deneyimleri şüphesiz etnik aidiyet, sınıf-statü ayrımları ve yaşanan bölgeye göre farklılaşıyordu. 1915 Tehciri ve Soykırımı'nın en büyük trajedisi Ermeni anne- çocuk ortak yaşam bağını koparmış olmasıydı. Savaşı, diğer Hristiyan ve Musevi grupların yahut mülteci annelerin[14] silah altındaki Türk-Sünni-Müslüman gençlerin annelerinden daha farklı deneyimlediği de aşikârdı.[15] Uzun lafın kısası, savaşta annelik çok zordu. Savaş-işgal şartlarında küçük bebeklerin, çocukların ve hastaların bakımı ve beslenmesi; iaşe sorunları eşliğinde sağlıklı hamilelik, canlı doğum yapmak; çocukluk çağını aşabilmiş bebeklerle[16] neslin devamını sağlamak; çatışma ve işgal bölgelerinde özellikle cinsel şiddet ve sömürüden çocukları ve anneleri korumak meşakkatliydi.[17] Dönemin edebiyatı, savaş ve işgali yaşayanların anıları ve basın; bu konularda ayrıntılı referanslar, cephe gerisi hakkında olumsuz bir bağlam da vermektedir.

Peki, Osmanlıların annelik-çocuk refahı konusunda bir asırlık uğraşıları neydi; kadınlar neyin peşindeydi? Harpten Cumhuriyet'in kuruluşuna uzanan dönemde annelik ve çocuk refahı konusunun hem propaganda hem de devletle pazarlık unsuru olması tesadüf değildi. Bunu hazırlayan fikri altyapı 1840'lardan itibaren devletin doğumları artırmaya ve nüfus kaybını önlemeye yönelik pronatalist siyasetiyle oluşmuştu. Osmanlı reformcuları 16. yüzyılda başlayıp, 19. yüzyılda kaçınılmaz hale gelen çözülmeyle baş etmek için kapsamlı ve yekdiğerini pekiştirmeye yönelik, sürekliliği olan reform projeleri üretmişti. Orduyu, siyaseti ve ekonomiyi takiben diğer kurumların da ıslahı fikri; odağı gittikçe genişleyen reformları, reformculukla mesul "düzenleyici, müdahaleci devlet ve aydının" icadıyla aile, birey ve toplumsal cinsiyet düzeninin değişimini gerektirmişti. Nüfus, halk sağlığı, doğurganlık ve insan kaynağı toplumsal gelişmeyle ilişkilendiriliyor; aile, birey, toplumsal cinsiyet rejiminin kesişimindeki annelik ise Sünni Müslüman, sonrasında Türk(çe konuşan) orta sınıf bireyin doğumu için ele alınıyordu. Cinsellik, ebelik, hekimlik ve eczacılık mesleklerinin, zührevi hastalıklar ve kürtajın, aile hayatı ve evliliğin nüfus artışıyla ilişkilendirilmesi ebeveynliğe, hassaten anneliğe odaklanıyordu. Doğumların sıhhi şartlarda eğitimli ebelerce yaptırılması, aşılama ve lohusa humması taramaları ve doğumların kaydı artık zorunluydu. Çoklu doğumlar için ailelere çocuk yardımına başlanmıştı; 1840'lardan harp buhranına değin devam edecek olan *tev'em* maaşı devletin doğurganlık-nüfus artışını teşvik konusunda attığı ilk adımlardandır. Amaç dayanışma ve sevgi ilişkisi kurabilen, fenni ve içtimai hassasiyetlerle nesil yetiştirme ülküsüne sahip çiftlerden oluşma yeni aileydi. Devlet; evliliklerde yerel gelenekler ile İslam aile hukukundan kaynaklı çelişkileri gidermeye, evlilik yaşını standartlaştırmaya, taşradaki evlilikleri kaydetmeye hayli enerji harcamıştı. Amaç sorumluluk sahibi, çağdaş çocuk terbiyesine hâkim maderzevcelerin idaresinde "yeni düzen için yeni aile" idi. Dolayısıyla çocuk bakımı ve annelik müfredata ve ders kitaplarına girecek, basın ve öğüt literatürü bu konuyu işleyecekti. "Yeni aile" çocuk refahı ve kadınlara dair her sorunun adresi olarak görülerek, toplumsal gelişme "beşiği sallayanla" ilişkilendirilecekti.[18]

Çöküş ya da dönüşüm siyasetinin *Batıcılık, Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük–Ulusalcılık* kamplarının uzlaştığı tek konu, Müslüman Osmanlı kadınının "layıkıyla annelik" edemediğidir.[19] Buna göre, güçlü ve sağlıklı bir toplum öncelikle annelerin eğitilmesi ile mümkündür. Kadınların devletin, sonrasında kadın-erkek Osmanlı entelektüelinin gündemine annelikleriyle girişi şaşırtıcı değildir: cahil annenin "aydınlatılması" başkalarınca da denenmiş ve hatta feminizmin ilk jenerasyonunun dahi benimsediği bir yaklaşımdır.[20] Kadınların özgürleşmesi ve toplumsal konumlarındaki düzelme aslında annelik rolleri ile sınırlıdır; kadın özgürlüğü Osmanlı modernleşmesi için araçsaldır ve annelik meselesiyle ilişkisi oranında arzulanmıştır.

Toplumsal düzenin aksaklıklarına dair tartışmaların ortak noktası, Müslüman Osmanlı kadınlığıdır ve bu Cumhuriyete de devredecektir. Toplumsal hiyerarşi ile cinsiyet hiyerarşisinin etkileşimiyle toplumun en alt katmanlarında konuşlanan kadınlar, anneliklerine yöneltilen eleştiriler ve bunlara ilişkin "değişim" talepleri doğrultusunda modernleşme projesine dâhildirler. Modernleşme ve toplumsal dönüşümün sürekliliği anneler çocuklarına rehber olacak ilk terbiyeyi layıkıyla verdiklerinde mümkündür. Bu bakış Cumhuriyet kadın sorununu ele aldığında da geçerli olacak, kadın sorunu annelik sorununa indirgenecek; kadınların eşit, özgür ve otonom bireyler olmaları değil, anneliklerinin dönüşümü hedeflenecektir. Annelik önce Osmanlı'da Sünni Müslüman, sonrasında Sünni Müslüman-Türk(çe konuşan) kadınlar için "asli" uğraş tayin edilecek;[21] seferberlik-uluslaşma süreçlerinde anneliğe atfedilenler, iyi-kötü annelikler, reformun vitrin unsuru; kadınlar özgür yurttaşlar yetiştirecek kadar "sorumlu" ama özgürlükleri "sınırlı" yurttaşlar olacaklardır.

YENİLGİDEN CUMHURİYET'E ANNELİK

Annelere savaş ve mütareke dönemlerinde sorumluluklarını hatırlatanlar erkek, hatırlatmaların mecrası da basındı. Örneğin; Selahaddin Asım "İçtihad'daki Kadın ve Harp" başlıklı makalesinde kadınların savaş yükümlülüğünü anlatırken, kadınların nüfus kaybını telafi ve vatanperver fertler yetiştirme sorumluluğunu vurgular. Asım'a göre kadınların hayatta kalması erkeklere nazaran daha önemlidir.[22] Savaş zamanlarında erkeğin toplum için "masraf", kadınınsa "varidat" olduğunu söyleyen Asım; savaşlarla azalan nüfusun yerini dolduracak yegâne varidatın kadınlar olduğunu, yetiştiricilik faaliyetiyle kadınların yaşatılmasının ve savunulmasının gereğini anlatır. Propaganda için çıkarılan *Harb Mecmuası* da kadınlarla ilintili makaleler yayımlıyor; harpte kendini erkeklerden boşalan işlere adayan, şehitlerine ağlayan ancak hesap sormayan fedakâr Türk annesi prototipi böylelikle doğuyordu.[23] Bu vurgular, yönetimin özellikle 1916-1917 arasında asker yakını kadınlar konusunda karşılaşacağı maişet ve güvenlik sorunlarına dair birer uyarı gibiydi.[24] Propaganda amaçlı kısa hikâyeler 1915 sonrasında İstanbul basınında yaygınlık kazanacak; Çanakkale Muharebeleri'nin ardından yazdıkları hikâyelerle kadın muharrirler annelere vazifelerini hatırlatacak; artan iaşe, mağduriyet ve cephedeki can kayıpları karşısında kadınlar arası olası bir isyanı ulusalcı bir tavırla karşılamaya çalışacaktı. Emine Semiyye'nin *Bir Damla Kan, Bir Damla Gözyaşı* ile Salime Servet'in *Oğlumu Hududa Gönderdikten Sonra* başlıklı hikâyeleri, kadınlara mühim vazifeleri anneliği gerektiğinde nasıl bir feda eylemine dönüştüreceğini anlatacaktı. Şukufe Nihal'in bir haberden yola çıkıp, olayın geçtiği Domaniç'e giderek yazdığı *Domaniç Dağlarının Yolcusu* isimli hikâye, Kurtuluş Savaşı'nda Domaniç'in dağ köylerinden birinde yaşayan ve tek oğlunun işgal birliklerine yol tarif ettiğini öğrenen bir kadının onu öldürmesini anlatır. Şukufe Nihal olayı araştırmak, vatan haini oğlunu eliyle cezalandıran anneyi bulmak ister. Yazar olayın *şahidine* veya failine ulaşamaz ancak yöre halkını tetkik eder, "fedakâr anneye" bir methiye düzer:

> Ey Domaniç kadını, nerede yaşayıp nerede öldüğünü hâlâ öğrenemediğim büyük kadın. ...*Şu bir avuç toprağından başka bir köşesini tanımadığın; bir kuru ekmeğinden,...* başka nimetini tatmadığın vatan uğruna ne sonsuz azaplar çektin. Bir tanecik yavrunu elinle yerlere serdin. ...Çünkü vatan senin gözünde en kutlu şeydi. ... O kadın ne büyük bir kadındır, o kadın ne yaman bir kadındır ki, vatanının şerefi uğruna ciğerlerini kendi eliyle sökmüş, paralamıştır. O kadın, kadınların en bahtsızıdır. O kadın, Türk kadınlarının en büyüğüdür.[25]

Harbin sonlarına doğru ağırlıklı olarak erkek entelektüellerce İstanbul'da çıkarılan *Türk Kadını* dergisi savaşın anneler, çocuklar, ailelerle nüfusa ilişkin olumsuz etkilerini yüksek dozlu milliyetçi bir söylemle ele alır. "Aile kadını", annelik, ev kadınlığı ve "iyi çocuk yetiştirme" konusundaki ulusçu arayışlar polemiklere vesile olur. Dağılan aileler, yetim- bakımsız çocuklar, ev ekonomisinin sarsılması, nüfus kaybı gibi savaşla ilgili sorunlar muhafazakâr bir tonda tartışılır. Tek partinin Dışişleri Bakanlarından gazeteci-sosyolog Necmeddin Sadık, okul öncesi eğitim öncüsü Kazım Nami ve Turancı sosyalist Edhem Nejad gibi Darülfünun'dan ve basından erkeklere göre "Türk" kadınlarının ekserisi "cahil, ev işi ve annelikten sınıfta kalmış", "göstermelik-yüzeysel bir eğitim almış", evi-ailesi yok gibi davranan", "çocuklarıyla meşgul olmaktansa onları büyükanne ve hizmetçilerine terk edip gezip-tozan" kişilerdir. Edhem Nejad, "*İman ediyorum ki yeni ve vatanperver* nesil...

Şukufe Nihal
Biyografya Türkiye Ünlüleri İnternet Ansiklopedisi
http://www.biyografya.com/biyografi/3056

Safiye Ali Süt Damlası'nda bağış olarak dikilen çamaşırları dağıtıyor
Aylık Mecmua, Sayı 3 , 1926, s.26

hakiki *Türk hanımlığı, aile kadınlığı tesis edecektir.*" der;[26] "terbiyeye (annelik ve ev kadınlığı malumatına) muhtaç", "romanlar okuyup mekteplere giren", "feminizm fikrinden yanlış sonuçlar çıkaran", "anneliğe, çocuk büyütmeye, dikişe ilgisizliği kadınlığın ilerlemesi addeden", "boyalı, kocasından geç kalkan" Türk annelerden bahseder.[27] Dergi; Maliye, Harbiye ve Dâhiliye nezaretleri arasındaki ilişkileri geren, İtilaf Devletleri'nin propaganda ilanlarına yansıyan, kadınların "elimizde kâğıt acımızdan öleceğiz"; "bizde ar, namus ve hayâ kalmamıştır"; "küçük kız ve oğlanlar, orduya asker istemiyor muydunuz, bu çocukları nasıl yetiştireceğiz" serzenişlerini elbette yazmaz. Arzu edilen milli bir anne-kadın bilinci tesisidir, gerisi teferruattır.

Dergi içinden ve dışından kadın yazar ve okurlar, erkeklerin tespitlerini ağır ithamlar olarak görüp, itiraz ederler.[28] Derginin yazarlarından Şukufe Nihal, erkeklerin Müslüman Türk annelere yönelik eleştirilerini "aşırı" bulsa da; çocuk bakımı, ev hijyeni ve beslenme konularında orta-üst sınıflardan eğitimli kadınların kılavuzluğuna muhtaç, yoksul mahallelerde mukim kadınlardan bahseder.[29] Cumhuriyetin aksine, savaş ve Mütareke Dönemi kadın entelektüelleri erkeklerin annelik eleştirilerini yanıtlayıp, sorunlu anneliklerle sınıf farklılıklarını ilişkilendirirler.

Mütareke Dönemi de anneler için kolay değildir, dönemin basın ve edebiyatı savaş sonu yoksulluğuna yabancı ordu ve askerlere ilişkin iffet ve namus referanslı uyarılar ekler. İaşe ve refah hizmetleri sorumluluğu kısmen İtilaf Devletleri'ndedir ancak savaş mahsulü etnik ayrışmalar bu kez Müslümanları yabancılaştıracaktır. Genç kadınların işgal askerleriyle yakınlaşması; ebeveyn denetiminden yoksun çocukların cinsel istismarı; evlilik dışı çocuklar; kadın intiharları; kürtaj; çocuk, hasta ve yaşlılardan mürekkep büyük ailelere bakarken mültecilerle işmaişet rekabetinde İstanbul'daki uluslararası komiserliklerce kurulan dernek, okul ve kulüplerin müdavimi eğitim çağındaki kadınlar, pronatalist-anneci söylemin tezadıdırlar.

İmparatorluk'tan bakiye Anadolu, savaş ve bağımsızlık sürecinde ciddi nüfus kaybına uğrar. Bebek ölümleri; zorunlu göçler, salgınlar, kötü beslenme ve cephedeki can kayıplarıyla bağlantılı düşük doğum oranları yanında bir başka nüfus sorunudur. Savaş sonu ve erken Cumhuriyet Dönemi'nin anneleriyle doğrudan ilişkili uygulamaların en önemlisi de tarım, sanayi ve savunma alanlarındaki nüfus ihtiyacından kaynaklı pronatalist politikalar olacaktır. Pronatalist siyaseti uygulayacak teknokrat ihtiyacı da sorunlardan biridir. Savaşın sonlarından Mütareke'ye değin pronatalizmi doğrudan uygulayacak mesleklerin eğitimi için kadınlar da yurt dışına gönderilmeye başlanır. Yurt dışındaki devlet burslusu 27 kadın öğrenciden 11'i tıp, pedagoji, çocuk gelişimi, ev ekonomisi-idaresi ve anaokulu öğretmenliği okur.[30] Savaş dönemindeki hekim ihtiyacı ve Darülfünun Tıp Fakültesine kadınların kabul edilmemesinden dolayı Safiye Ali de bursla Almanya Würzburg'a gider, pediatri ve jinekoloji uzmanlıklarını alarak ülkeye döner. Dr. Safiye Ali, sağlıklı çocuk büyütmenin anneleri eğitmekle mümkün olabileceğine inandığından; İstanbul'daki anneleri çocuk sağlığı, güncel anne-bebek bakımı yöntemleri ve koruyucu sağlık konusunda bilgilendirmek üzere *Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Küçük Çocuklar Muayenehanesi*'nde çalışmaya başlar.[31] İşgalin Fransız generallerinden Palle'nin girişimiyle Fransız Kızılhaç Örgütü'ndeki kadınların 1921'de İstanbul'daki yoksul çocuklar için kurdukları "Süt Damlası" isimli dernek[32], 1924 sonrasında *Himaye-i Etfal Cemiyeti*'ne (sonradan Çocuk Esirgeme Kurumu) devredilmiş; Dr. Besim Ömer Paşa'nın gayretleriyle de tıp öğrencileri ve ebelerin uygulamalı eğitim kliniğine dönüştürülmüştür. Dr. Safiye Ali, 1926 yılından itibaren bu kurumun müdürlüğünü ve anne-çocuk sağlığı konusundaki çalışmalarını üstlenir.[33]

Şube sayısı zamanla 21'e çıkacak olan Süt Damlası Kliniği, ana-çocuk sağlığı merkezlerinin prototipi olmuş; buralarda verilen lohusa, yeni doğan, annelik ve çocuk bakımı eğitimleri de merkezin tedaviden ziyade sağlıklı ve bilinçli çocuk bakımı hakkında kadınları yönlendirmek olduğunu göstermiştir. Safiye Ali yönetimindeki Süt Damlası, genç annelerin eğitimi için ciddi çalışmalar yürütecektir. Dernek;

hamilelere yeni doğan bakım gereçleri içeren "anne sepeti", emzirme eğitimi ve doğum sonrası ev takibi, sütü kesilen annelerle yeterli beslenemeyen bebek-çocuklara beslenme ve süt yardımı yapar. Safiye Ali; merkezdeki deneyimlerini anlattığı bir de kitap yazacak,[34] kadınları doğrudan ilgilendiren ve eğitimini aldığı anne-çocuk sağlığı alanından nüfus kontrolü ve mühendisliği alanına hâkim erkeklerin müdahalesiyle uzaklaşacak, ismiyle özdeşleşen kurumdan istifa edecektir.[35]

Anadolu direnişini örgütleyenler de Müslüman Türk kadınlara anneliğin, topluma nüfus artışı sağlamanın ve çocuk sahibi olmanın önemini anlatma çabasındadır. Mustafa Kemal'in de nüfus artışıyla ilintili kaygıları vardır ve bunlar 1 Mart 1924 tarihli konuşmasına şöyle yansımıştır:

> Nüfusumuzun korunması ve artırılması gayesini ehemmiyetle nazarı dikkate vaz ederim. Feyyaz ve velut olan Türk milleti mütemadi ve fenni takayyüdat-ı sıhhiyeye mazhar olunca Türk vatanını süratle dolduracak ve şenlendirecek kuvvette olduğuna kimsenin şüphesi yoktur.[36]

Cumhuriyet basını da "çağdaş annelik" konusunda Osmanlı'dan ciddi bir kavramsal miras devralmıştır. İdeal anne-ev kadını Cumhuriyet modernleşmesinin de omurgasıdır ancak kadın konusundaki çözülememiş Osmanlı ikilemleri yeni düzene devretmiştir. Kadınların giyini kuşam-makyajı, eğlence-şehir hayatında görünürlüğüyle özdeş, yüzeysel/şekli modernleşme karşısında milli vazifelerinden haberdar, aydınlanmış fakat modernleşmesi ölçülü bir kadınlık tasavvurudur bu. Şeklen çağdaş, milli sorumluluklarından bihaber şehirli kadınlar; köylü, fedakâr, çocuklu ve doğurgan kadınların ötekisidir artık. Mustafa Kemal, bu durumu şöyle tarifler: "Dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir milletinde Anadolu köylü kadınının fevkinde kadın mesaisi zikretmek imkânı yoktur."[37] Bir başka konuşmasının saptamaları da benzer niteliktedir:

> ...Çift süren, tarlayı eken, ormandan odun ...getiren, mahsulleri pazara getirerek paraya kalbeden, aile ocaklarının dumanını tüttüren, ... Sırtıyla, kağnısı ile, kucağındaki yavrusuyla... kış demeyip, sıcak demeyip cephenin mühimmatını taşıyan hep onlar, hep o ulvi, o fedakar, o ilahi Anadolu kadınları olmuştur.[38]

1923'te sarf edilmiş bu sözler; şüphesiz başlangıçta tarif ettiğim savaş zorluklarını yaşayan, deneyimleri arşiv belgelerine yansıyan kadınların yanında, yaşananların müsebbibi ve şahidi erkekleri de teskin etmeyi amaçlıyordu. Daha yalın bir ifadeyle, savaş günahları savaş sonrasında herkesin malumuydu. Harp ve Mütareke dönemlerinde kadınlar devletle valideliğin o devirdeki özel açmazları üzerinden ilişkilenmiş, anneliğin meşruiyeti sayesinde bu ilişkilenme zemininin gündemini belirlemiştir. Kadınların savaş kaynaklı sorunlarını geleneğe göre kutsal, modernleşmeci perspektifle en mühim toplumsal işlevlerden annelik vasıtasıyla seslendirerek, devlet bürokrasisi ve taşra teşkilatını aktif biçimde eleştirdikleri asırlık pronatalist siyasetin sınır ve eksiklerini bizatihi o siyasetin hamisi devlete hatırlattıkları bilinmelidir. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e; erkeklerce, erkekler için talep edilen toplumsal cinsiyet rejimi değişikliğine savaş zamanında farklı kesimlerden kadınların kendi meşreplerince verdiği bir karşılık olarak da değerlendirilebilecek bu hatırlatma, Türkiye'de "anneci siyaset"in gelişimine kadınlardan bir katkıdır.

TUBA DEMİRCİ YILMAZ - ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1 Demetra Vaka, *İstanbul'un Peçesiz Kadınları*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003), s.10-14.
2 Nicole A.N.M van Os, "Aiding the Poor Soldiers' Families". *Türkiyat Mecmuası* 21(Güz 2011), s.255-271.
3 *Seferberlikte Erkan ve Ümera ve Zabitan ve Efrad ve Mensubin-i Askeriyenin Zevcat ve Meharimine Taarruz Edenlerin Merci-i Takib ve Muhakemesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat*, Düstur, 2. Tertib, Cilt 7, 28 Şevval 1333 (7 Eylül 1915); Yiğit Akın, *Ottoman Homefront During World War I: Everyday Politics, Society and Culture*, yayınlanmamış Doktora Tezi, The Ohio State University, 2011, s.164-169.
4 Vaka, s. 14, 29-31, 34-36; Abigail Jacobson, "Negotiating Ottomanism in Times of War; Jerusalem During World War I"; *IJMES 40* (2008); Zafer Toprak. "İstanbul'da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar, 1914-1933", *Tarih ve Toplum* 39(1987): s. 31-40; Ali Karakaya, *İşgal Altında İstanbul*, (İstanbul, İnkılap,2016),s. 304-307.
5 "Muhtac-ı Muavenet Asker Aileleri Hakkında Ahkam" *Mecmua-i Kavanin-i Cedide-i Osmaniyyeden* Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu içinde, (İstanbul: Matbaa-i Cihan, 1332 [1916]).
6 Akın, s. 153.
7 Zeynep Kutluata, "Ottoman Women and the State During World War I", yayımlanmamış Doktora Tezi, Sabancı Üniversitesi, 2014, s.69-136.
8 Age.s.141-170.
9 Nicole A.N.M van Os, "Taking Care of Soldiers' Families" in Zürcher, Erik J. (ed.) *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia, 1775-1925*, (I.B. Tauris: Londra, 1999), s.95-110.
10 Elif Mahir Metinsoy, "1. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Kadınlarının Gıda ve Erzak Savaşı". *Toplumsal Tarih* 243 (Mart 2014), 56-61.
11 Age.
12 DH. I. UM 88-3/4-24 1334 R 11
13 DH. I.UM 88-3/4-38 1334 B 03.
14 Vaka, s.18, 44-46.
15 Kutluata, s.69-179; Akın, 149-150.
16 Bilge Criss, İşgal *Altında İstanbul,1918-1923*, (İletişim Yayınları: İstanbul,2018), s.55
17 Akın, s.166-167; Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ndeki Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi evrakı asker yakınlarına yönelik suçlarda 1917-1918 yıllarında patlama yaşandığını, yönetimin sert tedbirler aldığını gösterir.
18 Tuba Demirci- Yılmaz "Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Modernleşmesinde Annelik Kurguları (1840-1950), *Cogito* 81(2015), s.66-90; Tuba Demirci & Selçuk Akşin Somel. "Women's Bodies, Demography and Public Health: Abortion Policy and Perspectives in the Ottoman Empire of the Nineteenth Century", *Journal of the History of Sexuality* 17.3(2008), s.377-420.
19 Selahaddin Asım, *Osmanlı'da Kadınlığın Durumu*, (İstanbul: 1989); Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, (Metis: İstanbul, 1996).
20 Seth Koven& Sonya Michael. "Womanly Duties: Maternalist Politics and the Origins of Welfare States in France, Germany, Great Britain, and the United States, 1880-1920". *The American Historical Review*, 95.4 (Ekim 1990), s. 1076-1108.
21 Feride Kamran, "En Değerli Kadın", *Kadınlar Alemi*, 5 (1330/1914).
22 Selahaddin Asım, "Kadın ve Harp" İçtihad,127 (30 Kanun-i Sani 1330), s.464.
23 "Türk Anası Ne Düşünüyor", *Harp Mecmuası*, 17.2 (Mart 1333/ 1917)), s267-69.
24 Asım,s.464-465.
25 Şükufe Nihal, *Domaniç Dağlarının Yolcusu*, (Timaş: İstanbul, 2013).
26 Edhem Nejat, "Evsiz Barksız Hanımlar", *Türk Kadını*, 5(18 Temmuz 1334), s.69-71.
27 Edhem Nejat, "Ev Sahibesi Olursam Ne Yapacağım?", *Türk Kadını*, 6(1 Ağustos 1334), s.85-8 ; "Evladsız Anneler", *Türk Kadını*, 4(4 Temmuz 1334) s.52-3; Necmeddin Sadık , "Kızların Terbiyesi", *Türk Kadını*, 6(1 Ağustos 1334), s.82-3 ve "Kadınlığın Terakki Yolları", *Türk Kadını*, 4(4 Temmuz 1334), s.50-2.
28 Şükufe Nihal'in Evsiz Barksız Hanımlar isimli makaleye dair yazdığı itiraz için "Evli Barklı Hanımlar", *Türk Kadını*, 6 (1 Ağustos 1334), s. 83-5 ve Fatma Bedia, "Evimiz Barkımız", *Türk Kadını* 7 (15 Ağustos 1334), s.111.
29 Şukufe Nihal, "Mahallelere Doğru", *Türk Kadını*, 12 (7 Teşrin-i Sani 1334), s.178-180.
30 Güldane Çolak,*Avrupa'da Osmanlı Kızları*,(Heyamola: İstanbul, 2013), s.78-9.
31 İnci Hot. "İlk Kadın Doktorumuz Safiye Ali", *Nobel Medicus*, 11.1,(2015), s.100-101.
32 Murat Civaner, "Her Şey Çocuk İçindir" ,*Türk Pediatri Arşivi Dergisi*, 44 (2009), 112-4.
33 Ayşe Kardaş, "Türkiye'nin İlk Kadın Doktoru Safiye Ali", *Lacivert Dergi* 8 (Aralık 2014), s.1-2.
34 Hot.s.101.
35 Kardaş,s.3.
36 Mustafa Kemal Atatürk, *Söylev ve Demeçler*, Cilt I. (Ankara: TTK, tarihsiz) s.346-7.
37 Burhan Göksel "Atatürk ve Kadın Hakları", *Atatürkçü Düşünce* içinde, (Atatürk Araştırma Merkezi: Ankara) 1992), s. 148.
38 Sıdıka Tezel – Enise Arat v.d. , *Atatürk ve Kadın Hakları*, (Türk Ticaret Bankası Yayınları: Ankara, 1983),s.9.

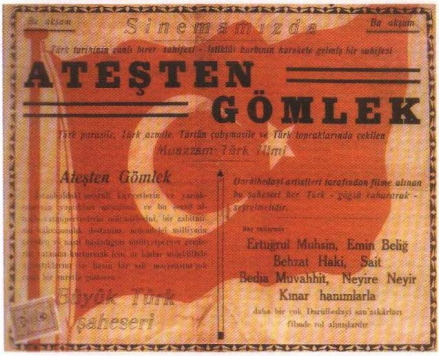
BELLEKTE SÜREN SAVAŞ:

Cihan Harbi'nin Mütareke'den Erken Cumhuriyet'e Edebi Temsili

EROL KÖROĞLU

AVRUPA EDEBİYATLARINDA GÖRÜLEN İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMİN CEPHE DENEYİMİ ODAKLI SAVAŞ KARŞITI EDEBİYATI TÜRKÇEDE GÖRÜLMEZ; CİHAN HARBİ'NİN TÜRKÇE EDEBİYATTA TEMSİLİ, BASKIN BİR BİÇİMDE CEPHELERE DEĞİL, CEPHE GERİSİNDE SİVİLLERİN YAŞADIKLARI ZORLUKLARA ODAKLIDIR VE İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEM İLE SONRASINDA CİHAN HARBİ DEĞİL, NİCELİK OLARAK ONDAN ÇOK DAHA KÜÇÜK ÖLÇEKLİ OLAN KURTULUŞ SAVAŞI ELE ALINMIŞTIR. TÜRKÇE KURTULUŞ SAVAŞI ANLATILARININ EZİCİ ÇOĞUNLUĞU MİLLİ MÜCADELE'Yİ ÖNDER MUSTAFA KEMAL'İN ARKASINDA MEVZİLENEN TÜRK MİLLETİNİN İÇ VE DIŞ DÜŞMANLARA KARŞI TOPYEKÛN MÜCADELESİ OLARAK BİR DESTAN YA DA EPİĞE DÖNÜŞTÜRECEKLERDİR.

Osmanlı Devleti, Avrupa'da 1914 Ağustos'unda başlayan Cihan Harbi'nin yarattığı altüst oluş dalgasına 3 Kasım 1914'te girdi ve bundan 30 Ekim 1918'te Mondros Ateşkesi'nin getirdiği muazzam yenilgiyle çıktı. Osmanlı coğrafyası ve bu coğrafyada yaşayan halklar için bu dört yıllık savaş gerçek bir felaket ve geri döndürülemez bir dönüşüm dönemiydi. Cephelerde olduğu kadar, belki ondan daha fazla zararın cephe gerisindeki tehcir, göçler ve katliamlarla ve bunlarla birlikte gelen açlık, yokluk ve yoksunlukla örülü ekonomik yıkımla belirlendiği dört yıllık azabın tarihsel ve kolektif bellekte savaşın bittiği anda sona ermesini beklemek inanılmaz bir safdillik olur. Her ne kadar Türkçe edebiyat alanında İngilizce, Fransızca ve Almanca edebiyatlarda görülen tarzda, doğrudan Cihan Harbi'ne odaklanan örnekler azsa da, savaş sona erdiği andan itibaren Türkçe yazılı kültürde de ele alınmış ve temsil ediliş biçimi çeşitli örüntüler doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Aşağıda özellikle Mütareke ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nde bu temsilin nasıl ortaya çıktığını tartışacağım.

1923'de çekilen ve yandığı için günümüze ulaşamayan *Ateşten Gömlek* filminin, 1932 tarihli bir ilanı

Çanakkale Savaşı; Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, daha sonra modern Türk romanının kanonik örnekleri arasına yerleşecek iki erken dönem eserinde yer alır. Bunların ilki Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Kiralık Konak*'ı, diğeri ise Halide Edib Adıvar'ın *Ateşten Gömlek*'idir.[1] *Kiralık Konak*, 13 Ağustos ile 26 Ekim 1920 tarihleri arasında İkdam gazetesinde tefrika edilir ve 1922'de kitap olarak yayımlanır. *Ateşten Gömlek* yine İkdam'da 14 Haziran-11 Ağustos 1922'de tefrika edilir ve 1923'te kitaplaşır. Bunların ikisi de, tefrika edilmelerine rağmen, gazete ve roman tarihinde ayrı bir yeri olan *roman feuilleton*'lardan yani tefrika romanlardan değildir. Belirli bir düşünce doğrultusunda, tefrika yayınından önce yazılmaları tamamlanarak yayıma yollanmış metinlerdir. Bir an önce okur kitlesiyle buluşması için tefrika edildikleri bellidir.

Bu iki metinden *Kiralık Konak*'ın önemi, savaş yıllarını tüberküloz tedavisi için İsviçre'de bir sanatoryumda yatarak geçirdikten sonra 1920'de işgal altındaki İstanbul'a dönen genç ama son derece keskin bir milliyetçi olan Yakup Kadri'nin Jakoben bir tavırla Osmanlı geçmişiyle hesaplaşması ve bunun artık sona erdiğini ilan etmesinden kaynaklanır. *Kiralık Konak* "Osmanlı bitti, kepenkleri kapattık" di-

Halide Edib Adıvar

yen, konformizm karşıtı bir manifestodur.[2] Halide Edib'in 1922 tarihli *Ateşten Gömlek*'i ise Türkçe romanda "Kurtuluş Savaşı anlatıları" başlığını taşıyan tematik bir türün, hem de daha Kurtuluş Savaşı tamamlanmadan yayımlanan kurucu metnidir.[3] Savaş tamamlanmadan yazılmış ve yayımlanmıştır çünkü Türk ve Yunan ordularının, Türk tarihinde "Başkomutanlık Meydan Savaşı" olarak bilinen son ve belirleyici hesaplaşmasından önce, Halide Edib'in Türk ordusundaki göreviyle de bağlantılı olarak, özellikle İstanbul'daki millici kamuoyuna yönelik hazırladığı bir propaganda metnidir. Üstelik tefrika, Halide Edib'in Yakup Kadri'ye açık mektubuyla başlar ve başlığı ondan çaldığını muzip bir biçimde itiraf eder. Yazarın tek özrü, iki yazarın ateşten gömlek giyen karakterlerinin, aynı kaynaktan yola çıktıkları halde farklı olacakları noktasındadır. Eğer bu başlık Yakup Kadri'nin 1932 tarihli *Yaban*'ına ilk düşündüğü başlık idiyse, Halide Edib haklı olsa gerektir. İki yazarın Milli Mücadele'ye dönük tavırları birbirinden çok farklıdır.

Yakup Kadri ve Halide Edib'in Milli Mücadele'ye ve dolayısıyla milliyetçiliğe dönük farklı tavırlarını özellikle Çanakkale Savaşı'nı anımsayış ve temsil edişleri üzerinden tartışabiliriz. Örneğin; Edib, Kurtuluş Savaşı anlatıları türünün ilk örneğini sunduğu metinde, türün neredeyse tüm diğer örnekleriyle çelişen bir Milli Mücadele anlatısı kurar. Liberal bir milliyetçi olan Halide Edib, Milli Mücadele'yi bir "ihtilal" ve "iç savaş" dönemi olarak anlatır. *Ateşten Gömlek*'in kahramanları, yazarın organisist metaforuyla ifade edersek kurtçuğun kozaya, kozanın kelebeğe dönüşmesi gibi yavaş ama kaçınılmaz bir dönüşümle kendilerini feda eden özgürlük savaşçıları haline gelirler. Oysa Türkçe Kurtuluş Savaşı anlatılarının ezici çoğunluğu iç savaş anlatısından uzak duracak, 1928'de kitaplaşan Mustafa Kemal'in *Nutuk*'unu da model alarak, Milli Mücadele'yi önder Mustafa Kemal'in arkasında mevzilenen Türk milletinin iç ve dış düşmanlara karşı topyekûn mücadelesi olarak bir destan ya da epiğe dönüştüreceklerdir.

Bununla birlikte Halide Edib'in Çanakkale'yi konu edinişi de, kendisinden sonraki örneklerin epik ve melodramatik yaklaşımına uygundur. Romanın başkarakterleri olan Cemal ve İhsan adlı subaylarla romanın anlatıcısı olan Hariciye memuru Peyami, düşman gemilerinin İstanbul limanına girişlerini izlerken Çanakkale'de bu gemiler girmesin diye saatte on bin Türk'ün öldüğü savaşlar yaptıklarını ama yine de girdiklerini konuşurlar. Ancak oradaki yırtık pırtık üniformalı bir Anadolulu asker araya girip asıl başarının o savunmayı yarıp girmekte olduğunu, şimdi girmenin kıymeti olmadığını belirtir. Bunun üzerine subaylar askerle kucaklaşırlar. Böylece ilerideki bağımsızlık savaşının ateşleyicisi ve birleştiricisi olarak Çanakkale savunması ve orada savaşanların birlikteliği vurgulanmış olur. Gerçekten de Çanakkale, daha sonra Kurtuluş Savaşı'nın prototipi, hazırlayıcısı olarak ele alınacaktır.

Oysa Çanakkale'nin Yakup Kadri'nin romanı *Kiralık Konak*'taki temsili farklıdır. Romanın başkahramanı Hakkı Celis, savaşın çıkışıyla tam bir Türk milliyetçisi haline gelmiş bir yedek subaydır ama yoz kuzeni Seniha'ya duyduğu aşktan kendisini bir türlü kurtaramamaktadır. Roman boyunca şımarık ve züppe zengin kızından tam bir kibar fahişeye dönüşen Seniha, Alman ve Türk subaylarıyla olduğu gibi, savaş koşullarından yararlanan savaş vurguncusu muhtekirlerle de kırıştırmaktadır. Kendisini bu karşılıksız aşktan arındıramayan Hakkı Celis, Çanakkale'deki bir süngü hücumu sırasında adeta intihar edercesine savaşır ve vurularak ölür. Onun ölümü,

başta Seniha olmak üzere, Seniha'nın sofrasındaki kimseyi etkilemez. Romanın öykü zamanının sonunu belirleyen 1916'da, yazar Yakup Kadri'ye göre henüz Çanakkale müdafaasının olumlu havasını takdir edebilecek milli bir kamuoyu bile oluşmamıştır.

Görüldüğü gibi, bu iki örnek birbirlerine yakın tarihlerde Çanakkale Savaşı'nı farklı biçimlerde temsil ediyor olsa da, her ikisi de olayın kendisine olumlu yaklaşmaktadırlar. *Kiralık Konak*, Çanakkale Savaşı'nın milli benliğin ortaya çıktığı an oluşunu henüz takdir edemeyen savaş dönemi toplumunu ele alırken; *Ateşten Gömlek*, bir felaket olarak yenilginin ardından bunun farkına varıldığı işgal İstanbul'unu anlatmaktadır. Peki ama milliyetçiliğe yaklaşımları farklı olan bu iki yazarın Çanakkale'ye olumlu bakışlarındaki ortaklık doğal ya da kendiliğinden bir durum mudur? Bu elbette böyle olabilir ama aslında tarihsel ve kolektif bellek kendiliğinden oluşmaz; belirli niyetlerle oluşturulan metin ve mesajlarla etkileşim içinde ortaya çıkar. Bu doğrultuda, Cihan Harbi'nin hemen ardından üretilen bu iki metnin Cihan Harbi ile ilişkili olarak onca olay arasından özellikle Çanakkale'yi anımsamaları belirli bir kaynaktan etkilenmelerine bağlıdır. Bu kaynak, *Yeni Mecmua*'nın Mayıs 1918'de yayımladığı Çanakkale *Nüsha-yı Fevkaladesi*'dir.

Bu konuda daha önce de yazdığım üzere, bu özel sayı Çanakkale müdafaasını anmaktan öte bir işleve sahiptir.[4] 1917 Rus Devrimi, Enver Paşa ve Türk ordusunun Doğu Cephesi'nde beklenen hezimetten kurtulmasından öte, Turancılığın büyük hayalinin gerçekleşmesine, karşısında zayıf Ermeni direnişinden öte güç kalmayan Türk askerlerinin Baku'ya kadar ulaşmalarına yol açmıştır. *Yeni Mecmua*'nın Çanakkale özel sayısı da, çarlığın yıkılışı ve Turancılığın hayalinin gerçekleşmesinin 1915'teki Çanakkale müdafaası ile mümkün olduğu tezine dayanır. Tabii 1918 sonlarında gelen yenilgi ve mütareke, bu hayalin de yıkılmasına yol açacaktır. Ne var ki, özel sayı Türk aydınlarının belleklerinde Çanakkale ile ilgili özel bir yer açılmasına neden olacaktır. Yakup Kadri ve Halide Edib'den başlamak üzere, pek çok Türk yazarı Çanakkale'yi bu özel yayının yapmaya çalıştığı Turancılık vurgusunu dikkate almadan, Milli Mücadele'nin prototipi olarak anımsayacak ve anlatacaklardır.

Çanakkale Savaşı'nın tarihsel bellekte yer alışı ve edebi temsiliyle ilgili bu nokta, savaş sırasındaki edebi üretimi milli kimlik oluşumu ve propaganda ilişkisi üzerinden inceleyen çalışmamda ele aldığım kuramsal hipotezlerle yakından ilişkilidir. *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı*'nda şuradan yola çıkıyordum: Savaş çok aktörlü ve karmaşık bir olgudur. Bu nedenle tek ve kesin bir yorumu ya da anlatısı mümkün değildir. O tarihi yaşayan ve/veya yazanlar, anımsama ve yazma anlarının etkisi altında savaşı anımsar, temsil eder ve yazarlar. Savaşın, yazılma anının etkisini taşımayan tek bir temsili yoktur. Bağlantılı olarak, olmakta olan bir savaşın temsili ile bitmiş bir olay olarak savaşın temsili birbirinden kaçınılmaz biçimde farklıdır. Her yazar, yazma anının

Yakup Kadri Karaosmanoğlu
https://gazetemanifesto.com/wp-content/uploads/2015/12/YakupKadriKaraosmano%C4%9Flu.jpeg

koşullarından etkilenerek savaşı değerlendirmiştir. Savaş sürerken savaşı anlatan bir yazar, geçmiş olayların etkisi altında olan biteni değerlendirir. Savaş sona erdikten sonra savaşı yazan bir yazar ise, yazmakta olduğu şimdiki zamandan hareketle geçmişi değerlendirir. Dolayısıyla Cihan Harbi'nin Mondros Mütarekesi sonrası ve Erken Cumhuriyet dönemlerinde ele alınışı, hem Yakup Kadri ve Halide Edib örneklerinde gördüğümüz gibi kendilerinden önce yazılan kaynaklardan yararlanacaktır hem de bu kaynaklardan gelen bilgiyi yazma anının gerekliliklerini doğrultusunda dönüştürecektir.[5]

Bu noktada, Cihan Harbi'nin Mondros sonrası ele alınışında dönüm noktası bir metni anmamız gerekir. Her ne kadar bu metin *Kiralık Konak* ve *Ateşten Gömlek* gibi kanona dahil olmayı başaramamışsa da, harbin anımsanış ve temsilinde belirleyici olduğu söylenebilir. Söz konusu metin, Refik Halit Karay'ın 15 Eylül-15 Aralık 1918 tarihleri arasında yazımını tamamlayıp 7 Ekim-24 Aralık 1918 tarihleri arasında *Zaman* gazetesinde tefrika ettiği *İstanbul'un İçyüzü* romanıdır. Bu tarihler önemli çünkü Refik Halit bu romanı 30 Ekim Mondros Ateşkesi'nden bir buçuk ay önce yazıp yayımlamaya başlamış ve bir buçuk ay sonra yazım ve yayımını tamamlamıştır. Yazar 1919'da kitaplaştıracağı romanını; 1938'de *Yüzellilikler*'e getirilen afla ülkeye döndükten sonra 1939'da Latin harfleriyle ilk baskısını yaparken, adeta şehrini korumaya dönük bir refleksle *İstanbul'un Bir Yüzü* başlığıyla yayımlar.[6]

Refik Halit'in romanı; gerek II. Abdülhamit döneminde, gerek İttihatçı dönemde görülen ve kamusal alanı belirleyen belli başlı toplumsal tiplerin savaş dönemi öykülerine dayalı bir portreler galerisidir. Oldukça eğlenceli bir roman olmakla birlikte temel özelliği şudur: Başta sadece, 1918'de İttihatçı hükümetin basına getirdiği serbestiyete dayanarak muhtekirleri eleştirirken, romanın ikinci yarısından itibaren hükümeti de eleştiren bir söylem edinir. Kuşkusuz bu cesaret, Mondros Ateşkesi'nin ardından korku verici İttihatçı Enver-Talat-Cemal *triumvira*'sının ülkeden kaçmasından kaynaklanmaktadır. Karay, tefrikanın ortasından itibaren çok daha sert bir üslupla, mütareke basınında yayımladığı kurmaca dışı yazılarını andırır bir suçlayıcılığa bürünmektedir.[7]

Cihan Harbi'nin Türkçe edebiyatta temsili, baskın bir biçimde cephelere değil, cephe gerisinde sivillerin yaşadıkları zorluklara odaklıdır. Ben bu durumun da, Çanakkale'yle ilgili durumda olduğu gibi, savaşın son yılında muhtekirlere yönelik eleştiri kapılarının açılmış olmasına ve bunun özellikle Refik Halit'in geçiş anındaki bu romanıyla ilintili oluşuna bağlıyorum. Tabii Refik Halit'in savaş zenginlerine dönük muhteşem hıncı ve bundan doğan keskin ifade gücü, diğer tüm kültürel ürünlerle birlikte 1918'de Osmanlı basınının bu konuyu eleştirmesine izin verilmesinden kaynaklanıyordu. Refik Halit, bu durumun edebi alanda işlekleştirilmesini ve çoğaltılmasını çekici kılma işlevini yerine getirmiş oluyordu.[8]

Refik Halit'in temellerini attığı bu "muhtekirlik anlatısı olarak savaş"ı temsil tavrı, ilk önemli ifadelerinden birini dönemin bir diğer mizah ve hiciv yazarı Ercüment Ekrem'in 1920 tarihli *Gün Batarken* romanında bulacaktı.[9] Ercüment Ekrem, *Gün Batarken*'i 31 Mayıs-21 Haziran 1920 tarihleri arasında İleri gazetesinde tefrika etti ve aynı yıl kitaplaştırdı. Kitap 1922'de ikinci, 1926'da üçüncü kere basıldı. Latin harfli ilk baskısı da 1939'da gerçekleşti. Osmanlı matbuatı açısından bu durum oldukça önemli bir başarı anlamına gelir. Ercüment Ekrem bu romanda; Hulki adlı İttihatçı ama cemiyeti eleştirdiği için de dışlanarak Nevşehir Askerlik Şubesine sürülmüş İstanbullu bir subayın, oralı Rum genci Prodromos'a uyarak ihtikara bulaşması ve çeşitli yolsuzluklarla bir savaş zenginine dönüşmesini anlatır. Hulki bu zenginleşme sırasında, Fatih'teki ailesini de terk ederek, İzmaru adlı

Ateşten Gömlek (1923): Refik Kemal Arduman, Behzat Butak, Muhsin Ertuğrul, Bedia Muahhit, Neyyire Neyir, Emin Beliğ Belli, Panayot ve Vasfi Rıza Zobu

Ateşten Gömlek filminden bir sahne (1923)

Ercüment Ekrem
http://admin.biyografya.com/_docs/photos/da5dacfc2515161c12e35055f27314fb.jpg

bir kadınla yaşamaya başlar. Ancak savaş zenginliğinin ondaki milli duygularla çelişmesinin yarattığı vicdan azabını yaşadığı sırada savaş biter ve mütarekenin gerçekleştiği günün akşamında Hulki'nin Yunan bayraklarıyla donanan Beyoğlu'ndan, Fatih'teki ana evine dönüşüne şahit oluruz. Roman, savaş hükümetinden kaynaklanan yolsuzlukları ve bunlardan etkilenen halkı, özellikle de Türklerin çektiği sıkıntıları milliyetçi bir çizgiden anlatmaktadır. Bu yönüyle adeta, İttihatçı karşıtı Refik Halit'e cevap vermekte ve Türk milliyetçiliğinin İttihatçılıkla iç içe olması gerekmediğini ilan etmektedir. Ercüment Ekrem'in bu romanından itibaren, Cihan Harbi'nin ateşkes ve Erken Cumhuriyet dönemlerinde temel temsil ediliş şablonu kurulmuş olur. Bu şablona göre İttihatçılar iyi niyetle yola çıkmış ama savaş koşulları içerisinde doğru yoldan saparak hem asalak vurguncuların ortaya çıkmasına yol açmışlar hem de kendileri de yolsuzluklara gömülmüşlerdir. Bu durumdan doğrudan doğruya Türk milleti zarar görmüş ve savaşın sonunda hem siyasal çöküntü hem de ekonomik felaketle karşılaşmışlardır.[10]

1940'lara kadar tamamen ya da kısmen bu şablona dayanan pek çok roman yayımlanacaktır.[11] Bu tür romanların önemli isimlerinden biri olarak 1930'ların popüler romancısı Burhan Cahit Morkaya'yı anabiliriz. Burhan Cahit, 1933 tarihli *İhtiyat Zabiti* ya da 1934 tarihli *Dünkülerin Romanı* gibi çok satan romanlarında İttihatçıların yolsuzluğa bulaşarak milleti yüz üstü bırakmalarını temelde cephe gerisi ama bazen cepheleri de kapsayan anlatılar aracılığıyla işler. Türkçe romanın kanonik isimlerinden Peyami Safa da kendi adıyla yayımladığı 1924 tarihli *Mahşer* ya da takma adı Server Bedii ile yayımladığı 1944 tarihli *Ateş* gibi romanlarında benzer bir yaklaşım sergiler. Benzer ürünlere sol cenahtan yazarlarda da rastlarız. Mesela, özellikle edebiyat tarihi alanındaki çalışmalarıyla tanınacak Cevdet Kudret Solok; özyaşamöyküsel üçlemesinin Cihan Harbi'ne denk gelen çocukluk yıllarını kapsayan 1943 tarihli *Sınıf Arkadaşları* romanında vurgunculuk, halkın bu durum nedeniyle yaşadığı yoksulluk ve bu duruma yol açanların milli olmayışı belirleyiciliklerini yeniden üretir.[12]

Cihan Harbi'nin edebiyat alanındaki temel temsil örüntüsünün söz konusu dönemde bu doğrultuda olduğunu iddia edebiliriz. Avrupa ülkelerinin edebiyatlarında görülen iki savaş arası dönemin, muharip ya da cephelerde bulunmuş Alman Erich Maria Remarque ya da Amerikalı Ernest Hemingway gibi yazarlardan kaynaklanan cephe deneyimi odaklı savaş karşıtı edebiyatı Türkçede görülmez. İki savaş arası dönemde ve sonrasında Cihan Harbi değil, nicelik olarak ondan çok daha küçük ölçekli olan Kurtuluş Savaşı ele alınmıştır. Cihan Harbi'yle ilgili konular da Kurtuluş Savaşı anlatılarının gerektirdiği ölçülerde ve retorik hedeflerle kullanılırlar. Sarıkamış'tan bahsediliyorsa İttihatçı önderliğin kifayetsizliği, Suriye'den söz ediliyorsa "Arapların bizi arkadan hançerlemesi", Çanakkale'den söz ediliyorsa Milli Mücadele'nin prototipi oluşu ve önder Atatürk'ün temayüz edişi üzerinden işlenir. Bu konuda sözünü ettiğim cephe gerisi öncelikli romanlarda da temel amaç, yeni Cumhuriyet'in yakın dönem *ancien régime*'i olarak İttihat ve Terakki dönemini yargılamak ve mahkum etmek kaygısı ön planda olacaktır. Temelde bu politik hedef ya da retorik belirleyici olsa da bu romanlarda sivillerin savaş tecrübesine dönük muazzam bir deneyim aktarımının varlığını da inkâr edemeyiz. Bu açıdan bakıldığında, burada ele alınan romanların daha fazla eleştirel dikkate mazhar olması gereklidir. Cihan Harbi'nin Mütareke ve Erken Cumhuriyet dönemlerinde ele alındığı romanlar, savaşın tarihsel ve kolektif bellekte nasıl sürmekte olduğunu anlamak açısından önemli kaynaklardır.

EROL KÖROĞLU - BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Kiralık Konak*, 60. bs. (İstanbul: İletişim, 2018); Halide Edip Adıvar, *Ateşten Gömlek*, 44. bs. (İstanbul: Can, 2018).

2 Bu konuyu ayrıntılarıyla tartıştığım makalem için bkz. "Mahzendeki Geçmiş: Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Romanları'nda Birinci Dünya Savaşı." Özgen Felek ve Walter G. Andrews, yay. haz., *Victoria R. Halbrook'a Armağan*. İstanbul: Kanat, 2006: s. 39-73. Makalenin Pdf hali www.academia.edu sayfamdan indirilebilir.

3 Bu türle ilgili ayrıntılı tartışma için bkz. "*Sahnenin Dışındakiler*'i Tamamlamak: Ahmet Hamdi Tanpınar ve Kurtuluş Savaşı Anlatıları Türü," *Bilig* 66(Yaz)2013: 93-122.

4 Bkz. Erol Köroğlu, "Yeni Mecmua Çanakkale Özel Sayısı," *Toplumsal Tarih*, 111 (Mart) 2003: 94-99 ve Erol Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918): Propagandadan Milli Kimlik İnşasına*, 3. bs. (İstanbul: İletişim, 2016), s. 225-233.

5 Bu konunun ayrıntılı tartışıldığı bölüm için bkz. *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı*, s. 21-34.

6 Refik Halit Karay, *İstanbul'un Bir Yüzü* (İstanbul: İnkılâp, 2011).

7 Ayrıntılı tartışma için bkz. *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı*, s. 391-416.

8 Refik Halit'in 1918'de, savaşın son senesinde ve hemen mütarekeden sonra yazdığı yazıların bir derlemesi için bkz. *Sakın Aldanma, İnanma, Kanma* (İstanbul: İnkılâp, 2011).

9 Ercüment Ekrem Talu, *Gün Batarken*, yay. haz. Rahim Tarım (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990).

10 Erol Köroğlu, "Ercüment Ekrem Talu'nun *Gün Batarken* ve *Kan ve İman* Romanlarında Birinci Dünya Savaşı," *Kitap-lık* 178, (Mart) 2015: 122-135.

11 Bkz. Erol Köroğlu, "Taming the Past, Shaping the Future: The Appropriation of the Great War Experience in the Popular Fiction of the Early Turkish Republic," in Olaf Farschid, Manfred Kropp, and Stephan Dähne, eds., *The First World War as Remembered In the Countries of the Eastern Mediterranean*. Beirut: Orient-Institut Beirut, 2006: s. 223-230.

12 Burhan Cahit Morkaya, İhtiyat Zabiti (İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1933); Burhan Cahit Morkaya, *Dünkülerin Romanı* (İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1934); Peyami Safa, *Mahşer*, 25. bs. (İstanbul: Ötüken, 2016); Server Bedii, *Ateş* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1944); Cevdet Kudret Solok, *Sınıf Arkadaşları*, 2. bs. (İstanbul: Evrensel, 2012).

Edebiyat araştırmacısı Cevdet Kudret, özyaşamöyküsel roman üçlemesi "Süleyman'ın Dünyası"nın ilk romanı olan *Sınıf Arkadaşları*'nda 1914 sonunda girilen savaşın, cephe gerisi İstanbul'da fakir halkın yaşayışına ve yeme içmesine nasıl etki ettiğini çarpıcı bir dille anlatır:

Eskiden hem müezzinin yattığı hem de "Mahalle İhtiyar Heyeti"nin toplandığı müezzin kulübesi; şimdi hem müezzinin yattığı, hem Mahalle İhtiyar Heyeti'nin toplandığı, hem de mahalleliye vesika ekmeğinin dağıtıldığı bir yer olmuştur.

Fırınlarda serbest ekmek satışı yasak edilmişti. Günde adam başına 100 dirhem ekmek veriliyordu.

Ekmekler, mahallelere arabalarla götürülür ve muhtarlarla imamlar bunun mahalleliye dağıtılması işine bakarlardı.

Her aileye, içinde o ailenin insan sayısını gösteren bir vesika verilmişti. Günlük ekmeğini almak için vesikayı göstermek; fakat bir de, bir okkanın tutarı olan dört kuruşu vermek lâzımdı. Herkesin elinde ancak bir vesika vardı.

Ekmek arabası daima akşam namazından sonra gelirdi. İmam Efendi önce namazı kıldırır, ondan sonra muhtarla beraber arabayı karşılamak üzere ekmek dağıtılan kulübeye giderdi. Camide mihrap, ekmek kulübesi istikametindedir. Artık bütün namazlarda mahalleli mihraba değil, sanki ekmek kulübesine secde etmektedirler. Bazen, arabanın geç kaldığı günlerde, halk yatsıya kadar bekler; sonra, imam efendiyle beraber yatsı namazını da kılar, boş kulübeye doğru on üç defa yatar kalkar; sonra yine kulübenin önünde toplanır; gece yarısına kadar, sabaha kadar, yani araba gelene kadar beklerdi.

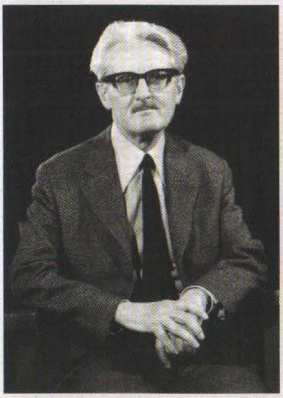
. . . .

Arabanın iki tarafında iki polis, dikkatle ve hürmetle, ekmeğin bu sayılışını takip ediyordu. Dimdik ve sükût içinde idiler. Ekmeğin bir nimet olduğunu ve ona hürmet etmek lâzım geldiğini anlamış gibiydiler. Dünyanın hiçbir devrinde ekmeğe bu kadar saygı gösterilmemiştir.

Her günün tayını gününde ve saatinde alınmalıydı. Gününü yahut saatini geçirenlere ekmek kalmazdı. Onların payı ne olurdu? Ne muhtar, ne imam, artık herkese hesap vermek zorunda değildiler.

. . . .

Mahalle çocukları cami kapısının önünde aşık aracılığıyla kumar oynuyorlar. Herkes ailesinin durumuna göre bir şeyler getiriyor ve çocuklar bir borsa oluşturuyorlar: Getirilen malın kıymetine göre, çocuklar arasında kendiliğinden küçük bir borsa kurulmuştu. Bu çocuk borsası imparatorluğun Umumî Harp

Cevdet Kudret Solok
http://edebiyatsultani.com/wp-content/uploads/2017/05/Cevdet-Kudret-Solok-1024x1024.jpg

senelerindeki zahire kıymetlerini gösteren elbette küçük, fakat doğru bir ölçüydü.

Borsa kelimesini bile bilmeyen bu çocukların kurduğu borsada kıymetler kısaca şöyle sıralanmıştı:

1 Şeker=15 üzüm
1 Şeker= 20 mısır
1 Şeker= 25 nohut veya fasulye
1 Şeker= 30 arpa
1 Şeker= 50 darı...

Sırası gelen her çocuk, aşığı iki defa atardı. "Cuk" oturtana öteki bütün çocuklar, getirdikleri maldan 1 şeker kıymeti kadarını vermek zorunda idiler.

. . . .

Çamaşırcı Hatice Kadın, oğlunun kazandığı bu bir avuç nohutla arpayı o akşam ateşte kavurdu, ne zamandan beri bir köşeye atılan kahve değirmeniyle büyük bir itinayla çekti ve yemekten sonra, dokunmaya kıyamadığı tek şekeri cezvede eritti, köpüklü, kokulu, taze bir kahve pişirdi ve bu yeni çeşit kahve ona merhum kocasının zamanında içtiği Brezilya kahvelerinin tadını hatırlattı.

. . . .

Umumî Harb'in bir tek faydası oldu: Bütün midelerin aynı tezgâhtan çıktığını ispat etti.

Bir kaç ay içinde herkes öğrendi ki, her ayak müezzin kulübesinin önünde saatlerce bekleyebilir, her el portakal rengi ekmek vesikasını tutabilir ve incinmez.

Yağsız, etsiz ve nişastasız yaşayamayacağını zanneden mideler, meğer sade suya sebzeyle de yaşayabiliyormuş.

Muhtarlar, imamlar. ambar ve idare memurlarından, bir de bol parası olanlardan başka, hiç kimsenin evine bundan böyle et, yağ ve bütün nişastalı maddeler-kuru fasulye, nohut, bakla, pirinç, makarna; bulgur; un, v.s..- girmez olmuştu.

Herkesin evine giren yiyecekler şunlardı:

Yazın: Çalıfasulyesi, patlıcan, kabak, ebegümeci, ıspanak.

Kışın: Lahana, pırasa, enginar, vs..

Bütün bu sebzeler sade suda haşlanır ve yenirdi. Yağ yerine, çeşmelerden bol bol su akıyordu. Vaktiyle güzel yemek pişirenler şimdi yeni bir usul keşfetmeğe çalışıyordular: Yağsız ve etsiz yemekleri yağlı ve etli gibi göstermek.

. . . .

Cami kandillerinde zeytinyağı yakılırdı. İnsanlar aç kalabilir, fakat Allah'ın evi ışıksız kalamazdı. Eski zamanla bu devir arasında yalnız şu fark vardı ki, her camiin aylık yağı müezzinlere teslim edilirken kandil başına ne kadar yağ gideceği ucu ucuna hesap edilir ve ancak o kadar verilirdi.

"Otlukçu Yokuşu Camii'nde" hepsi hepsi elli kandil vardı. Müezzin, haftada bir doldurulan bu kandillere her defasında beşer gram eksik koysa, haftada iki yüz elli gram, yani ayda bir kilo yağ kazanmış olurdu. Bunun yarısı imam efendiye verildikçe hiç kimsenin haber almasına imkân yoktu. Çünkü, her kandile beş gram yağ eksik konmakla Allah'ın evi karanlıkta kalmış olmazdı. Yalnız şu var ki, camilerde böyle eskisi gibi geceyarılarına kadar tekbirler, salavatlar getirilemez; imam efendi namazlarda uzun sureler yerine daima en kısa sureleri okur, böylelikle akşam ve yatsı namazları daha erken biterdi. Bu yeni tarzın halk için de faydası vardı: Bu suretle; insanlar kendilerini aç bırakan Allahtan biraz da öç almış gibi olurdular.

. . . .

Misafirlik adabı büsbütün değişmişti. Yemeğe alıkoymak, ziyafet vermek gibi incelikler çoktan unutulmuş; bir yerde yemeğe kalmak adeti de bırakılmıştı. Herkesin ekmeği kendisine kadardı. Hiçkimsenin kimseye ikram edecek hali yoktu. Eğer mutlaka kalmak icap ediyorsa, misafir ekmeğini de beraber götürürdü. Aksi takdirde, ev sahibi hiçbir suretle mahcup sayılmazdı.

Gece ziyaretleri büsbütün kalkmıştı! Gaz pahalı idi. Lâmba ancak büyük evlerde yanardı. Orta halli evlerde mum yakılırdı. Ufak evler ise büyük evlerin pencerelerine bakarak ışık yüzü görmeğe çalışırlardı.

....

Bu; süpürge tohumu, kepek ve samandan yapılmış bir ekmekti.

Yerken, çeneleri zevkle açıp kapamak değil; bilâkis usul ile çiğnemek, iyi öğütülmemiş olan saman çöplerini ağızda yan yatırmak, yumuşatmak, ezmek, ondan sonra yutmak lâzımdı. Hiç dikkatsizlik etmeğe gelmezdi; o zaman saman çöpü hemen ayağa kalkar, damağa saplanır ve yiyenin ağzı açık kalırdı.

Hizmetçi kız ortaya bir sahan getirdi ve kapağını açtı. Bu, kuru fasulye idi. İçinde birkaç parça et vardı, evet et vardı. Suyun yüzeyinde birtakım parlak daireler, haritalarda sahilleri gösteren eğri büğrü çizgilere benzer çizgiler yüzüyordu: Yağ...

Cevdet Kudret Solok, *Sınıf Arkadaşları* (İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1943), s. 22-47.

1930'ların ünlü popüler romancısı ve gazete sahibi Burhan Cahit Morkaya, Cihan Harbi'nin Osmanlı yedek subaylarıyla konuşarak ve mektuplaşarak tefrika ettiği *İhtiyat Zabiti* romanında, hem savaş hem de yedek subaylarla ilgili etkileyici anekdotlar aktarır:

Yedek Subay Adaylarının Alman Çorbası

Artık bulgur pilâvı da kibar sofralarının kuşkonmazı gibi karavananın nadir gördüğü bir yemek olmuştu.

Şimdi akşam sabah Alman çorbası pişiyordu.

Alman çorbası, ne ile yapıldığı talimgâhtan gelip geçen bütün zekâlara bir türlü malûm olmıyan garip bir çorba idi.

Karavanada duruşu yapılarda kullanılan horasanlı sıvaya benziyordu. Kepçeden tabağa akışı ilk yağmurlarda oluklardan akan kirli dam suyunu andırıyordu. Ağıza alındığı zaman sıcak sulu bir keten tohumu lâpası hissini veriyordu.

Fakat boğazdan geçerken bir gırtlak yakışı vardı ki bu kekremsilik çorbanın mahiyetini tayin etmekte mütehassısları müşküle düşürüyordu.

Namzetler artık Alman çorbası içmekten toprak rengi olmuşlardı. Zaten Göztepe ve Erenköy toprakları da hemen hemen Alman çorbası renginde olduğu için hele mübarek semtin meşhur tozu da karışınca zabit namzetlerini yolda insan diye görmek pek güç oluyordu.

O sırada düşman tayyareleri o tarafa gelseler bir tek asker görmelerine imkân yoktu. Çünkü elbiselerile beraber yüzler de hâki olmuştu.

Bu Alman çorbası talimgâha düşen genç şairlere yeni bir ilham mevzuu olmuştu.

Bunlardan biri her sabah talime çıkarken bölüklerin bir ağızdan okudukları

Kalk, kalk kılıcını tak,
Bizlere kaldı intikam almak!

Marşını şöyle çevirmişti:

Kalk, kalk, kaşığını tak,
Bizlere kaldı çanak yalamak.

Yedi ay var ki midemiz doldu.
Yediğimiz Alman çorbası oldu.

Bu meçhul karavana Erenköy talimgâhında bir gün garip ve gülünç bir hâdiseye meydan verdi. Bunu şimdi bir yerde hukuk hâkimi olan bir eski bölük kumandanı ihtiyat mülâzimi şöyle anlattı:

-Her zamanki gibi akşam karavana dağılırken nezaret ediyordum. İki efendi bölük karavanasını uzun sırığa geçirerek tabur merkezindeki aşhaneye gittiler.

Biraz sonra karavananın Alman çorbasile dolu olarak geldiğini efendilerle beraber gördük. Çokları artık bu çorbadan usanmışlardı. Bir kısmı ellerinde kâselerile koğuşlarına döndüler. Onlar Alman çorbası yerine tahin pekmez alıp yemeği tercih ediyorlardı.

Karavana bölük meydanına geldiği zaman beş on fakir namzetten başka kimse kalmamıştı.

Dağıtma işine nezaret için yaklaştım. Nöbetçi çavuşu çanağını uzatana kepçe kepçe ikram ediyor. Onlar her zamanki gibi:

-Çok koyma birader, mübarek yenir şey değil, katık olsun işte! diyorlardı.

Fakat bu akşam nasıl oldu bilmem. Kabını doldurup giden iki dakika sonra yine gelmiye:

-Biraz daha çavuş! demiye başladı.

İş bu kadarla kalmadı. Evvelce Alman çorbasını daha uzaktan görüp koğuşlarına çekilenler de birer birer çanaklarını yakalayıp karavananın başına gelmiye ve güleryüzle:

-Hele biraz da bize doldur bakalım! demiye başladılar.

Nöbetçi çavuşu merakla yüzüme bakıyordu.

Ben de şaşırmıştım!

-Şundan bir kepçe iç bakalım! dedim.

Çavuş daha bir yudum alınca

Burhan Cahit Morkaya

gözleri parladı!

-Vay, tatlıymış yahu! dedi.

-Ne tatlısı?

O bana sormadan kepçeyi bir daha daldırdı:

-Vallahi tatlı!

İş neden sonra anlaşıldı. Efradın pek gıdasız kaldıklarından talimgâh kumandanı şikâyet edince levazım fedakârlık etmiş. Bu akşam karavana olarak aşure dağıtmıştı.

Amma ne aşure, buğdayla pirinci kaynatmış, içine de şeker boşaltılmış, altına odunu basınca âdeta Alman çorbasının şekerlisi olmuş.

Buna rağmen o akşam bütün bölüklerde âdeta bir bayram sevinci hüküm sürdü. Ve karavananın simsiyah dibi göründü.

Dikkat ettim, o gece namzetlerin uykusu bile tatlıydı.

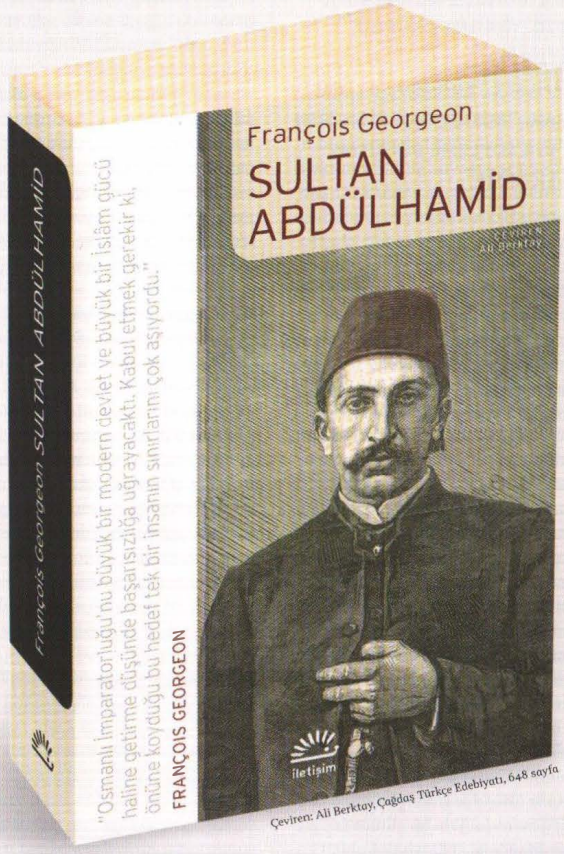
Karavananın böyle garip sürprizleri vardı.

Burhan Cahit Morkaya, İhtiyat Zabiti (İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1933), s. 33-37.

iletişim

"Ulu Hakan" mı? "Kızıl Sultan" mı?

François Georgeon bu kapsamlı eserinde, kendi döneminin ve imparatorlukların ulus-devletlere dönüştüğü sürecin bir aktörü olarak II. Abdülhamid'i anlatıyor. Georgeon, yaşanan siyasal ve diplomatik gerilimler kadar II. Abdülhamid'in kişiliğini etkileyen faktörleri de inceliyor. *Sultan Abdülhamid*, usta bir tarihçinin kaleminden çıkan sürükleyici bir biyografi...

Çeviren: Ali Berktay. Çağdaş Türkçe Edebiyatı, 648 sayfa

www.iletisim.com.tr iletisim@iletisim.com.tr facebook.com/iletisimyayin twitter.com/iletisimyayin vimeo.com/iletisim instagram.com/iletisimyayin

"ALMANLAR YENİLDİĞİ İÇİN BİZ DE YENİK SAYILDIK":

Bir Mitin İzini Sürmek

SİNAN YILDIRMAZ

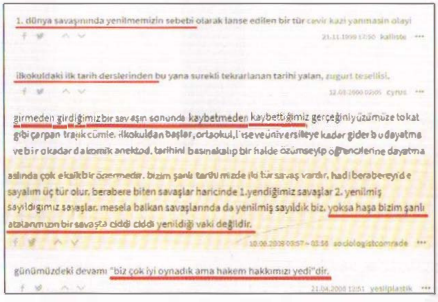
GÜNÜMÜZDE MİZAH KONUSU HALİNE GELMİŞ OLAN BU TARİH MİTİNDEKİ "BİZ"İN İŞLEVİ BUGÜN DEĞİŞMİŞTİR; ARTIK O YENİLEN BİR "BİZ"DİR. ESKİ "BİZ"İN ETRAFINDA ONUN YENİLMEZLİĞİNİ KUŞATAN MİTOLOJİK TİNİN SİLİNDİĞİ, İŞLEVSİZ KALDIĞI VE MİZAH UNSURUNA DÖNÜŞTÜĞÜ ZAMAN, İKTİDARLARIN KURMAYA ÇALIŞTIĞI KİMLİĞE KARŞIT BİR KÜLTÜR DE YARATMAKTADIR. TARİHSEL KURGU ÜZERİNDEN OLUŞTURULMAYA ÇALIŞILAN BU KLİŞELEŞMİŞ ANLATI "KURUCU SÖYLEM" OLMAKTAN ÇIKARAK, "MİLLİYETÇİ KİMLİĞİN GÜCÜNÜ YIKICI" BİR SÖYLEME DÖNÜŞME TEHLİKESİ İÇERMEKTEDİR.

Eski ama sürekli gündemde bir klişe; belki de herkesin dalga geçerek söylediği ve bir şekilde Türkiye'deki genel tarih eğitiminin kısa bir tanımlaması gibi olabilen bir cümledir ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları bahsinde sıklıkla tekrarlandığı söylenir: Aslında Osmanlı İmparatorluğu (burası popüler anlatıda "biz" olarak geçiyor) savaşta yenilmedi. Savaşın başında oluşmuş olan müttefik sisteminin (Üçlü İtilaf ve Üçlü İttifak) ısrarlı olarak savaşın cephelerini tanımlamada kullanılmasından kaynaklı "müttefiklerimiz" ya da müttefiklerin en başta geleni, Osmanlı devlet yöneticilerinin doğrudan ilişkide bulunduğu ve hatta bizi savaşa sokma suçunu da Enver Paşa ile birlikte üstlenen, Almanya yenildiği için "biz" de yenik "sayıldık". Bu hikâyenin, savaşın sonuna dair bu açıklamanın çokça yaygın, hatta üzerine espri çeşitlemelerinin yapılabildiği yaygınlıkta dolaşımda olması bu bilginin (!) kaynağına dönük bir merakın da ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Nasıl oluyor da aslında gerçeklikle bağı oldukça zayıf olan bu iddia yaygınlaşabilmiş ve herkesin konuştuğu bir "klişe"ye dönüşmüştür. Her "gelenek" ya da "klişe" icadında olduğu gibi, bu söylemin de ilk olarak ne zaman ve nasıl bu hale geldiği konusunda tam olarak bilgi sahibi olmak çok mümkün değilse de, nasıl olup da bu türden bir "klişeleşmiş anlatının" çok boyutlu bir tarihsel sürecin açıklaması olarak yerleşik hale gelmiş olduğunu görebilmek, bizi bilginin üretim ve dağıtım süreçleri hakkında ipuçlarına yöneltecektir.

Sosyal medyada, Ekşi Sözlük gibi popüler alanlarda, çeşitli karikatürlerde ve hatta "Kim Milyoner Olmak İster" isimli yarışma programında bile sorulan bir soru olması sebebiyle bu "mitin" gerçekliği, olayların gerçek bağlamından bağımsız bir biçimde yaygınlaşmış görünüyor. Burada en genel anlamıyla Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu açısından neden ve nasıl sonuçlandığını göstermekten daha çok yukarıda bahsedilen "mitin" izi sürülmeye çalışılacaktır. Öncelikle Osmanlı Devleti açısından savaşın sonunu getirecek olayların "gerçekte" nasıl olduğu tanımlanacak, ardından da özellikle ders kitapları üzerinden anlatının dönüşümü anlamlandırılmaya çalışılacaktır.

Bu konuyu geçtiğimiz aylarda #tarih dergisinde tartışan Ahmet Kuyaş, savaş sonuna dair "Almanlar Yenildiği İçin Biz de Yenik Sayıldık" mitini ve ilgili olayların aslında nasıl gerçekleştiğini şöyle tanımlamaktadır:

> Yaygın bir kanıya göre Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmemiş, müttefikleri yenildiği için mütareke istemek zorunda kalmıştır. Gerçi Avusturya-Macaristan'ın 3 Kasım, Almanya'nın ise 11 Kasım 1918'de, yani Osmanlılardan sonra mütareke imzalamış olmaları, Osmanlı Devleti'nin yenilmeden yenilmiş sayıldığına ilişkin kanıyı çürütmek için tek başına yeterlidir. Ama bunu yeterli görmeyenler, Mondros Antlaşması'na giden yolu Bulgaristan'ın daha önce

Ekşi Sözlük'te yer alan "almanlar yenilince biz de yenilmiş sayıldık" başlığından bazı örnekler

Erdil Yaşaroğlu ©

Özellikle futbol karşılaşmalarında grup mücadeleleri, galibiyet veya yenilgi durumunun grup içindeki diğer takımları da etkilediği en bilindik örnektir. Bu söylemin popüler kültürde en yaygın kullanıldığı yerlerin başında bu tür spor karşılaşmaları geliyor.

teslim olmasıyla başlatırlar. Bulgaristan yenilerek ateşkes istemiş ve 29 Eylül 1918'de Selanik'te imzalanan mütarekeyle savaştan çekilmiştir. Böylece Trakya ve İstanbul savunmasız kalmış ve başkentte daha önceleri de ele alınan mütareke fikri daha çok taraftar toplamıştır. Bunun üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oluşturduğu Talat Paşa Kabinesi 8 Ekim'de istifa etmiş, 14 Ekim'de Müşir Ahmet İzzet Paşa'nın başkanlığında partilerüstü bir kabine kurulmuştur. Bu kabinenin girişimleri sonucunda da, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Ama sucu Bulgaristan'a atmak; Osmanlı coğrafyasını tümüyle unutmak ve tarihe Lozan Antlaşması'ndan sonra sınırları kesinlik kazanan Türkiye'den, yani bugünden bakmak olur. Nitekim işe Basra Körfezi'nden başlayan İngiliz-Hindistan ordusu, Mondros Mütarekesi imzalandığında Musul'un kapılarına dayanmış; Çanakkale'den çekilen ANZAC'ları da bünyesine alarak Mısır'dan yola çıkan Mısır Seferi Kuvvetleri ise, aynı tarihlerde Halep'in güneyine varmışlardı. Yani Irak ve Suriye'nin neredeyse tamamını yitirmiş olan Osmanlı ordusunun yenilmediğini iddia etmek hiç de gerçekçi değildir."[1]

Aslında birçok tarih kitabı ve akademik tarih çalışmasında olay bu şekliyle ele alınmakta ve çeşitli boyutlarıyla benzer vurgular yapılmaktadır. Bu çalışma için taranan Enver Ziya Karal, Zuhuri Danışman, Yusuf Hikmet Bayur, Fahri Belen, Şerafettin Turan, Ergun Aybars ve Selahattin Tansel'in hem genel Birinci Dünya Savaşı tarihi ve hem de ders kitabı niteliğindeki çalışmalarında bu doğru anlatının benzer biçimlerde tanımlandığı görülmektedir. Akademik niteliği ağır basan çalışmalarda olayın gerçeğe en yakın haliyle anlatılmasına rağmen, bu söylemin oluşmasında en önemli kaynağın başka yaygın bir araç olduğu söylenebilir. Tabii ki olağan şüpheli olarak, popüler kültürün bu konuyu ele alırken tanımladığı gibi, "yanlış eğitim" veya "ders kitapları" akla geliyor. Genel anlamda tarih derslerinin liselerde pek popüler olmadığı söylenir. Ortaöğretim-lise tarih dersleri ezberlenen ve daha çok dersi anlatan öğretmen aracılığıyla sevilen veya nefret edilen bir ders olarak tanımlanır. Bu yüzden tarih derslerinin öğretmenlerinin de bu "mitin" oluşumunda önemli bir etkisi bulunduğunu baştan kabul etmek gerekmektedir.

Bu mitin izini ders kitaplarında sürmek için, 1930'lardan bugüne kadar toplam 38 ders kitabında yalnızca ilgili konuya odaklanarak bir tarama gerçekleştirildi. Açıkçası bütün kaynaklar ve ders kitapları yalnızca bu noktaya odaklanarak izlendiği takdirde başta iddia edilen sözün kaynağını doğrudan görebilmek mümkün olamadı. Hiçbir kaynak doğrudan doğruya "Almanlar yenildiği için biz de yenildik" lafını açıkça dile getirmemektedir. Bunun yerine başka anahtar kelimeler bu yoruma yol açabilecek biçimde kullanılmaktadır. Yine de çoğu ders kitabı ve akademik çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştan çekilmesine ve savaşın sonucuna dair yukarıda Kuyaş tarafından da açıkça belirtilen bağlamın geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Hal böyle iken asıl soru hala ortada durmaktadır: Nasıl oluyor da hiçbir ders kitabında doğrudan geçmeyen bu iddia sosyal medya ve popüler kültürde kendisine belirli bir formda bir yer bulabilmektedir? İleride de bahsedileceği gibi burada "aracı yorumlayıcı" olarak tanımlanabilecek öğretmenlere ve bununla oluşmuş "mekanik yorum"un kolaycılığına kapılmış milliyetçiliğe vurgu yapılabilir.

Bu ders kitaplarında ortaya çıkan sonuçlara geçmeden Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni resmi ideolojisinin bir yansıması olarak görülebilecek olan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından hazırlanan ders kitabında Birinci Dünya Savaşı'nın sonunun ve Mondros Mütarekesi sürecinin nasıl tanımlandığına bakarak belki bir öncü söyleme ulaşmak mümkün olabilir. Türk Tarih Tezi çerçevesinde ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin oluşturduğu bir komisyon aracılığıyla hazırlanan tarih ders kitaplarının son cildi (Tarih IV) asıl olarak yakın dönemlere odaklanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'ne odaklanan son cildin "Türk Ordusu ve Milli Müdafaa" başlıklı dokuzuncu bölümünde şunlar söylenmektedir:

> Uygunsuz olarak Osmanlı Ordusu adı takılmış olan Türk Ordusunun son asırlardaki mütevali mağlubiyetleri dikkatle mütalaa edilirse, görülür ki, bunlarda mağlup olan asker değil, idare ve kumanda heyetleri, padişahların saray uşaklığı, aşçı yamaklığı, iç oğlanlığı gibi işlerden vezirlik mertebesine çıkardıkları ve ordular başına geçirdikleri

bilgisiz, anlayışsız adamlardır. Bütün bu sıra mağlubiyetler dahi Türk askerinin koyu ve sonsuz karanlıklarda sayısız yıldızlar gibi parlayan kahramanlık menkıbelerile doludur. ... Büyükharp, osmanlı saltanatının üç asırdanberi devam eden askeri mağlubiyetlerinin sonuncusudur. Ancak bunda da Türkler Çanakkale, Kafkas, Kut ve yabancı cephelerde çok çetin mücadelelerde en yüksek cevherini düşmanlarına tasdik ettirmiştir. Bu harpteki mağlubiyetinin başlıca sebebi de kendi zafından ziyade dört sene süren yıpratıcı mücadelede kaynaklarının tüketilmesinde ve dünyanın dört bucağına kuvvetlerinin israf edilmesinde ve nihayet müttefiklerinin daha evvel boyun eğmesindedir.[2]

Bu iki kumandanın (Enver ve Cemal Paşalar) mucip olduğu felaketler nihayatine kadar telafi olunamadı. Bununla beraber Osmanlı orduları, bu orduların temelini teşkil eden Türk milleti dört sene süren Cihan Harbinin muhtelif cephelerinde muktedir kumandanlar idaresi altında bulundukça, dünyaya hayret veren bir mukavemet ve kudret gösterdiler. ... Türk ordusunun Gelibolu Yarımadasında dünyanın en muntazam ve mükemmel ordularına karşı gösterdiği kahramanca mukavemet ve onları ricate mecbur ederek kazandığı büyük zafer, Türk neferinin ve Türk milletinin fıtri fedakarlığını ve yüksek hasletlerini en eyi anlıyan ve ondan istifade etmesini bilen Mustafa Kemalin eşsiz dehası sayesinde olmuştur.[3]

"ARKADAN VURMA EFSANESİ"NİN TÜRKİYE TARİHİ ANALİZİNDE YER ALMA BİÇİMİ ŞU ŞEKİLDE ÖZETLENEBİLİR: OSMANLI DEVLETİ, BALKAN SAVAŞLARI'NDA VE ÖZELLİKLE ERMENİ MESELESİ ÜZERİNDEN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA GENEL ANLAMDA HRISTİYANLAR TARAFINDAN İHANETE UĞRADI; BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA ARAPLAR TARAFINDAN İHANETE UĞRADI.

Burada açık olarak görülen, özellikle ordu-millet denkliğinin yüceltilmesi ve Osmanlı'nın gayri-milli niteliklerinin vurgulanmasıdır. Böylelikle Birinci Dünya Savaşı ve dahi öncesinde yer alan birçok yenilginin sebebi açıklanabilmektedir. Milli hisleri oluşmamış veya gelişmemiş yöneticiler ve nihayet "müttefikler" yüzünden askeri nitelikleri "eksiksiz" olan Türk Milleti yenilgiye uğratılmıştır. Bunun sonucunda bu niteliklerini kullanmayı ve aynı milli his ile hareket etmeyi beceredilen yöneticiler/komutanlar, milli kimliğin bu yenilmezliğini kaçınılmaz sonucuna ulaştırmayı bilmişlerdir. Milli Mücadele ise bunun açık bir göstergesidir. Asker-millet olarak Türklerin yenilmezliğinin komutanların yetkinliği ile birleşmesi bu başarıları getiren en önemli unsur olarak tanımlanmaktadır. Örneğin Tarih III kitabında Birinci Dünya Savaşı'ndaki başarı ve başarısızlıkların sebebi şu şekilde tanımlanmaktadır:

Bu alıntılarda da görülebileceği gibi Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisi büyük oranda sonradan devam edecek olan Milli Mücadele ile bağlantılı bir biçimde değerlendirilmiştir. Bu tarih mitinin oluşumunda, Dünya Savaşı-Milli Mücadele geçişkenliğinin en önemli sebeplerden biri olduğunu söylemek mümkündür

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı sürecinde yaşadıklarını açıklamak için, müttefik Almanya'nın savaş sonrasında temel bir politik motif olarak kullanacağı "arkadan bıçaklanma efsanesi"ne (dolchstoßlegende) de dikkat çekmek gerekmektedir. Thomas Kühne Almanya'da bu mitin gelişimini şöyle açıklamaktadır:

> Onlara göre, 1918'de asiler ve devrimciler, ulusal ihtiyaçlara uygun davranmaktan ziyade bencil sınıfsal amaçları olan egoist kışkırtıcılar tarafından yönetiliyorlardı. Hain kadınlar tarafından yürek-

Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Alman basınında yer alan "dolchstoßlegende" karikatürleri

lendirilen sosyalist ve Yahudi elebaşları, Almanları evlerinde kışkırtıyor ve kahraman orduyu sırtından vuruyorlardı. Ulusalcılar, bu sırtından vurma efsanesini bütün ülkeye yaydılar ... Efsane de gerçekleri görmezden geldi ve Almanya'nın yenilgisini manevi kaynakların eksikliğine dayanarak açıkladı. Şayet daha fazla irade gücü olsaydı, şayet Almanlar birlik olsaydı, şayet Sosyalist-Yahudi komplosu "1914 ruhu"nu söndürmeseydi, Almanya savaşı kazanabilirdi.[4]

Bu söylem, Balkan Savaşları sonrası eski tebaa Balkan ülkelerinin ve ardından da Birinci Dünya Savaşı'nda Ermenilerin ve Arapların "Türkleri" yani "biz"i arkadan bıçaklaması biçiminde Türkiye tarihinde de yer bulacaktır.[5] "Almanlar yenildiği için biz de yenik sayıldık" söylemi de bunun bir yan hikâyesi olarak gelişmektedir. Bir hikâyenin bütünü üzerinden bakıldığında "arkadan vurma efsanesi"nin Türkiye tarihi analizinde yer alma biçimi şu şekilde özetlenebilir: Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları'nda ve özellikle Ermeni meselesi üzerinden Birinci Dünya Savaşı'nda genel anlamda Hristiyanlar tarafından ihanete uğradı; Birinci Dünya Savaşı'nda Araplar tarafından ihanete uğradı; son olarak da savaş sonucunda aslında kendisi kahramanca savaşmasına rağmen Almanlar ya da müttefikler yenildiği için yenik sayıldı, yani müttefikler tarafından ihanete uğradı.

Bu ilişkisel anlatı, bütünüyle bir "hiç kaybetmeme ve hep galip gelme" durumunun militarist bir açıklaması olarak da tanımlanabilir. Tabii bu üçlü bıçaklama hikâyesinin birlikte mi, birbirini takip eden bir süreçte mi, yoksa tarihsel anlatının ideolojik olarak kurgulandığı bir başka dönemde mi oluştuğu asıl tartışma konusudur. Birinci iddia hemen Balkan Savaşları sonrasında gözüküyor. Sonraki dönemde Ermeniler ve Rumlar için de belli düzeylerde kullanılacak olan bu söylem temelde "içimizdeki düşmanlar" anlatısını kuvvetlendiren bir etkiyle yeni kimliğin oluşumuna katkıda bulunacaktır. Arapların Birinci Dünya Savaşı'nda ihaneti veya arkadan vurması meselesi ise daha çok İslami hassasiyetler içerdiği için bu dönemdeki savaşın mağlubiyetinde başka amaçlar için kullanılacaktır. Özellikle de Arap-İslam ilişkisi içerisinde yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin laik-milliyetçi çizgisinin bir birleştiricisi, onu meşrulaştıran bir işleve sahip olacaktır. Osmanlı kimliğinin çözülüşüyle birlikte Arapların dini İslam'dan ayrı bir milli Türklük inşası içerisinde "Arap ihaneti" yine bu kimliğin oluşumunda etkilidir.

Son olarak da savaş sonucunda "düvel-i muazzama"nın veya "emperyalist Batı"nın nasıl davrandığı özel bir önem kazanıyor. Bu söylemin oluşmasında Batıcı olmakla birlikte anti-Batıcı bir özcülük de içeren milliyetçi tahayyüle dönük vurgu önemli gözüküyor. Böylelikle Batı'ya muhtaç olmayan, onsuz aslında daha bağımsız ve özgür olabileceği vurgusunu içeren milliyetçi bir söylemin oluşturulmasında kullanılabilmektedir: Türkiye ve Türkler tarih boyunca yenilmezler, dolayısıyla ancak "başkası yüzünden" yenilebilirler. Savaşın bitmesine rağmen Türklerin yenilmemesi de bu yüzdendir aslında. Bu söylemin eşlik ettiği süreç temelde Birinci Dünya Savaşı'nın sonucunu değil aslında devamındaki Milli Mücadele'nin gerekçesini oluşturması açısından önemlidir: Türk milletinin asli unsur olduğu Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmemiş, yenilmediğini de Milli Mücadele'de göstermiştir.

Belirli dönemlerde okutulan ders kitaplarında olayın anlatılma biçimlerini belirli anahtar kelimeler üzerinden izlemeye çalıştığımızda bu kurgunun nasıl geliştiği ve nasıl tanımlandığını görebilmek mümkündür.

MÜTTEFİKLER YENİLDİĞİ İÇİN...

Ağırlıklı olarak 1950'li yıllardaki ders kitaplarında rastlanan bu vurgu tek parti dönemi ders kitaplarının aksine doğrudan sonraki mitin oluşmasında etkili görünmektedir. Burada vurgu her zaman "savaşı bırakmak zorunda kaldık", hiçbir zaman "kaybetmedik" biçiminde ortaya çıkmaktadır. Doğrudan doğru-

Faik Reşit Unat, Kamil Su	*Orta Okullar İçin Tarih Kitabı III. Sınıf*	1951	«1914 de başlayıp dört yıl süren Birinci Cihan savaşında **Osmanlı Devleti ile bağlaşıkları yenilmişlerdi.** Bulgarlar, Avusturya-Macaristan imparatorluğu ve Almanya silahlarını bırakarak teslim olmuşlardı. **Osmanlı Devleti de onların tarafında savaştığı için** 1918 de imzaladığı Mondros mütarekesi ile yenilgiyi kabul etmiş oldu.» S. 147
Hilmi Oran	*Tarih Ortaokul III*	1957	«Birinci Cihan Harbinde **Osmanlı ordusu büyük başarılar kazanmıştı.** Fakat bu başarılar, **müttefiklerin mağlup oluşu yüzünden** neticeye tesir etmedi.» S. 189
Himmet Akın, Çağatay Uluçay	*İlkokul V için Tarih*	1957	«Dört yıl süren Birinci Cihan Savaşında **İttifak Devletleri yenildiler. Onun için Osmanlı devleti de silahlarını bırakmak zorunda kaldı** ve çok ağır şartlarla yüklü olan "Mondros Mütarekesi"ni imzaladı.» S. 109
Nurettin Ormancı, Ali Ekrem İnal	*Tarih Orta 3*	1959	«Dört yıl süren Birinci Cihan Savaşı sonunda **Osmanlı Devleti müttefikleriyle beraber yenilmişti.** Savaş yıllarında ordularımız birçok fedakarlığa katlanarak başarılar gösterdiği halde, **müttefiklerinin yenilmesiyle o da silah bırakmış** ve mütareke şartlarına uyarak ordularını dağıtmıştı.» S. 186

ya savaşta yenilginin sorumluluğunu ittifak sistemine bağlayarak, bu ittifakın bir üyesi olan Osmanlı İmparatorluğu'nun "diğerleriyle" kurduğu ilişkisellik dolayımıyla yenildiğini vurgulamak bu dönemdeki kitapların en temel bakışını oluşturmaktadır. İttifak sistemine bu kadar yoğun vurgu yapılması tarihsel anlatının da buraya doğru odaklanmasını getirmiştir. Osmanlı'nın yenilmiş olduğu, silah bıraktığı kabul edilse bile bunun sebebinin her zaman "müttefikler yüzünden" olduğu vurgulanmaktadır.

TEKNİK YETERSİZLİKLER SONUCU...

Savaşın Osmanlı açısından kaybedilmiş olduğu kabul edilmekle birlikte, neredeyse her dönemde karşılaşılan bir başka açıklama da, Osmanlı ordusunun teknik açıdan gelişmemişliği sebebiyle yenilmiş olduğunu tanımlamaktadır. Bu açıklama yine yenilginin sorumluluğunu "milli varlık" dışındaki araçlara yönlendirmesi açısından kullanışlıdır. Bu anlatının en ilginç biçimini Yılmaz Öztuna'nın "Eğer Alman ve Avusturya-Macar orduları derecesinde mükemmel teçhiz edilebilseydi, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin başarısı büyük olurdu." sözlerinde görebilmekteyiz. "Almanya ve Avusturya-Macaristan teknik olarak kuvvetli olmasına rağmen yenilmiş; Osmanlı ise bu tekniğe sahip olsaydı yenilmeyecekti" açıklaması, onlarda olmayan ama Türklerde olan bir özelliğe, aslında Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin ders kitabında da vurgulanan "Türk neferinin ve Türk milletinin fıtri fedakârlığı ve yüksek hasletlerine" gönderme yapmaktadır. Böylelikle Türk milleti yenilgiyi ancak teknik yetersizlik ve başkalarının ihaneti veya beceriksizliği yüzünden yaşayabilen en büyük millet olarak yüceltilebilmektedir.

MÜTTEFİKLER YENİLİNCE... ZORUNDA KALDI...

"Zorunda kalmak" ya da bir tür mecburiyet yüzünden savaşın sonlanması söylemi doğrudan doğruya ittifaklar sistemiyle bağlantılı görünmektedir. Bir tür mecbur bırakılmışlık yüzünden aslında yenmesine rağmen "mütareke yapmak", "savaştan çekilmek", "barış istemek", "anlaşma istemek", "anlaşmayı imzalamak" zorunda kalan bir Osmanlı Devleti tanımlanmaktadır. Böylelikle aslında yenilmemişlikle birleşen ama müttefikler yüzünden zorunda kalınan bir yenilginin altını çizmek en çok rastlanılan vurgu olarak özellikle 1970-1980-1990 dönemi ders kitaplarında temel söylem haline gelmiştir.

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti	*Tarih IV*	1931	«Büyükharp, Osmanlı saltanatının üç asırdan beri devam eden askeri mağlubiyetlerinin sonuncusudur. Ancak bunda da Türkler Çanakkale, Kafkas, Kut ve yabancı cephelerde çok çetin mücadelelerde en yüksek cevherini düşmanlarına tasdik ettirmiştir. Bu harpteki **mağlubiyetinin başlıca sebebi de kendi zaafından ziyade dört sene süren yıpratıcı mücadelede kaynaklarının tüketilmesinde ve dünyanın dört bucağına kuvvetlerinin israf edilmesinde** ve nihayet **müttefiklerinin daha evvel boyun eğmesi**ndedir.» s. 330
Yılmaz Öztuna	*Tarih Lise 3*	1976	«Teçhizat çok eksikti. Mahrumiyetler büyüktü. **Eğer Alman ve Avusturya-Macar orduları derecesinde mükemmel teçhiz edilebilseydi, Türk silahlı kuvvetlerinin başarısı büyük olurdu.**» s. 208
Altan Deliorman	*Tarih Lise III*	1991	«Osmanlı orduları, **teknik ve ekonomik yetersizliklere rağmen**, her cephede kahramanca çarpıştılar. Ancak, **kıyaslanamayacak üstünlük karşısında yenilgi kaçınılmaz oldu.**» S. 228

M. Çağatay Uluçay	*Tarih Ansiklopedisi - İlk ve Orta Dereceli Okullar İçin*	1967	«**Alman ve Avusturya ordularının yenilmesi üzerine** bu devletler silahlarını bıraktılar ve mütareke yaptılar. Osmanlı Devleti de silahlarını bırakıp mütareke yapmak **zorunda kaldı.**» S. 300
Mükerrem Kamil Su, Kamil Su	*Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*	1971	«**Birinci Dünya Savaşında ortakları yenilip savaş dışı olunca** Osmanlı İmparatorluğu da silahlarını bırakmak, savaştan çekilmek **zorunda kaldı.** Bunun üzerine Limni adasının Mondros limanında taraflar arasında bir mütareke yapıldı.» s. 10
Rakım Çalapala	*Sosyal Bilgiler İlkokul 5*	1978	«**Bulgarlar savaştan çekilince,** İngilizlerle Fransızlara karadan İstanbul yolu açılmıştı. Bunun üzerine biz de Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalayarak, savaştan çekilmek **zorunda kaldık.**» s. 175
İsmet Parmaksızoğlu	*Ortaokul Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*	1985	«Birinci Dünya savaşının sonunda Osmanlı hükümeti **bağlaşıklarının birer birer yenilgiyi kabul ederek savaştan çekilmeleri üzerine** o da barış istemek **zorunda kaldı.**» S. 33
Erdoğan Merçil, İsmetMiroğlu, Yusuf Halaçoğlu (Zerrin Günal Öden)	*Meslek Liseleri İçin Tarih (Lise Tarih II – 1993 ve İlköğretim Milli Tarih 7 – 1995 aynı yazarlar aynı vurgu)*	1991	«Üçlü Uzlaşma" (İtilaf) devletlerinin savaşın başlangıcında mağlup bir durumda bulunmasına rağmen, Amerika ve diğer bazı devletlerin de savaşa girmesi **Almanya'nın yenilmesine yol açtı.** Bunun üzerine Çanakkale ve Doğu cephelerinde başarılı bir mücadele veren Osmanlı Devleti de anlaşma istemek **zorunda kaldı.**» S. 239-40
Güler Şenünver, H. Semim Kesim, Rıfat Turgut, Aliye Akay	*Ortaokullar için Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*	(1989) 1997	«**Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu devletler topluluğu, Birinci Dünya Savaşında yenilince,** Osmanlı Devleti de savaştan çekildi. İtilaf Devletleri ile Mondros Ateşkes Anlaşmasını imzalamak **zorunda kaldı** (30 Ekim 1918).» S. 33

Bu tür vurgular genelde Milli Mücadele'ye geçerken Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları ve Mondros Ateşkes Anlaşması'nın etkileri konusuna giriş yapılırken dile getirilmektedir. Savaşın sonuçları normal bir biçimde anlatılırken burada vurgu "biz kaybetmedik; onlar kaybettiği için..." kısmında oluşmaktadır.

"Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Osmanlı Devletinin Durumu" başlığı altında savaş sonrasından Mondros'un imzalanması ardından yaşanan olayların anlatılacağı bölüme geçiş anlarında bu söylem daha sık kullanılmaktadır. Böylece savaş sonuna dair daha doğru bir anlatı sunmuş olsalar bile, asıl olarak Milli Mücadele'ye gidişi haklılaştırmak ve savaş sonrasında aslında Osmanlı-Türk askerinin/milletinin yenilmezliğini vurgulamak için bu kavramsallaştırma kullanılmıştır diyebiliriz.

Ders kitaplarının bazılarında yer alan bölüm sonundaki sorularda da Osmanlı'nın veya diğerlerinin kaybettiğine dair bir izlenim edinemiyorsunuz. Genelde bölüm değerlendirme soruları şöyle formüle edilmektedir: "Çanakkale Savaşları'nı nasıl kazandık? Birinci Dünya Savaşı'nı kimler kazandı?" Osmanlı ya da İttifak Devletleri "neden kaybetti?" biçiminde oluşturulmamış olan bölüm sonu değerlendirme soruları benzer bir "kaybetmeme" söylemini de pekiştirmektedir.

İlginç ve ayrı bir değerlendirmeyi hak eden örneklerden bir başkasına ise, Niyazi Akşit'in 1987 tarihli Milli Tarih Ana Ders Kitabı Ortaokul II başlıklı ders kitabında rastlamak mümkündür. Bu kitapta savaşın sonuna dair yani hangi ülkelerin kazanmış olduğuna dair bir bölüm veya açıklama bulunmamaktadır. Böyle bir açıklama olmadığı gibi Mondros Mütarekesi hakkında bir bilgi dahi yoktur. Savaşın yalnızca bazı cepheleri anlatılmakta ve asıl olarak uzun uzun Çanakkale Cephesi'nde Türklerin nasıl kazandığı anlatıldıktan sonra Atatürk'ün cephedeki bir anısı nakledilerek, savaş sonucu söylenmeden "İkinci Dünya Savaşı'na giden yol" anlatılmaya başlıyor. Bu kitabın daha sonraki 1990 baskısına baktığımızda da sayfa düzeni değişmesine rağmen fotoğraflar ve anlatımın hiç değiştirilmeden devam ettiğini, eksikliğin tamamlanmamış olduğunu görüyoruz.

Son olarak kitapların nasıl alımlandığı ve aktarıldığının da bu "mitin" nasıl oluştuğunu anlayabilmek için önemli olduğunu söylemek gereklidir. Öğretmenlerin derslerde özellikle Milli Mücadele'ye giden yolun anlatılması sırasında savaşın sonuçlarına dair bu tür kestirmeci ve kolaylaştırıcı, mekanik yorumları derslerde daha sıklıkla kullandıklarını; müfredatın ve genel politik durumun milliyetçi içeriğiyle bağlantılı olarak öğrenciler arasında bu yorumların daha kolay yaygınlaştığını düşünmek mümkündür. Özellikle 12 Eylül sonrası ve 1990'lı yıllarda okutulan ders kitaplarında, "zorunda kalmak" anahtar kelimesi ile formüle edilen "müttefikler yenildiği için" söyleminin baskın bir bilgi halinde yerleşikleştiği söylenebilir. Günümüz ders kitaplarına bakıldığında bu söylemin bırakıldığını, Bulgaristan'ın savaştan çekilmesinin ardından müttefiklerle bağın kopması üzerine savaşın sonunun gelmeye başladığı açıklanmakla birlikte, Osmanlı'nın çoğu cephede yaşamış olduğu yenilgiye ve genel olarak savaştan yenilerek çıkmasına daha doğru bir vurgu yapılmış olduğunu görmekteyiz. Uzun dönemli ders kitapları taramasından yola çıkarak günümüzde okutulan ders kitaplarında, en azından bu meselenin, öncekilere göre oldukça revize edilmiş olduğu söylenebilir.

SONUÇ YERİNE...

Genel olarak bakıldığında ders kitaplarında Birinci Dünya Savaşı'nın sonu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştan hangi sonucu alarak ayrıldığının açıklanmasında şu noktalar öne çıkmaktadır:

1-) Çanakkale Savaşı'na Birinci Dünya Savaşı bahsinde bütün cephelerden daha çok önem verilmekte ve buradaki başarı neredeyse savaşın bütününe hasredilmektedir. Bu durum öğrencilerde Milli Mücadele ve Birinci Dünya Savaşı ayrımının yapılmasında ve özellikle de Çanakkale Savaşı'nın bunlardan hangisi sırasında yaşandığına dönük bir anakronik anlatı-

nın gelişmesine yol açabilmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nda yenilgiye rağmen Çanakkale Savaşı'nın anılması ve Mustafa Kemal'in bu savaş içerisindeki konumunun savaşın genel süreç ve sonuçlarından çok daha fazla öne çıkarılması anlatıyı Milli Mücadele süreciyle bütünleştirmeye yol açmaktadır.

2-) Bu bütünleşmiş anlatı ve Çanakkale başarısında Mustafa Kemal'in varlığına dönük vurgu savaşın kaybedilmesinde "basiretsiz yöneticiler" ve "yeteneksiz komutanlar" olgularının anlatının içerisine kolaylıkla yerleştirilebilmesine imkân vermektedir. Bu durum Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale'de olduğu gibi "yenebilecekken yenilmiş olmak" iddiasının gücünü artırmaktadır.

3-) Özellikle "arkadan vurma miti"yle ilişkili bir biçimde, Hristiyan ve Arap unsurların Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasındaki tavrıyla ilişkilendirilerek Türk askeri ve Türk milletinin yenilmezliği, eğer yeniliyorsa bunun ancak bir "ihanet" sonucunda gerçekleşmiş olacağı söylemi savaş sonuna dair anlatıya eklemlenmektedir.

4-) Savaş öncesinde gerçekleşen ittifaklar sisteminin tarih kitaplarında yer alış biçimi ve buna dönük yoğun vurgu, savaşın en temelde bir grup mücadelesi olarak tanımlanması yönündeki algıyı pekiştirmektedir. Bunun sonucunda savaş, grup olarak galip veya mağlup olunabilecek bir mücadele olarak tanımlanmaktadır. Savaşın sonunda mağlup olan grubun diğer üyelerinden kurtulan Türk milleti, kendi savaşını bu bağlardan kurtulduktan sonra daha muzafferane bir biçimde verebilecek ve "yenik sayıldığı" bir savaştan yenerek çıkmayı başaracaktır.

5-) Milliyetçi anti-emperyalist söylem Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesi ardından Milli Mücadele galibiyetiyle birleşince Hristiyan-Arap-Avrupa güçleri dışında tek "milli varlık" ile baş başa kalan güçlerin böylece daha başarılı olduğu bilincini yaygınlaştırmaktadır. Türkiye'nin ve Türklerin başarısı için uluslararası ittifaklar veya örgütlenmeler ile değil, bağımsız ve bağlantısız bir tekil güç olarak egemen olması durumunda ancak ihanete uğramayacağı ve kendi başarısını yakalayabileceği, kendi dışındaki ülke ve gruplara karşı bakışın oluşmasında etkili olduğu söylenebilir. Böylece aslında Birinci Dünya Savaşı'nın sonucuna ilişkin bir önermeyi içeren bu klişeleştirilmiş söylem aynı zamanda, tanımın içerisinde yer alan "biz"i de kuran bir etkiye kavuşabilmektedir. "Biz" yani ulusal kimliğin tanımlanmasında kullanılan Türkler, savaşlar sonucunda ancak ihanete uğradığımızda ya da birlikte yürüdüğümüz kişiler, gruplar veya ülkeler bizi arkadan vurursa yenilebiliriz. Bunun dışında "biz"in yenilmez birliğini kuran yalıtılmış anti-enternasyonalist milliyetçi reddiyenin bir söylem olarak bu mitin yerleşikleşmesinde etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Zaman içerisinde bu söylemin bir dalga geçme, yanlış eğitimin bir simgesi olarak algılanmaya başlanmasında eski tekleştirici "biz" tanımının yıpranması veya gereksizleşmesinin etkili olduğu da söylenebilir. Bugünkü ders kitaplarında bu söylemin devam etmediği, olaylar gerçekte nasıl olduysa öyle anlatılmaya başlandığı vurgulanmıştı. Bugün derslerin nasıl verildiği günümüz tarih öğretmenlerine sorulduğunda da artık bu dönemin eskiden olduğu gibi ittifaklar sisteminin yarattığı bir yenilgi üzerinden anlatılmadığı söylenmektedir. Peki ne oldu da bu durum değişti?

Eskiden de bu mitin üretilmediği ve olayların gelişimini ve sonucunu olabildiğince doğru biçimde anlatan birçok kaynak bulunmaktadır. Ders kitapları arasında yalnızca burada ele alındığı biçimiyle yenilgi mitini anlatan kaynakların yanında bugünküne benzer biçimde olayı en doğru şekilde anlatanlarına da rastlanmaktadır. Akademik kitaplar arasında daha fazla sayıda olmak üzere bunların sayısı mitin üretilmiş olduğu ders kitaplarından elbette sayıca daha az. Bugün neden bu mitin yok olmuş olduğuna ancak bir yorum getirebiliriz: Yeni dönemde artık mizah konusu haline gelen "biz"in işlevi değişmiştir. Artık o yenilen bir "biz"dir. "Almanlar yenildiği için biz de yenik sayıldık" cümlesinin artık dalga geçilen bir biçimde dolaşımda olması burada kurulmaya çalışılan "biz" söyleminin gücünü yok etmektedir. Eski "biz"in etrafında onun yenilmezliğini kuşatan mitolojik tinin silindiği, işlevsiz kaldığı, içinde bulunduğumuz dönemin yarattığı bir mizah unsuruna dönüştüğü zaman, iktidarların kurmaya çalıştığı kimliğe karşıt bir kültür de yaratmaktadır. Artık kimse Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte kurulan "biz"in yenilmezliğini iddia etmemektedir. Yeni dönemde bu iddiayı güçlendirecek başka sembolik mitler yaratılabilir elbette; fakat Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları üzerinden oluşturulan bu söylemin kurucu etkisi artık sona ermiştir. Bu söylemin işlevsizliği bunun ortadan kalkmasına da yol açmış, artık yeni ders kitaplarına buna yer verilmesi anlamsız hale gelmiştir. Böylelikle tarihsel kurgu üzerinden oluşturulmaya çalışılan bu anlatı, "kurucu söylem" olmaktan çıkıp "milliyetçi kimliğin gücünü yıkıcı" bir söyleme dönüşme tehlikesi içermektedir. Edebiyat eleştirmeni Bielinski'nin de dediği gibi "Doğruyu yalandan ayırmada, gülmenin büyük bir yardımı dokunur."

DİPNOTLAR

1 Ahmet Kuyaş, *#tarih*. Ekim 2018. Sayı 53, s. 27. Daha önceki sayılarda yer alan aynı açıklama için bkz: "Cahillikler Tarihi", *NTV Tarih*. Mart 2009, Sayı 3, s. 90.

2 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti. *Tarih IV – Türkiye Cumhuriyeti*. (İstanbul: Devlet Matbaası. 1931), s. 332-333.

3 Maarif Vekâleti. *Tarih III – Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi*. (İstanbul: Devlet Matbaası, 1931), s. 166-167.

4 Thomas Kühne. *Aidiyet ve Soykırım-Hitler Toplumu 1918-1945*. (Ankara: Heretik. 2017), s. 34.

5 Arapların ders kitaplarında nasıl yer aldığının analizi için bkz: Bülent Akbaba. "Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşundan Günümüze Lise Tarih Ders Kitaplarında Türk-Arap İlişkilerinin Sunumu ve Arap İmajı", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34/3 (Mart 2015): 337-356.

AJANS PRESS
Medyadaki Gözünüz

İHTİYACINIZ OLAN TÜM NİTELİKLİ
BİLGİ ELİNİZİN ALTINDA!

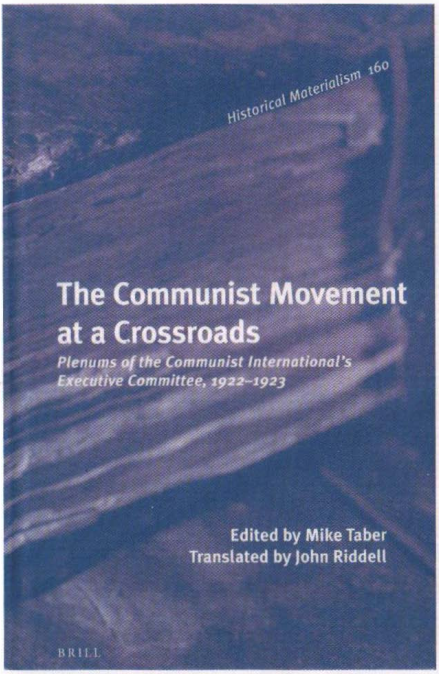
Yerel, ulusal ve uluslararası medyada yer alan yüz binlerce haberi tüm dünyada takip eden **Ajans Press,** ihtiyacınız olan nitelikli bilgiyi size sunarak; sektörel gündem ve medya analiz raporlarını istediğiniz dilde hazırlar.

444 7 212 www.ajanspress.com.tr info@ajanspress.com.tr

Bir Yol Ayrımında Kalan Komünist Hareket

METE TUNÇAY

MIKE TABER'IN EDİTÖRLÜĞÜ VE JOHN RIDDELL'İN ÇEVİRİLERİYLE 2018 YILINDA BASIMI GERÇEKLEŞEN *THE COMMUNIST MOVEMENT AT A CROSSROADS* BAŞLIKLI KİTAP; 21 ŞUBAT-4 MART 1922, 7-12 HAZİRAN 1922, VE 12-23 HAZİRAN 1923 TARİHLERİNDE YAPILAN VE GRIGORI ZINOVYEV'İN TABİRİYLE "KÜÇÜK DÜNYA KONGRELERİ" OLARAK İSİMLENDİRİLEN ÜÇ GENİŞLETİLMİŞ PLENUM'UN BELGELERİYLE BİRLİKTE, TÜRKİYE KONULU KARARLARI DA İÇERİYOR.

The Communist Movement at a Crossroads (Brill, 2018)

Komintern Yürütme Kurulu'nun 1922-1923 Yıllarındaki Plenum'ları [tam üyeli toplantıları]

Editör: Mike Taber / Metinlerin çoğunu Rusçadan İngilizceye ilk kez çeviren John Riddell.

Amerikan Komünist Partisi'nde öteden beri yer alan Troçkist gruptan, bu kez çevirmen olarak gördüğümüz John Riddell'in editörlüğüyle, Mart 1919'dan başlayarak *Lenin'in sağlığında* (1920, 1921 ve 1922'de) toplanan Komünist Enternasyonal'in dört kongresi hakkında gayet ayrıntılı İngilizce kitaplar daha önce yayımlanmıştı[1]. Ben de bunları dergimizin eski sayılarında tanıtmıştım.

Komintern'in resmî dili Almancaydı, ama (Rusça başta olmak üzere) çeşitli dillerde yayımları vardı. Burada toplanan yazıların çoğuna İngilizce olarak daha önce erişilemiyordu. Elimizdeki büyük boy 796 sayfa tutan kitapta; birincisi 21 Şubat-4 Mart 1922, ikincisi 7-12 Haziran 1922, üçüncüsü 12-23 Haziran 1923 tarihlerinde yapılan üç genişletilmiş *plenum*'un belgeleri toplanmış bulunmaktadır. G. Zinovyev bu toplantılara "küçük dünya kongreleri" dermiş.

Çok iyi hazırlanmış dizinden yararlanarak, Türkiye'ye değin kararları şöyle sıralayabiliriz: Birinci *plenum*'un ilk toplantısında Balkan Komünist Federasyonu'nun Türkiye'de komünist hareketi örgütlemekle görevlendirildiği bilgisini görüyoruz (s. 241). Üçüncü *plenum*'a sunulan başkanlık raporunda Türkiye ile barış görüşmelerine değinilerek, Lausanne'da yapılan tartışmalarda Britanya ile Fransa'nın çekişirken, Fransızların Düyun-u Umumiye alacakları nedeniyle uzlaşmaya pek yanaşmadıkları; İngilizlerinse Musul petrollerine erişmek ümidiyle Türk yanlısı olarak hareket ettikleri belirtilmektedir (s. 501).

Yunanistan'daki Venizelos'un başkanlığındaki Liberal Parti, Kral'ın yönetiminde hareket eden Halk Partisi'nden farklı olarak, Fransa ve İngiltere'nin desteğiyle Batı Anadolu'yu işgal ederek, Sèvres Antlaşması'nı yürürlüğe koymak istemişti. 1920 sonunda Yunan iktidarının değişmesine karşın, yeni kral da Türkiye'ye karşı istilâ politikasını sürdürmüştü (s. 92). Yunanlar, İngilizlerin en iyi Doğu uzmanı olan Lord Curzon'un yönlendirmeleriyle hareket ediyorlardı (Fabian, sosyalistlerin *The New Statesmen* dergisinde onun hakkında, "orada gerçekten ne ya-

Lenin. Komintern'in 2. Kongresi'nin açılış toplantısında konuşuyor. Lenin'in sağında oturan Radek, arkasında oturanlar (soldan sağa) Rosmer, Levi, Zinoviev ve Serrati

pılması gerektiği"nden başka Doğu'yla ilgili her şeyi bildiğini yazmıştı!). Fakat Sovyetlerin devrimci Anadolu Türklerine yardımları sayesinde Yunanlar yenilgiye uğratılmışlardır (s. 502). Askerî yenilgiden sonra, Kral karşıtı Yunan subayları da I. Konstantin'in istifasını sağlamışlardır (s. 641). Türk-Yunan savaşı Lausanne'da bir uluslararası konferansın toplanmasıyla sonuca bağlanmıştır. Zaten Britanya, Osmanlı sorununa Türkiye'deki sekiz milyon Müslümandan çok Hindistan'daki 60 milyon Müslümanı düşünerek

yaklaşmıştı. Fakat Lausanne'da asıl sorun malî konularda çıkmıştır: Düyun-u Umumiye ağırlıklı olarak Fransız alacaklıları ilgilendiriyordu (s. 500). Sovyet Rusya, Türkiye sorunlarına geçmiş yüzyılların anlayışlarıyla yaklaşan Curzon gibi İngiliz devlet adamlarının çabalarını boşa çıkarmıştır. Türkiye konusunda Sovyetler proletarya ülkelerinin burjuva eğilimli devletleri (amaçları doğru olduğu sürece) desteklemekte ve onlara yardım etmekte bir sakınca olmadığını göstermişlerdir (s. 620).

Kitabın sonunda (s. 695-699) çok yararlı bir kronolojinin ardından, konuyla ilgili belli başlı kişilerin biyografilerini de içeren bir sözlük bölümü yer almaktadır (s. 700-755). Bibliyografya sayfalarını (756-764) da, çok iyi hazırlanmış bir dizin izliyor (765-796).

Siz de sosyalizmin yirminci yüzyılda yaşanmış ve sona ermiş bir macera olduğunu düşünenlerden değil, yirmi birinci ve daha sonraki yüzyıllarda da söz konusu olacağını öngörenlerden iseniz, bu tarihî dönemin tartışmalarını öğrenmenizde yarar vardır. Mike Taber ile John Riddell (kendi özel konumları nasıl olursa olsun) bu kitapla da sizin işinizi kolaylaştıran büyük bir çaba göstermişlerdir.

DİPNOTLAR

1 *Founding the Communist International (Proceedings and Documents of the First Congress: March: 1919)*, Pathfinder Press, 1987; *Workers of the World and Oppressed Peoples, Unite! (Proceedings and Documents of the Second Congress, 1920)*, 2 cilt Pathfinder Press, 1991; *Toward the United Front (Proceedings of the Fourth Congress of the Communist International, 1922)*, Brill, 2012; *To the Masses (Proceedings of the Third Congress of the Communist International, 1921)*, Brill, 2015. Ayrıca yine aynı seriden *To See the Dawn, (Baku, 1920-First Congress of the Peoples of the East)*, Pathfinder Press, 1993'te yayımlandı.

İsmail Hüsrev Tökin'in Sovyet Rusya Anıları*

MURAT BİLGİLİ

SOL İDEOLOJİYLE İŞGAL GÜÇLERİNDEN UZAKLAŞMAK AMACIYLA BULUNDUĞU SOFYA'DA TANIŞAN İSMAİL HÜSREV TÖKİN, TÜRKİYE HALK İŞTİRAKİYUN FIRKASI'NIN (THİF) KAYSERİ ŞUBESİNİN KURULMASINDA ROL ALDI VE ŞEVKET SÜREYYA, NAZIM HİKMET VE VA-LA NURETTİN'LE BİRLİKTE SOVYETLER BİRLİĞİ'NDE EĞİTİM GÖRDÜ. KADRO DERGİSİ KAPANDIKTAN 4 YIL SONRA KADROCU TEZLERLE BAĞINI KOPARAN TÖKİN; KOMÜNİST GEÇMİŞİYLE, TÜRKİYE'NİN İLK MARKSİST EĞİTİM GÖRMÜŞ İKTİSATÇILARINDAN OLUŞUYLA VE TASAVVUFA OLAN YOĞUN MERAKIYLA CUMHURİYET TARİHİNİN İLGİNÇ İSİMLERİ ARASINDA YER ALMAKTADIR.

GİRİŞ

1932-1935 yılları arasında yayımlanan Kadro dergisi yazarlarından ve bir dönem Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF) içerisinde yer almış olan İsmail Hüsrev Tökin, Sovyet Rusya'da 1922-1925 yılları arasında öğrenim görmüştür. Cumhuriyet tarihinde önemli tartışmalara yol açmış olan Kadro dergisinin diğer yazarlarından Şevket Süreyya Aydemir ve Vedat Nedim Tör gibi isimlerin aksine İsmail Hüsrev Tökin, arkasında bir otobiyografi bırakmamıştır. Ayrıca 1980'li yıllara kadar da kendisiyle geçmişiyle ilgili görüşme yapmak isteyenleri kabul etmemiştir. Fakat 1980'den sonra Mete Tunçay, Selim İlkin ve başka diğer araştırmacılarla sözlü veya yazılı görüşmeler gerçekleştirmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurulan ve ömrü kısa süren THİF'le ilgili bilgilerin ve Sovyet Rusya'nın kuruluş dönemine şahitlik etmiş kişilerin sayısının sınırlı olmasından dolayı, anılar ve otobiyografiler ayrı bir önem kazanmaktadır. İsmail Hüsrev Tökin'in üzerinden oldukça uzun zaman geçtikten sonra anlattığı ve çok da iyi hatırlayamadığı anıların bahsedilen konuları ciddi ölçüde aydınlattığı söylenemez.

Resim Arkası: "Posbıyıklı şeker babama ve şeker anneme beni Moskova'da unutmamaları için. 1922"
E. Akbulut, M. Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası* (1920-1923)

Fakat yine de bir dönemle ilgili önemli ipuçları sağlamaktadır.

İsmail Hüsrev Tökin (1902-1993), lise eğitiminin son yıllarında işgal güçlerinin evlerini aramasının verdiği tedirginlikle annesi ve kız kardeşiyle Bulgaristan'a geçmiş ve Sofya'da çeşitli sol gruplarla tanışmış; komünistler, sosyalistler ve anarşistlerin içerisinde anarşistleri kendisine yakın bulmuştu. Bulgaristan'daki kısa süreli ikametinin ardından tek başına İstanbul'a döndü ve eğitimini tamamladı. Mezuniyetinden sonra Kayseri'ye babasının yanına geçti. Babası Ahmet Hüsrev Bey daha sonra Ankara'ya tayin edildi ve İsmail Hüsrev de babasıyla birlikte Kayseri'den ayrıldı. İsmail Hüsrev'in Kayseri'ye gelmiş olması ideolojik konumunda önemli bir gelişmeye yol açtı. Kayseri, Anadolu'daki sol hareketin ana merkezlerinden birisiydi ve diğer birçok vilayete kıyasla burada büyük sayılabilecek bir işçi kitlesi vardı. Bu ortam İsmail Hüsrev'in sol eğilimlerini güçlendirdi ve Türkiye

Halk İştirakiyun Fırkası'nın (THİF) Kayseri şubesinin kurulmasında rol aldı. İsmail Hüsrev'in sol hareket içinde yer almasında önemli etkenlerden birisi de Nizamettin Nazif (Tepedelenli) ile tanışması olmuştu.[1]

İsmail Hüsrev'in ismini günümüze taşıyan asıl etken ise aslında THİF üyeliğinden çok, 1930'larda Kemalizmin ideolojik arayışlarına katkıda bulunmaya çalışan Kadro dergisi olmuştur. İsmail Hüsrev'e Kadro yolunu açan kişi, derginin ideolojik önderi konumunda bulunan Şevket Süreyya Aydemir'di. İsmail Hüsrev Şevket Süreyya, Nazım Hikmet ve Va-la Nurettin'le birlikte 1922-1925 yılları arasında Sovyetler Birliği'nde KUTV'da eğitim görmüştü. İsmail Hüsrev Kadro dergisinde "ideolojik" devletçilik, feodal sınıfların tasfiyesi, milli iktisadın geliştirilmesi, toprak reformu ve planlı ekonomi gibi konuları işledi ve savundu. Kadro dergisi kapandıktan 4 yıl sonra Kadrocu tezlerle arasına mesafe koyan Tökin, çocukluğundan beri ilgisi olan tasavvufa yöneldi ve bu alanda da araştırmalara başladı. Hayat hikâyesine kısaca değindiğimiz İsmail Hüsrev; komünist geçmişiyle, Türkiye'nin ilk Marksist eğitim görmüş iktisatçılarından oluşuyla ve tasavvufa olan yoğun merakıyla Cumhuriyet tarihinin ilginç isimleri arasında yer almaktadır.

İsmail Hüsrev'in anılarının 1922 ve 1925 yılları arasındaki iktidar, sol hareketler ve Sovyet Rusya arasındaki ilişkiler çerçevesi içerisinde okunması faydalı olacaktır. Ankara Hükümeti ile Sovyet Rusya ilişkileri, 1920 Nisan'ından itibaren, iki tarafın da karşılıklı talepleriyle gelişme göstermeye başladı.[2]

Buna paralel olarak 1920 yazı ve sonbaharında Türkiye'de sol hareket ilerleme kaydetti. Fakat 1920 sonu ve 1921 başında gerek Çerkez Ethem ayaklanması gerekse de Londra Konferansı'nın başlamasıyla Ankara Hükümeti sol hareketler karşısında sert bir tutum aldı.[3]

Solculara ve sol örgütlere karşı kovuşturmalara başladı. İsmail Hüsrev'in THİF'le tanıştığı zaman olan 1922 yılı ise iktidarın sol harekete karşı tavrında kısa süreli bir dönüm noktası oldu. Sakarya Savaşı'ndan sonraki süreçte 1921 sonu ve 1922 başında Türk-Sovyet ilişkileri en yüksek aşamasına gelmişti. İktidar tutuklu bulunan solcuları serbest bırakmış ve sol partilere göreceli olarak bir serbestlik tanımıştı. THİF bu esnada resmi olarak kuruldu ve 1922 Ağustos'unda ilk resmi ve açık kongresini toplayacaktı. Fakat 1922 Temmuz'unda Rauf Bey hükümetinin işbaşına gelmesiyle iktidarın sol hareketlere karşı ılımlı tavrı son buldu.[4]

Rauf Bey gerek sol hareketlere karşı gerekse de Sovyet elçiliğine karşı oldukça sert bir tutum sergiledi.[5] Lozan Antlaşması'ndan sonra da iktidarın sol hareketlere karşı bu tutumu devam etti.

Sovyetler, Türkiye'yle yalnızca siyasi olmayan, çok yönlü bir ilişki kurmak istiyordu. 19 Kasım 1921'de Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin; Stalin'e yazdığı bir mektupta "Bugün siyasal bir değerlendirme tekelinden kurtulamayan Türkiye politikamızın başarılması için bunun etkin bir ekonomik politika ile bütünlenmesi gerekir" demekte ve bunun için Türkiye'ye teknik ve yönetici kadro ile birlikte fabrikalar gönderilmesini, teknik ve tarım uzmanı yetiştirmek için Türkiye'den öğrenci alınmasını önermekteydi. Lenin de mektubun altına yazdığı notta bu önerileri desteklediğini belirtiyordu.[6] Ayrıca 1922 Ocak'ında göreve başlayan Sovyet Büyükelçisi Aralov, Türkiye'den Moskova'ya üniversite tahsili için 100 öğrenci gönderilmesini ve Rusya'dan 10 öğretmenin gelip, Doğu Üniversitesinde hizmet etmesini teklif etmişti.[7] Fakat Türkiye bu tekliflere sıcak bakmadı ve resmi düzeyde bir öğrenci gönderimi olmadı.

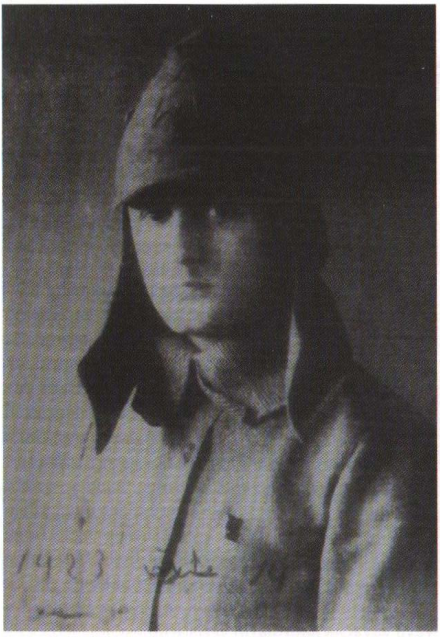
Bununla birlikte, kendi imkânlarıyla ve kimi durumlarda kaçak olarak, bazı öğrenciler eğitim görmek için Rusya'ya gitti. Bu öğrenci akımının uzun süreli ve geniş çapta olduğu söylenemez. Daha çok sol hareket içerisinde veya etkisinde olan gençler gidiyordu. Bunda Sovyet devriminin yaratmış olduğu ilgi ve merakın da etkisi vardı.

SSCB'de 1921-1939 yılları arasında faaliyet gösterecek olan, başta Doğu olmak üzere diğer ülkelerdeki komünist partilere yönetici yetiştirmek üzere Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi (KUTV) kuruldu. Bu üniversitenin görevi, "Leninizm hakkında gerçekleri doğu halklarına anlatacak ve devrimi bütün dünyaya yayacak kadroların yetiştirilmesi" idi.[8] KUTV'da 1921-1925 yılları arasında öğrenim gören Türk öğrenciler arasında; Nazım Hikmet, Vâlâ Nureddin, Laz İsmail (Mara), Hasan Ali (Ediz), Şevket Süreyya (Aydemir), İsmail Hüsrev (Tökin); 1926-1930 yılları arasında ise Zeki Baştımar, Mehmet Bozışık, Emin Bilecen, Ahmet Fırıncı, Nail Vahdeti Çakırhan, Emin Sekün gibi isimler yer almaktaydı.[9]

İSMAİL HÜSREV'İN SOVYET RUSYA'YA GİTME KARARI ALMASI

İsmail Hüsrev, eğitim için Moskova'ya gitmek istemişti. Ankara'daki Sovyet Temsilciliği de Türk öğrencilerin ülkelerinde eğitim görmesine büyük önem veriyordu. İsmail Hüsrev'in Moskova'ya gitme isteğine babası önceleri karşı çıkmış fakat ısrarlara dayanamamış ve tıp öğrenimi görmesi şartıyla Moskova'ya gitmesine izin vermişti.[10]

THİF üyelerinden Nizamettin Nazif'le birlikte 1922 Kasım ayında Moskova'da yapılacak 4. Komintern Kongresi'ne Türkiye delegesi olarak katılmaya karar verdiler fakat pasaport alamadılar. İsmail Hüsrev'in babası Ahmet Hüsrev Bey, yakın dostu Rauf Bey'e (Orbay) konuyu açarak, İsmail Hüsrev'in Moskova'ya gitmesiyle ilgili fikrini sorması üzerine Rauf Bey de İsmail Hüsrev'in tıp eğitimi almasının iyi olacağını söyler. Fakat buna rağmen İsmail Hüsrev pasaport alamaz. THİF'in yayın organı olan Yeni Hayat'ın kapatılması sonrasında sol çevreler üzerindeki baskıların artmasıyla İsmail Hüsrev ve Nizamettin Nazif yasal olarak Moskova'ya gidemeyeceklerini anladılar ve bunun üzerine kaçak yoldan gitmeye karar verdiler.[11] İsmail Hüsrev'le Nizamettin Nazif önce İnebolu'ya gittiler. İnebolu'daki Sovyet konsolosu kendilerinin polis tarafından aranmakta

İsmail Hüsrev Sovyetler Birliği'nde iken bahriyeli kıyafetiyle.
Kaynak: İ. Tekeli, S. İlkin, *Kadrocular ve Kadro'yu Anlamak*, s.105

oldukları haberini verdi ve onları saklanabilecekleri bir yere yolladı. Saklandıkları bina polis tarafından basıldı ve tuvalet penceresinden atlayarak yakalanmaktan kurtuldular. Polise yakalanmamak için Rus bahriyelisi kıyafetini giyerek sahilde kendilerini bekleyen denizaltıya gittiler. İsmail Hüsrev sırtına bir dana butu alarak denizaltıya et taşıyor gibi yaptı ve polise yakalanmaktan kurtuldu. Denizaltıyla zorlu bir yolculuğun ardından Sivastopol'e vardıktan bir süre sonra Moskova'ya geçtiler.[12]

İSMAİL HÜSREV VE ARKADAŞLARININ RUSYA YOLCULUĞUNDAN BAHSEDEN KOMİNTERN RAPORLARI

Ankara'daki Rus Sefareti'nde Golman'ın[13] yerine atanan Astakhov[14] 2 Aralık 1922'de, Komintern Doğu Sekreterliği yetkilisi Safarov'a gönderdiği raporda İsmail Hüsrev ve arkadaşlarının denizaltıyla Rusya'ya geçmesini şu şekilde anlatmaktadır:

"Umumiyetle çocuk gibi hareket ediyorlar ve her seferinde Elçiliği ele vermiş oluyorlar. Mesela; Tekin[İsmail Hüsrev] (o şimdi sizin orada) babasına Rus denizaltısıyla Moskova'ya gideceğini, İnebolu'ya da Rus otomobiliyle gideceğini söylemiş. Babası yarbay. Şimdi annesi her gün bize geliyor. Herhalde babası olayı Türk hükümetine ve kime gerekiyorsa anlatmıştır. Böylece Tekin olağanüstü durumlarda başvuracağımız bir çıkış yolunun kapatılmasına sebep oldu. Kendisine böyle çalışılamayacağını telkin ediniz. Çünkü Elçiliği ve kimi kadrolarımızı gözden düşürüyorlar."[15]

Ankara'daki Rus Sefiri Aralov ise Safarov'a gönderdiği 18 Ocak 1923 tarihli mektupta, Tekin takma adlı İsmail Hüsrev'den şu şekilde bahsetmektedir:

"Şimdiki Türk komünist partisinin üyeleri ile sağ grup arasında ortak iş ve sosyal durumları bakımından eski bağlantılar var. Her komünisti, özellikle her aydını tek tek titizlikle araştırmış olmayışımızı ben çok büyük bir hatamız olarak görüyorum. Onların sözüne aynen inanıyorduk. Örneğin G. yoldaşın kendisine atfen işçi olduğunu söylediği Tekin'in aslında bir albayın oğlu olduğu ortaya çıktı. Tekin'in kendisi ise Yunanlıya karşı cepheye gitmemek için bir fabrikaya girdi (asker kaçağı oldu), belki de ulusal kurtuluş savaşına karşıydı. Bütün bunları annesi anlattı. Korkarım işçi diye Rusya'ya giden diğer beş yoldaş da Tekin gibi kişiler çıkmasın. Nizamettin ünlü bir avukatın oğlu. Annesi de bize geldi ve onun sağlık durumunu soruşturdu. Onlar Nizamettin'in nerede olduğunu bal gibi biliyor. Korkarım, Tekin'in annesi gibi, o da gerekmeyen kişilere anlatmıştır."[16]

Aralov, Golman'ın Ankara'dan Rusya'ya gelmekte olduğunu haber vermek için Safarov'a yazdığı mektupta Tekin'den bahsetmekte ve TKP delegeleriyle ilgili Doğu bölümüne uyarılarda bulunmaktadır:

"Çok büyük acı ve zorluklarla da olsa, TKP'nin sorumlu işçilerini Türkiye'den Komintern ve Profintern kongresine göndermeyi başardık. Bize vize verilmedi ve bu yüzden Rusya'ya girişleri 1-1.5 ay mutlak bir sır olarak kalacak. Geri dönüşleri için kimliklerinin gizliliği bütünüyle korunmalı... Son telgrafa göre zamanında yani kongreye iki hafta kala çıkış yapmışlar. Şu yoldaşlar söz konusu: TKP Sekreteri Salih, Sendika Bürosu üyesi Edip (aynı zamanda MK üyesi), Yeni Hayat redaktörü Nizamettin (aynı zamanda Komsomol kongresi delegesi), öğrenciler Tekin ve Akif (metal işçisi)"[17]

Golman, Moskova'ya vardıktan sonra, Komintern'in Türkiye'deki çalışmaları üzerine yapmış olduğu bir değerlendirmede TKP delegelerinin 4. Kongre yolculuğunu ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır:

"Sendika sekreteri[Edip], öğrenci[Tekin] ve Komsomol üyesi[Nizamettin] memleketlerine (akrabalarıyla görüşmek için) gitmek üzere kayıtlarını yaptırdı. 25 Eylül günü sabahı erken saatlerde üçü de yaya yola çıktı ve polis karakollarından kaçınarak İnebolu'ya vardı (320km). 12 gün boyunca dağları aşan, keçi yollarını tırmanan bizim üçlü 8 Ekim'de İnebolu'ya ulaştı ve bizim yazımız uyarınca Rusya Konsolosluğuna yolculuk eden şoförler sıfatıyla bizim Dış Ticaret garajına yerleşti... İllegal çalışma düzenine alışık olmadıkları anlaşılan yoldaşlar, ayakkabı boyacısı bir çocuğu 10 dakikalığına yanlarına davet ederek disiplini bozmayı denediler. Ertesi gün çocuğun yanında Rusmuşlar gibi davrandıkları gibi bahanelerle kendilerini savunmaya çalıştılar. Herhangi bir olay çıkmaması için verdiğimiz talimat üzerine şoförler üzerlerine kilit vurur oldu. Sabah saat 10'da Sivastopol'den diplomasi postasını getiren

denizaltı geldi. Öğleyin saat 12'de kıyıya çıkan denizciler, denizaltı komiserinin emri üzerine hamama gidip birer kabin tuttu. Şehirde 5 denizci forması bir valize konmuştu. Türk komünistlerini denizci olarak giydirip kuşatmak için Lozovski bizzat gitti. Bir saat sonra hepsi giyinmişti ve garaja ellerinde votka şişesi ve mezelik et parçaları bulunan 10 kişilik bir denizci grubu girdi. Kahvaltı edildikten sonra garajdan yine 10 denizci çıktı ve 2 kontrol noktasından olaysız geçerek denizaltıya ulaştı. Ellerinde dana eti, sardalye ve ekmek vardı. Saat 4'te denizcilerin 10'u da denizaltındaydı ve TKP'nin kongre delegeleri de aralarındaydı. 2 saat sonra geciken ve hudut görevlilerini denizaltıdan kıyıya çıkanların tekrar gemiye dönenlerden daha az olup olmadığını yoklamaya kalkışmaması için "kasten kafayı bulan" gürültülü 5 denizci grubu da denizaltındaydı. Bu iş de belasız atlatılmıştı."[18]

"Stalin Adına Kurulu Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi" idi. Stalin'in Milliyetler Halk Komiserliğini başarılı bir şekilde yürütmüş olduğu düşünülerek adı bu üniversiteye verilmişti. Üniversitenin işlevi, Sovyetler'in doğu ve güneydoğu bölgelerinde kurdukları ve kurmakta oldukları cumhuriyetlerin ve özerk bölgelerin yöneticilerinin Marksist eğitim görmelerini sağlamaktı. Bu kapsamda KUTV'da ihtiyaca göre öğrenciler kurs görebildikleri gibi, uzun süreli eğitim de alabilmekteydiler. Bununla birlikte Sovyetler'in dışındaki ülkelerden gelen öğrencileri de yetiştirmeyi amaçlamaktaydılar.[22] Tökin'in tabiriyle KUTV Sovyetler'in "Mülkiye"siydi.[23]

İsmail Hüsrev, KUTV'da Şevket Süreyya, Nazım Hikmet ve Vâlâ Nureddin'le yakın dostluk hatta yoldaşlık ilişkisi içerisine girdi. Tökin'in söylediğine göre, Nazım ve Vâlâ Nureddin, paşa oğlu ve vali oğlu olmaları gerekçesiyle "Sovyet partisi"ne kabul edilmemiş; sadece Şevket Süreyya ile kendisi partiye girmişti.

İSMAİL HÜSREV, KUTV'DA ŞEVKET SÜREYYA, NAZIM HİKMET VE VÂLÂ NUREDDİN'LE YAKIN DOSTLUK HATTA YOLDAŞLIK İLİŞKİSİ İÇERİSİNE GİRDİ. TÖKİN'İN SÖYLEDİĞİNE GÖRE, NAZIM VE VÂLÂ NUREDDİN, PAŞA OĞLU VE VALİ OĞLU OLMALARI GEREKÇESİYLE "SOVYET PARTİSİ"NE KABUL EDİLMEMİŞ; SADECE ŞEVKET SÜREYYA İLE KENDİSİ PARTİYE GİRMİŞTİ.

Görüldüğü üzere, Sovyet elçiliğinde 4. Kongre'ye katılacaklarla ilgili olumlu izlenimlere rastlamak güç. Raporlarda eleştirilerin odağında İsmail Hüsrev ve arkadaşlarının deneyimsizlikleri olduğu söylenebilir.

İSMAİL HÜSREV'İN RUSYA'YA ULAŞMASI

İsmail Hüsrev, böylelikle 5 Kasım - 5 Aralık 1922 tarihleri arasında toplanan 4. Komintern Kongresi'ne, Türkiye Komünist Partisi'nin gerçekte var olmayan "Genç Komünistler Teşkilatı" temsilcisi olarak katılmış olur. Kongrede Türkiye'yi temsil edecek heyete katılmak üzere Ankara'dan THİF'i temsilen altı delege gitmişti. Bu delegelerden işçi kökenli olan iki kişinin (Cemal ve Galip) delegeliği kabul edilmedi. Bundan dolayı kongrede Baytar Salih'in (Hacıoğlu) başkanlığında; Nizamettin Nazif, Ziynetullah Nuşirevan ve İsmail Hüsrev'den oluşan bir heyet Ankara'yı temsil etti.[19] Kongre'de İsmail Hüsrev, Komintern Yönetim Kurulu Başkanı Zinovyev'le fotoğraf çektirmiş fakat daha sonra Türkiye'ye gelince korkup yakmıştı.[20]

Kongre'den sonra İsmail Hüsrev Sovyetler'e gelmesinin asıl amacı olan tıp eğitimine başlayamadı:

> "Zaten ben onlar gibi [Şevket Süreyya, Nazım Hikmet ve Vâlâ Nureddin] komünist olmak için gitmemiştim. Rusya'ya tıbbiyede okumak için gitmiştim. İhtilalden sonra bütün tesisler bozulduğu için tıbbiyeye giremedim. Orada Şevket, Vâlâ ve Nazım Hikmet ile tanıştım. Bunlar bana üniversite düzelinceye kadar bizim fakülteye gel dediler. Ben de fakültenin iktisat kısmına girdim."[21]

İsmail Hüsrev, 1922'de Doğu Üniversitesi olarak anılan KUTV'un İktisat Fakültesinde öğretime başlamıştı. Üniversitenin asıl adı, Tökin'in söylediğine göre, Bunun sebebi parti içerisinde işçilerle entelektüeller arasında ortaya çıkan mücadeleydi. İşçilerin entelektüellere itimadı yoktu ve bu nedenle işçi sınıfından gelmeyen komünistleri işçilerden uzak tutmaya çalışıyorlardı. İsmail Hüsrev de işçi sınıfından gelmiyordu fakat babası silah fabrikasında çalıştığı için kendilerine daha yakın görmüşlerdi. Şevket Süreyya da köylü çocuğu olduğu için kabul edilmişti. Tökin, işçi partisi ve komünist partilerde işçi - entelektüel zıtlığının geçmişten beri süregeldiğini belirtir.[24]

İsmail Hüsrev kendisi gibi iktisat eğitimi alan Şevket Süreyya ile 1923 yılı sonundan Türkiye'ye dönüşüne kadar geçen zamanda üzerinde çalıştığı birçok konuyu tartışma imkânı buldu. Aralarında Şarkiyat Enstitüsünde hocalık yapan Ahmet Cevad'ın da (Emre) bulunduğu Moskova'daki bir grup ile belirli zamanlarda buluşup Türkiye'deki gelişmeleri tartıştılar.[25] Tunçay'a göre Şevket Süreyya, Nazım Hikmet ve Vâlâ Nureddin "ajitatör" eğitimi alırken, İsmail Hüsrev ciddi bir iktisat eğitimi almıştı.[26] Vâlâ Nureddin, İsmail Hüsrev'in KUTV günleriyle ilgili şunları anlatır:

> "Seminerlerimiz vardı. Bunlarda özellikle parlayan İsmail Hüsrev Tökin oldu. Büyük bir ekonomist yazar olan profesörümüz, hazırladığı eserine ilhamlar bulmak için seminerlerin birinde bizi kâğıt para kuramının henüz keşfedilmemiş denizine daldırdı örneğin... Altı ay süre ile hep kâğıt parayı didikledik biz meteliksizler. İllallah! Sonunda biz, konuşulanları izlemekten usandık. Başka şeylere daldırdık. İsmail Hüsrev inat etti profesörle beraber..."[27]

İsmail Hüsrev iktisat üzerine yoğunlaşarak, Moskova Üniversitesindeki seminerlere devam etti, bu

seminerlere kendisinden başka diğer Türk öğrencilerden devam eden yoktu.[28] Tökin'in anlattığına göre, üniversitenin eğitim yöntemi şu şekildeydi:

> "...profesör gelip de takrir verip gitmezdi. Profesör gelirdi, bugünkü konumuz şu deyip, kitapların ismini yazardı. Herkes bu konuları taksim ederdi, grup grup. Binaenaleyh siz bu konuda hazırlık yapacaksınız derdi. On beş gün içinde herkes hazırlanırdı. Profesör gelirdi; biz yaptığımız hazırlıkları savunurduk, müdafaa ederdik, anlatırdık. Profesör bunları dinlerdi, ondan sonra bağlardı hepsini, son takriri verirdi. Bizim üniversitelerde olmayan şekil."[29]

İsmail Hüsrev'in uzun bir süre üzerinde çalıştığı konular arasında o dönem Sovyet iktisadı için önemli olan "kâğıt para teorileri" ile tarımın sorunları önemli bir yer tutmaktaydı.[30] İsmail Hüsrev, 1925 sonunda KUTV'dan lektör (öğretim üyesi) olabilme hakkını kazanarak mezun oldu. Ona Kızıl Profesörler Enstitüsünde okuyarak profesör olma yolu önerilir fakat o Türkiye'ye dönmeyi tercih eder.[31] Bu enstitü, üniversitelere Marksist profesör yetiştiren bir enstitü idi. Eğer İsmail Hüsrev bu enstitüye devam etmiş olsaydı Rusya'da bir süre daha kalacak ve üniversitelerden birine profesör olacaktı.[32] Nazım ve Şevket Süreyya iki yıllık bir eğitim alırken, İsmail Hüsrev üniversiteye üç yıl devam etmişti. Tökin'in anlattığına göre, Nazım ve Şevket Süreyya'yı Türkiye'ye İstanbul örgütünü yönetmek için parti (SBKP) göndermiş. Parti İstanbul'daki yönetimden ve Şefik Hüsnü'den memnun değilmiş. Hatta Şefik Hüsnü'nün Rusya'ya gelmesini istememişler.[33]

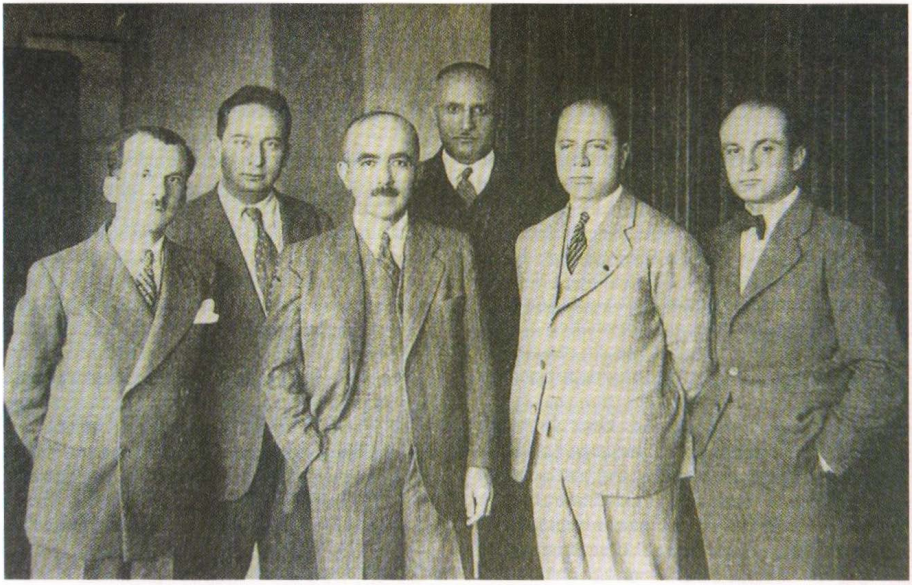
İSMAİL HÜSREV'İN RUSYA'DAN DÖNÜŞÜ VE KOMÜNİST HAREKETTEN AYRILIŞI

İsmail Hüsrev 1926 yılı başında Sovyetler'den döndü; ülkeye pasaportsuz girdiği gerekçesiyle diğer arkadaşlarıyla birlikte Merkez Komutanlığı Hapishanesinde gözaltına alındı. Yardıma babası ve babasının asker arkadaşları koştu ve 6-7 gün sonra serbest bırakıldı.[34]

Bu olaydan sonra İsmail Hüsrev kendisine Türkiye'de sol hareketin geleceği ve böyle bir hareket içinde kendi rolünün ne olabileceği konularında bir değerlendirme yapma imkânı veren ve birkaç hafta süren bir meditasyona girdi. Bu değerlendirme sonunda komünist hareketten ayrılma kararını verdi.[35] Bununla birlikte Tökin; Tunçay'la yaptığı görüşmede ise Türkiye'ye dönmeden, henüz Rusya'da iken partiden ayrılma kararı aldığını ve Türkiye'ye adım atar atmaz partiyle ilişkisini kestiğini söyler.[36]

Partiden ayrılmasında en önemli etken milli kurtuluş hareketleri üzerine yaptığı değerlendirmeler olmuştu. Zaman içerisinde, Sovyetler'in milli kurtuluş hareketlerini komünizmin "bir yedek gücü, yardımcı gücü, daha doğrusu uydusu" olarak görmekte olduğunu düşünür. Böyle olunca, "milli kurtuluş hareketleri için, sömürge ve yarı sömürgelerin bağımsızlık mücadeleleri açısından komünizm ile kapitalizm arasında bir fark kalmamış" olmaktaydı.[37]

İsmail Hüsrev'in Moskova dönüşü yaptığı tüm değerlendirmeler yakın gelecekte Marksizmin Türkiye'de güçlenmesinin çok zor olacağını göstermekteydi: "...Üretim güçlerinin bulunduğu iptidai seviye, Lenin'in tüm iyimser beklentilerine karşın, sol

Kadrocular bir arada. Soldan sağa: Vedat Nedim (Tör), Burhan Asaf (Belge), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Şevket Süreyya (Aydemir), İsmail Hüsrev (Tökin)
Kaynak: İ. Tekeli, S. İlkin, *Kadrocular ve Kadroyu Anlamak*, s.167

bir hareket için hiç de yeterli değildi." Böyle olunca da milliyetçi aydınlar ile genç Anadolu burjuvazisinin örgütlediği ve "...bir yandan Batı emperyalizminin istilacılığı, öte yandan da içte Orta Çağ kalıntısı bir düzene karşı yönelmiş olan" Türk Kurtuluş Savaşı'nı heyecanla karşılamamak olanaksızdı. İsmail Hüsrev, Sovyetler dönüşünde karşılaştığı milliyetçi havadan etkilenmişti.[38]

İsmail Hüsrev'i etkileyen bir başka faktör, babasına Rusya'da tıp öğrenimi görmek için gideceğini söylemesine rağmen, İstanbul'a dönüşünde tıp eğitimi almamış olmasıydı. Bu durum ve "komünistlik taslaması" babasının hoşuna gitmemişti. Milli Mücadele'nin önderleri, Ahmet Hüsrev Bey'i cepheye silah yetiştirme çabasından dolayı sürekli olarak tebrik etmişlerdi. İsmail Hüsrev önce "babasına dürüst davranmamış" olduğunun bilincine vardı, sonra da Milli Mücadele'de önemli görevler almış olan babasının haklı heyecanına karşı "yabancı bir harekete katılmanın" anlamsız olduğunu düşündü.[39]

İsmail Hüsrev'in bu ideolojik dönüşümüne yol açan bir başka etken de, iktidarın muhalefete karşı çok sertleşmiş olan tutumuydu. Aralarında Şevket Süreyya'nın da dâhil olduğu birçok solcu arkadaşı, 1925 Tevkifatı sonunda hapse girmişlerdi. İsmail Hüsrev, arkadaşlarının tutuklanmaları sonrasında sürekli izlenildiğini fark etti. Bu arada çantasının "şüpheli" kaybı, endişe ve korkularını artıran bir başka olay olmuştu.[40] Takrir-i Sükûn döneminin İsmail Hüsrev'i oldukça etkilediği görülmektedir. Başka bir yerde söylediğine göre. İsmail Hüsrev henüz Rusya'dayken partiden ayrılma kararı almış ve bu kararı Vâlâ Nureddin'e şu şekilde söylemişti:

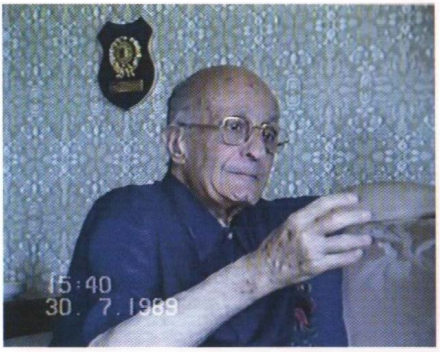
> "Türkiye'de kuvvetli bir hükümet var. İnkılap minkilap bunlar laf. Onun için gidersek bizi hapse sokarlar. Bak, sokuyorlar. Tutuklamalar oldu. Senin annen var bakacaksın, kız kardeşin var, erkek kardeşin var bakacaksın. Benim babam ihtiyar. Gidince onları sefalete şey edeceğiz. O bakımdan ben gidince alakamı keseceğim."[41]

İsmail Hüsrev, bu sözleri üzerine Vâlâ Nureddin'in kendisine hak verdiğini belirtir. Tekeli ve İlkin, İsmail Hüsrev'in yaptığı bu ideolojik dönüş konusunda kendilerine 11 Ağustos 1985 tarihinde yolladığı bir mektupta şunları anlattığını ifade eder:

> "...bu gibi açıklamalar genellikle sübjektif unsurlar, bir parça da öğünme eğilimleri içermektedir. Bunları ayıklamak kolay değildir. Bundan başka açıklamaktan çekinilen, bundan dolayı da gizli kalan bazı olgular olabilir. Araştırmacının yaptığı soruşturmada toplayabildiği malzemeyi objektif olarak değerlendirmesi bu nedenle noksan kalabilir..."[42]

Tekeli ve İlkin bu sözleri, İsmail Hüsrev'in dönüşünde bazı başka faktörlerin de mevcut olabileceğinin bir göstergesi olarak yorumlar.[43] Mete Tunçay bu konudaki görüşmelerinde, Tökin'in kendisine açıkça "korktuğu için döndüğünü", "düşünceyle bir problemi olmadığını" söylediğini ifade eder.[44]

İsmail Hüsrev, partiden ayrılma konusunu ilk olarak kendisiyle aynı tarihlerde İstanbul'a dönmüş

Mete Tunçay-İ. H. Tökin görüşmesinden bir kare. 30.07.1989

olan Vâlâ Nureddin'e açtığında, onun da kendisi gibi sol hareketin Türkiye'deki başarısı konusunda büyük şüpheleri olduğunu görecekti. Aralarında günlerce devam eden tartışmalar sonucunda komünist hareketle bağlarını koparmaya karar verdiler. Ardından kararlarını bildirmek için TKP'nin kâtip-i umumisi Vedat Nedim'i ziyaret ettiler. Vedat Nedim, alınan bu karara önce büyük tepki göstermişti. Fakat İsmail Hüsrev ve Vâlâ Nureddin'in kararlılığını görünce tavrını değiştirmek zorunda kalır ve yumuşayarak "tam kendilerinden faydalanacağı" bir sırada alınmış olan bu karardan "büyük üzüntü" duyduğunu belirtmekle yetinir. Böylelikle İsmail Hüsrev ve Vâlâ Nureddin sol hareketten koparlar.[45] Buraya kadar anlatılanları Tökin, 1991'de Enis Rıza Sakızlı'nın yapmış olduğu sözlü tarih çekimlerinde, kendi ağzından şu şekilde ifade eder:

> "Halk İştirakiyun Fırkası kurulduğu zaman, 1920'de ben Kayseri'deydim. Amerikan Koleji'nde hocaydım, o zaman bu nevi inkılapçı şeylere meraküm uyandı zannedersem, müracaat ettim partiye, parti beni şey yaptı, Kayseri şubesini kurmaya memur etti, ben Vali Saiş ..... babamın da dostuydu. Konuştuk falan, sen vazgeç bu işten dediler, ben de vazgeçtim bu işten, bıraktım yani, bu teşkilatı. Ankara'ya geldim. Ankara'da Nizamettin Nazif partinin mecmuasını çıkarıyordu. Nizamettin Nazif'i tanırdım zaten, yazı yaz bize dedi. İşte o zamanlar tercümeler yaptım, yazılar yazdım. Tekin Alp imzasıyla, ama ben dışarda eğitim yapmak istiyordum, öğrenim yapmak istiyordum, fırsat çıktı o esnada Rusya'ya gitmek imkânı oldu, kalktık Nizamettin Nazif'le beraber Rusya'ya gittik, üniversiteye girdim orada. Üniversitede üç sene okuduk. Sonra Türkiye'ye döndüm... 1925'te Türkiye'ye döndüm. Döndükten sonra beni çağırdılar, şeye polise, dedim geldim işte dedim, ne yapacaksınız? Niçin gittin dediler, tahsile gittim dedim. Peki, nasıl geldin dediler, pasaportsuz gittiğim için pasaportsuz geldim dedim. Pekâlâ. bıraktılar, ondan sonra asker şeysi çıktı, asker oldum, askerlik müddetini kısmen İstanbul'da, kısmen Ankara'da geçirdim, ondan arkadaşlarla buluştuk, Rusya'dan gelen. Vala Nureddin ile Na-

Timuçin Faik Ertan görüşmesi, 16 Kasım 1991
Kaynak: Timuçin F. Ertan. *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, s.287

zım Hikmet'le, Şevket Süreyya ile. Nazım Hikmet, komünist partisiyle alakalı olduğu için ben işin başında, komünistlerle alakam yok, beni aramayın dedim."[46]

Sözlü tarih çekimlerinin deşifrelerine göre Tökin bunları söyledikten sonra başka bir konuya geçmekte, daha sonra yine başka bilgiler vererek THİF'den, Sovyetler'de eğitimden ve Sovyetler'den dönüşünden şu şekilde bahsetmektedir:

"Ankara'da Halk İştirakiyun Partisi'nin şeysi oldu, kongresi oldu. O kongreye iştirak ettim. Kongreden sonra, ben tahsil için Almanya'ya gitmek istiyordum. Kongreden sonra dedim ki, Almanya'ya gitmek imkânsız, Rusya'ya gideyim, tıp tahsili yapmak istiyordum. Bana dediler seni, Rusya'ya gönderelim. Rusya'da tıp tahsiline gidersin dediler. Fakat aynı zamanda Halk İştirakiyun Fırkası'nın 4. kongresine gençler teşkilatının mümessili olarak katıl dediler. Peki ala dedik, ama gitmek için pasaport almak lazım, pasaport alamadık, ne yapalım dedik, yürüyerek gittik. İnebolu'ya gittik. 3 kişi İnebolu'dan çıkmak lazım, arkadan haber göndermişler, 3 tane kaçak var, bunları takip edin demişler. O esnada denizaltı geldi, denizaltı, şeyi almak için gelmiş, Rus sefirini almak için gelmiş. Rus sefiri de o esnada gelmişti, biz de kıyafet değiştirdik. Bahriyeli kıyafeti giydik, Rus bahriyesi kıyafetini giydik. Rus denizaltına girdik, ondan sonra Sivastopol'a çıktık. Sivastopol'da bir otelde kaldık, ben Anadolu'dan oraya gelirken bitlenmiştim. Böyle bir süveter vardı, çıkarttım dolaba koydum, o esnada elektriklerden bir şeylerle oynadım, elektrikler söndü otelde. 2 gün sonra dediler ki, hadi Moskova'ya gidiyoruz dediler. Moskova'ya trenle gittik, kongreye katıldık, ben Türkiye Gençler Teşkilatı, yok ki öyle bir teşkilat gençler teşkilatının mümessili olarak gençlerin kongresine katıldım, Lenin'i gördüm, Lenin'le konuşmak imkânı buldum. Kongre bittikten sonra ben dedim ki, ne yapıcam ben şimdi, burda ben okumaya geldim dedim. Dediler ki, Tıp Fakültesi henüz kendini toparlamaya çalışıyor, onun için bu Doğu Üniversitesi var, sen oraya gir dediler. Doğu Üniversitesi'ne gittiğim zaman Şevket Süreyya, Nazım Hikmet'le, Vala Nureddin'le tanıştım. Onlar dediler ki, kal bizimle, üniversite düzelince burdan oraya geçersin dediler. Kaldım ama hoşuma gitti dersler...

Türkiye'den gelirken pasaportsuz çıkmıştım, gemi ile geldik. Tophane rıhtımına gemi yanaştı, ben elime bir kağıt verdiler, onla dışarı çıktım. Ama bu sefer dediler ki; şeyi verdiler, ama dışarda kalırsan biz müşkül duruma düşeriz, onun için sen geri dön dediler, dışarı çıktım ben dolaştım. Firar ettim, evi buldum, geri döndüm. Kayıkçıya dedim ki; sen bizi şeye götürme, vapura götürme, şeye çıkar dedim, Sirkeci'ye. Peki ala dedi, Sirkeci'ye çıktım, sonra bir daha kimse beni bulamadı, aradılar beni. Şimdi Şevket Süreyya aradı, Vedat Nedim aradı, dedim ki, benimle münasebetiniz yok dedim. 3 sene okudun dediler. O başka dedim. Okumak başka dedim, ben sizinle ilgili değilim dedim ve kestim alakayı tamamen onla."[47]

SONUÇ

1993 senesinde vefat eden Tökin, bu yazıda bahsedilen anılarını 1980'den itibaren farklı yazar ve araştırmacılara farklı zamanlarda anlatmıştır. Tökin 80'den önce THİF, Sovyetler Birliği ve Kadro yıllarına dair anılarını anlatmayı istememişti. Hatta Tökin, 1962 yılında Yön dergisinin "Atatürk, Kadro'yu Niçin Destekledi" başlıklı yazısında kullanılacak olan Kadrocuların bir arada bulunduğu bir fotoğrafta kendisinin görünmesini istemedi. Vedat Nedim Tör'ün de benzer bir istekte bulunması üzerine dergi, fotoğrafı Tökin ve Tör'ü çıkararak yayımladı.

Tökin'in anlatımları gerek kendi geçmişine, gerekse de Cumhuriyet tarihinin ilk yıllarına dair ilginç ayrıntılar sunmaktadır. Örneğin 1922 sonbaharında Rusya'ya kaçak olarak gitmesi Rauf Bey hükümetinin Sovyetler'e karşı olan tutumunun bir göstergesi olarak görülebilir. Rauf Bey İsmail Hüsrev'in babasının yakın arkadaşı olmasına rağmen Sovyet Rusya için pasaport vermemiştir. İsmail Hüsrev'in Bolşeviklerin Şevket Süreyya ve Nazım Hikmet'in parti üyeliğiyle ilgili verdiği bilgiler de ayrıca dikkate değerdir. Sovyet temsilcilerinin raporlarındaki önemli olgu ise,

Kadrocular bir toplantı sırasında
Kaynak: İ. Tekeli, S. İlkin, *Kadrocular ve Kadro'yu Anlamak*, s.146

Türkiye'deki komünist hareket içerisinde yer alanların deneyimsizliklerinden bahsetmeleridir. İsmail Hüsrev'le birlikte Rusya'ya geçmeye çalışan ekip Komintern'in 4. Kongresi'ne Türkiye temsilcisi olarak katılacak olmalarına rağmen oldukça tecrübesizdir.

Bunun dışında İsmail Hüsrev'in anılarıyla raporlarla örtüşen bir olgu da, İsmail Hüsrev'in kullandığı takma isimdir. Raporlarda İsmail Hüsrev, "Tekin" olarak geçmektedir. Zaten İsmail Hüsrev bu takma ismi kabul etmese, İsmail Hüsrev'in izini sürmek oldukça zorlaşacaktı. Kendisi de kayıtlarda isminin bulunamayacağını belirtmektedir. Gerçekten de o dönemde partide yer alan birçok kişi kendi adını kullanırken, İsmail Hüsrev takma isim kullanmaktadır. Bunun da etkisiyle THİF'le ilgili birçok kaynakta İsmail Hüsrev'in adına rastlanmamaktadır. Dolayısıyla bu anılar İsmail Hüsrev'in THİF üyeliğini doğrulamış olmaktadır.

DİPNOTLAR

* Bu makale "İsmail Hüsrev Tökin: Siyasi ve İktisadi Düşünceleri" adlı yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır. Bkz: Murat Bilgili, *İsmail Hüsrev Tökin: Siyasi ve İktisadi Düşünceleri*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2016 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

1 İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s.106.

2 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923*, İstanbul, Boyut Kitapları, 2000, s.142.

3 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, C.1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s.313 ve 315.

4 A.g.e., s.355-357.

5 Dönemin Sovyet büyükelçisi Aralov, Rauf Bey'in bir provokasyon ve kovuşturma ortamı yaratttığını ve kendisine karşı dostluktan uzak, dürüst olmayan davranışlar içerisinde olduğunu ifade eder. Ayrıca Mustafa Kemal'e Rauf Bey'in Türkiye'nin düşmanı olduğunu söylediğini belirtir. Bkz: Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s.217.

6 Stefanos Yerasimos, *a.g.e.*, s.330.

7 George S. Harris, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1975, s.155.

8 İhsan Çomak, "Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi ve Burada Okuyan Türk Öğrenciler Hakkında Bir Rapor", *Bilig*, S.76 (Kış 2016), s.90 (Çevrimiçi: http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/799-published.pdf)

9 Aclan Sayılgan, "*Sovyetlerde Eğitim ve Türk Öğrencileri*", Ankara, Mars Matbaası, 1967, s.11 ve 15

10 A.e., s.107.

11 A.y.

12 A.e., s.108.

13 Komintern Türkiye temsilcisi.

14 Akbulut ve Tunçay Astakhov ismini tahmini olarak veriyorlar. Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, İstanbul, Sosyal Tarih Yayınları, 2007, s.393

15 A.y.

16 A.e., s.453.

17 A.e., s.322.

18 A.e., s.328-330.

19 İ. Tekeli, S. İlkin, *Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak*, s.108.

20 III. Sözlü Tarih Atölyesi, "*Mete Tunçay, İsmail Hüsrev Tökin'i Anlatıyor*", 24.11.1993, Tarih Vakfı Arşivi, Kaset No. 1: 49.01.20/3.1.

21 Temuçin Faik Ertan, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, s.289-290 (16 Kasım 1991 Tarihli Görüşme).

22 İ. Tekeli, S. İlkin, *Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak*, s.108-109.

23 Mete Tunçay-İsmail Hüsrev Tökin Görüşmesi, 30 Temmuz 1989, Tarih Vakfı Arşivi (49.04).

24 A.y.

25 İ. Tekeli, S. İlkin, *Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak*, s.109.

26 III. Sözlü Tarih Atölyesi, *Mete Tunçay, İsmail Hüsrev Tökin'i Anlatıyor*, Kaset No: 1.

27 Välä Nuredalin, *Bu Dünyadan Bir Nazım Geçti*, İstanbul, İlke Kitap, 1995, s.345.

28 Temuçin Faik Ertan, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, s.290 (16 Kasım 1991 Tarihli Görüşme).

29 A.e., s.297.

30 İ. Tekeli, S. İlkin, *Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak*, s.109.

31 Temuçin Faik Ertan'dan aktaran: Tekli ve İlkin, a.y.

32 Temuçin Faik Ertan, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, s.290 (16 Kasım 1991 Tarihli Görüşme).

33 Mete Tunçay-İsmail Hüsrev Tökin Görüşmesi, 30 Temmuz 1989.

34 Mete Tunçay'la olan görüşmede; Mete Tunçay Tökin'in 1925 yılında Türkiye'ye döndüğünü söylemekte ve Tökin de bunu onaylamaktadır. Fakat Tökin'in dönüş tarihini kesin olarak hatırlamadığı gözlemlenmektedir. Belki de S. İlkin'e 1926 başı olarak verdiği tarih 1925 sonlarıdır. İ. Tekeli, S. İlkin, *Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak*, s.110. Bkz: Mete Tunçay-İsmail Hüsrev Tökin Görüşmesi, 30 Temmuz 1989.

35 İsmail Hüsrev Tökin'in, Selim İlkin'e yolladığı 11 Ağustos 1985 ve 10 Ağustos 1990 tarihli mektuplar, a.y.

36 Mete Tunçay-İsmail Hüsrev Tökin Görüşmesi, 30 Temmuz1989.

37 İ. Tekeli, S. İlkin, *Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak*, s.110-111.

38 A.e., s.111.

39 A.y.

40 A.y.

41 Mete Tunçay-İsmail Hüsrev Tökin Görüşmesi, 30 Temmuz 1989.

42 İ. Tekeli, S. İlkin, *Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak*, s.111.

43 A.y.

44 III. Sözlü Tarih Atölyesi, *Mete Tunçay, İsmail Hüsrev Tökin'i Anlatıyor*, Kaset No. 1.

45 İ. Tekeli, S. İlkin, *Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak*, s.112.

46 Enis Rıza Sakızlı, Sözlü Tarih Çekimleri (Deşifresi), *Türk İktisat Tarihi Seyir Defteri-İsmail Hüsrev Tökin*, 1993, VTR Araştırma Yapım ve Yönetim Arşivi, s.1-2.

47 A.e. s.5-6-7.

Karagöz'de Kadınların Yeri ve Mizaha Katkıları II

AHMET AKŞİT

19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDAN EVVEL HAYAL PERDESİ MÜSTEHCENLİK AÇISINDAN MUHTEMELEN NASRETTİN HOCA FIKRALARI İLE MUKAYESE EDİLEBİLECEK DÜZEYDEYDİ ANCAK FIKRALARDA MÜSTEHCENLİK NEREDEYSE DAİMA HOCA'NIN KARISININ ALEYHİNE İŞLER. KARAGÖZ METİNLERİNİN "ISLAH" OLMAMIŞ ÖRNEKLERİ ELİMİZDE YOK, ANCAK NAZİF EFENDİ'DEN HELLMUT RITTER'E GEÇEN OYUNLARA BAKTIĞIMIZDA, ISLAHATTAN ÖNCE MÜSTEHCENLİĞİN KARAGÖZ'ÜN ALEYHİNE DE İŞLEDİĞİNİ TAHMİN EDEBİLİRİZ. NİTEKİM EVLİYA ÇELEBİ'NİN BİR BÖLÜMÜNÜ ANLATTIĞI "HAMAM" OYUNUNDA KADINLAR HAMAMINA GİREN KARAGÖZ, GAZİ BOŞNAK TARAFINDAN KİRİNDEN İPLE BAĞLANIP DIŞARI ÇIKARILMAK SURETİYLE CEZALANDIRILIR.

Kâr-ı *kadîm* oyunlara baktığımızda kadın olarak en çok Karagöz'ün Karısı'nın konuşmalarının yer tuttuğunu görürüz. Çoğunlukla sesi evin içinden gelen Karagöz'ün Karısı, "Çeşme" oyununda sokakta ve evdedir yani tasviri perdede gözükür. Hacivat'ın Kızı yine "Çeşme" oyununda, Zenne ise "Yalova Safâsı"nda

Çalgıcılar. Hellmut Ritter *Karagös*, Wiesbaden 1953, cilt 3, tasvir no 107

Çelebileri ile buluşmak için sokağa çıkarlar. Bu, ailenin erkeğinden gizlenerek yapılan bir faaliyettir, sokağa çıkma sebepleri "masum" değildir.

"Ters Evlenme"de Tuzsuz Deli Bekir'in yakınları olan Kayınvalide, Görümce ve Komşu Kadın, gelin adayını (Kartopu, yani kadın kılığında Karagöz) görmeye giderler. "Yazıcı"da Hanım ve Halayık, Karagöz'e mektup yazdırmak için sokağa çıkarlar. Bunlar Karagöz'ün Karısı'na veya Kanlı Nigâr gibi tiplere kıyasla daha hali vakti yerinde, düzen içinde nispeten sağlam bir yeri olan ancak diyaloglarda daha edilgin tiplerdir; gölge oyunu bu kadınlara mizaha katılma şansı vermez.

Kanlı Nigâr, Şallı Natır, Salkım İnci birden fazla oyunda perdeye gelirler. Bu kadınlar Osmanlı mahallesindeki hayatı büyük ölçüde evde geçen, orta halli Müslüman kadından farklıdır. İstanbul'daki farklı toplumsal kesimlerin yaşantısını ele alan yazılar kaleme alan Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey[1] "Kadınlar Âlemi" başlıklı yazısında bir kadın tipi tarif eder:

> Hamam ustaları, hamam hademeleri, bohçacılar, askıcılar, çengiler aşağı yukarı hep bir seviyede kadınlar idi. Bunlar kocalarının bin türlü tehditleri ve tazyikleri altında kalan ve envai cebir ve tahakkümlerine tahammül eden ve hele o müz'iç kaynana ve görümcelerin gelinlerine karşı besledikleri kin ve ihtiraslarının sevkiyle tasni ettikleri sürü sürü dedikoduları, hadd ü pâyânı olmayan ev yıkıcı haksızlıkları ve iftiraları altında miskin, cebin, uyuşuk bir halde kalan ve iki lâkırdıyı bir araya getirip söylemesini bilmeyen zor belâ söz söyleyen muti ve kanaatkâr ev kadınları değildiler. Öyle kayıtlarla mukayyet olmazlardı, daima serbest yaşamak isterlerdi. Bi'l-farz böyle bir hâle maruz kalsalar bile derhâl gürültüyü koparıp ortalığı alt üst ederlerdi. Bunlar hemen hemen erkeklerle müsavi derecede metanet sahibi idiler. Bununla beraber gayet çalışkan, işgüzar, becerikli, aynı zamanda nabz-gîr, mizac-âşinâ, gözden mana sezer kadınlar idi. Halka karşı daima tatlı dilli, güler yüzlü bulunurlar, bir kederleri olsa da asla belli etmezler, gam ve kasavet göstermezlerdi..."[2]

Ali Rıza Bey'in anlattığı hamam ustası kadınlar ile "Hamam" oyunundaki kadın tipleri arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Hayalilerin İstanbul'daki topluma ama özellikle de kadın seyircilere ilginç gelecek, ortalamadan "farklı" ve "özgür", çoğu kadının belki

özendiği ama o şekilde var olmaya cesaret edemediği tipleri, özelikle onları perdeye taşıdığı söylenebilir. Kadınlarla erkeklerin temaslarının pek çok kurala tabi olduğu Osmanlı İstanbul'unda,[3] hayalilerin kendi yakınlarından başka ancak sokağa çıkan kadınları tanıma ve karikatürize etme fırsatını yakalayabilmiş olmaları ve bu tip kadınları oyunlara dâhil etmeleri tabii bir durumdur. Hayaliler ve seyirci açısından "özgür" kadınların ilginç ve gösteriyi zenginleştirici bir unsur olduğu açıktır.

DAYAK VE ŞİDDET

Molière'in *Le Médecin malgré Lui* (1666) adlı eseri "Zoraki Tabip"[4] adıyla Ahmed Vefik Paşa tarafından uyarlanmıştır. Hayali Küçük Ali bu uyarlamayı oyunlaştırırken, onun metninden yararlanmış olmalı.[5] "Hekimlik"[6] oyunu o kadar yerlileşmiştir ki, Türkçe okununca bir uyarlama olduğuna inanmak zordur. Ancak sonuçta 19. yüzyılın ikinci yarısında Karagöz repertuarına dâhil olmuş, aslı Fransızcadan tercüme *nev-îcâd* bir oyundur. Aşağıda ele alacağım konu açısından bu önemli bir olgudur. Şimdiye kadar söz edilenler *kâr-ı kadîm* oyunlardır. Kronolojik olarak *nev-icâd* oyunlar daha yeni kabul edilir. Burada "Hekimlik"i ele almak istiyorum zira eskilere kıyasla kadınlarla ilgili olarak bu oyunda anlamlı bir fark vardır.

"Hekimlik" Karagöz ve karısının kavgasıyla başlar. Karagöz'ün Karısı evde parasızlıktan, çocuklara yiyecek bulamamaktan bıkmıştır, illa gitmek istemektedir. Bunun üzerine Karagöz karısını sokak ortasında döver. Hacivat kavga eden çifti barıştırmak ister ama bu sefer ikisi birden ona düşman olurlar, sonra da barışırlar. Ancak Karagöz'ün Karısı dayak yediğini unutmamıştır. Mahalleye gelen ve doktor arayan Mestan Ağa (Rumeli ağzı konuşan pehlivan) ve Bayram Ağa'ya (Arnavut; Mestan Ağa gibi o da iri yarı, kuvvetli bir tiptir) Karagöz'ü salık verir. Karagöz'ün dayak yemedikçe doktorluğu kabul etmediğini de söyler, böylece yediği dayağın intikamını alacaktır. Mestan ve Bayram, hekim olduğunu kabul etmeyen Karagöz'ü döve döve ağalarının konuşamayan kızı Nuridil'i tedavi etmesi için götürürler. Nuridil, sevgilisi Danişe'e âşıktır ancak Ağa babası onu başkasına verecektir. Nuridil bunu engellemek için dili tutulmuş gibi yapmaktadır. Karagöz, Danişe ile konuşur, durumu anlar ve âşıkları kavuşturmaya söz verir. Buna karşılık Nuridil de Karagöz'ün kendisine uyguladığı tedaviyi kabul edecek ve konuşacaktır. Sonunda Nuridil konuşur, Ağa onların evlenmesini onaylar, sevenler kavuşur, Karagöz de yüklü bir bahşiş alır. Molière'in *Le Médecin malgré Lui*'si ile Hayali Küçük Ali'nin "Hekimlik"i arasında sözü edilecek önemli değişiklikler mevcut, fakat konumuz açısından karısının Karagöz'den dayak yemesine dönmek istiyorum.

Cevdet Kudret'in *Karagöz* kitabındaki külliyatta sadece "Hekimlik"te Karagöz karısını döver. Buna karşılık Karagöz'ün Karısı'nın sokağa çıktığı yani tasvirinin perdede gözüktüğü az sayıda oyundan biri de "Hekimlik"tir.[7]

Sevici Kadın tasviri "Hamam" oyunundaki kadınlardan biri olabilir. *Yıktın Perdeyi Eyledin Viran*, ed. M. Sabri Koz, YKY, İstanbul 2004, s. 326

Ahmed Vefik Paşa'nın uyarlamasında da İvaz, karısı Selime'yi değnekle döver.[8] İvaz'ın yerine Karagöz'ü ve Selime'nin yerine Karagöz'ün Karısı'nı koyan Hayali Küçük Ali, dayak sahnesinden değneği kaldırmış, böylece bir nebze olsun sahneyi yumuşatmayı düşünmüş olabilir. Günümüze gelen oyunlarda benzer tutum başka alanlarda da gözlenir. Örneğin, Metin And eski Karagöz oyunlarının yoğun bir şekilde siyasi taşlama içerdiğini belirtir[9] ancak elimizdeki oyunlar sorunları yumuşatarak ele almıştır. Hayaliler sorunlarla yüzleşmemeyi, deşmemeyi tercih eder; hafiflik esastır. Meseleler toplumsal karşıtlıkların ifadesi olacak şekilde ele alınmaz. Örneğin Karagöz fakirdir ama onun fakirliği, zengin-yoksul çekişmesinin bir tarafı olmaz; işsiz olması Hacivat'ın kimi tavsiyelerine ya da karısından azar işitmesine yol açar, o kadar.[10]

Karagöz külliyatında sadece bir Molière uyarlaması olan "Hekimlik"te Karagöz karısını döver ama bu elbette Osmanlı toplumunda böyle şeylerin yaşanmadığı anlamına gelmiyordu. *Le Médecin malgré Lui*'de de Sganarelle ("Hekimlik"te Karagöz) karısı Martine'i ("Hekimlik"te Karagöz'ün Karısı) değnekle döver; Molière böylece dayak konusunu bir mesele olarak ortaya koymuş olur, sonra bir adım daha atar. Martine dayağa teslim olmaz, kocasını dövdürerek intikamını alır. Karagöz geleneği, değneği senaryo dışı bırakır ama dayak sahnesini ve kadının intikamını dışarıda bırakamaz çünkü oyundaki en komik taraf Karagöz'ün dayak yiye yiye zorla hekimlik yapmasıdır.

1682 baskısı için Pierre Brissart'ın Molière'in *Médecin malgré lui* oyunu için hazırladığı kapak. Çizimde Sganarelle, Valère ve Lucas tarafından hekim olmaya zorlanıyor. Ahmed Vefik Paşa'nın uyarlamasında resimdeki üçlünün yerini Karagöz, Bayram Ağa ve Mestan alır

Nasrettin Hoca fıkralarında da Hoca karısını döver. Üstelik bir fıkrada karısı dayaktan ölür ancak bütün bunlar Hoca'nın komiklik yapması için malzemedir: "Bir gün Hoca 'avratına gazaplanup bir kere urmağıla 'avrat düşüp vefât etdi. Hoca dahı beter darılup: Yine döğülmedi bu 'avrat, der."[11] Burada olduğu gibi fıkralar, Hoca'nın karısına kendini bir özne olarak ortaya koymasına fırsat vermez.[12]

Meddah hikâyeleri özellikle de *Tıflî Hikâyeleri*'nde ilişkiler (sultan-tebaa, kadın-erkek, efendi-köle) çok kanlıdır; şiddet dozu açısından Karagöz ve Nasrettin Hoca fıkraları ile mukayese edilemez. Kadınlar da birçok kanlı eyleme karışırlar ancak Sultan IV. Murad farklı hikâyelerde kanun dışı işler yapan Gevherli Hanım'ı, Kanlı Bektaş'ı ve Raiye'yi öldürür veya öldürtür. Buna karşılık Sansar Mustafa ile Ahmet'in tutkulu beraberliği, Sansar'ın Ahmet ile sevişen Rukiye'nin kafasını kesmesine rağmen pozitif bir dille hikâye edilir.[13] Aynı şekilde Sansar'ın kendisini ve Ahmet'i kurtarmak için yaptığı kanunsuzluklar yiğitlik olarak anlatılır. Üstelik hikâyenin sonunda IV. Murad, Sansar'ı ve Ahmet'i affeder ve uygun bulduğu kadınlarla evlendirir.

DEĞERLENDİRME

Kâr-ı kadîm oyunlarda Karagöz'ün karısıyla olan diyalogları ile Nasrettin Hoca fıkralarında Hoca'nın karısıyla konuşmalarını mukayese edelim. Hoca'nın karısıyla ilişkisinin konu edildiği fıkralar dengesiz denemeyecek ölçüde kaba erkek anlatılarıdır. Boratav'ın derlemesinden bir örnek:

> Nasraddîn Hoca'nun bir gün karısı hasta olur. İki gün, üç gün kin Nasraddîn 'âciz kalur, açlığıla. 'Bire karı! der. Ye duru gel, ye seni şimdi seni sikerin.' Bunı işidücek karı nâzıla inler. Nasraddîn Hoca duru gelür. Karının iki ayağın boynuna alup berkidür. Dahı çıkar, gider hammâma. Hammâmdan çıkup eve gelür. Ne görür? Ev süpürülmiş, aş pişmiş, minder salınmış, 'avrat düzünmiş, bir kıl üzere durur. Nasraddîn Hoca kapuya dayanup durur. Barınağın ısırup durur. Baş salup oturur. Aydur ki: 'Hayf, şimdiye değin ölen oğlancıklaruma, ve kızcağuzlaruma! Yok yere ölmişler, gitmişler' der.[14]

Hoca'nın karısını "sağlığına kavuşturduğu" gibi hastalanıp ölüp giden çocuklarını aynı muameleden geçirmeyi akıl edemediğine hayıflanmasını göz önüne alırsak, Karagöz'ün karısıyla ilişkisinin daha dengeli olduğu ortadadır. İşbölümü yine evde kadın, dışarıda erkek şeklindedir ancak Karagöz'ün Karısı'nın alanı daha geniştir. Sınırlı da olsa başka erkeklerle görüşebilir, kocası Karagöz'le kıyasıya kavga eder, espriye katılır. Burada takıldığım nokta, Karagöz'ün Nasrettin Hoca fıkralarına göre daha az müstehcen olması değil. Osmanlı hükümetlerinin yaptığı düzenlemeler ve entelektüellerin baskıları neticesinde Karagöz ve ortaoyununda ıslahat başlamazdan evvel, yani 19. yüzyılın ikinci yarısının ortalarından evvel hayal perdesi de müstehcenlik açısından muhtemelen Nasrettin Hoca fıkraları ile mukayese edilebilecek düzeydeydi. Boratav'ın derlemesinde de günümüze yaklaştıkça fıkralarda bir "arınma" olduğu hemen göze çarpıyor. Altını çizmek istediğim nokta, müstehcenliğin yönünün (bir bakıma espri anlayışının) neredeyse daima Hoca'nın karısının aleyhine işlediğidir.[15] Karagöz metinlerinin "ıslah" olmamış örnekleri elimizde yok fakat Nazif Efendi'den Hellmut Ritter'e geçen oyunlara baktığımızda, ıslahattan önce müstehcenliğin Karagöz'ün aleyhine de işlediğini tahmin edebiliriz. Nitekim Evliya Çelebi'nin bir bölümünü anlattığı "Hamam" oyununda kadınlar hamamına giren Karagöz, Gazi Boşnak tarafından kirinden iple bağlanıp dışarı çıkarılmak suretiyle cezalandırılır.[16] Nasrettin Hoca fıkralarında ise Hoca'nın karısı kadınlar için düşünülen geleneksel rolün sınırları içinde davranır. Bunun ötesinde Hoca'nın karısı, başka kadınlar, çocuklar, bebekler, kediler ve eşekler; Hoca'nın espri yapabilmesi için yukarıda örnekte görüldüğü gibi tecavüz, taciz kurmacalarına malzeme olurlar.

Karagöz geleneğinin, en azından Nazif Efendi'nin Ritter'e verdiği oyunların, diğer geleneksel eğlenceliklere göre ele aldığı konuları ve tabii kadın-erkek ilişkilerini yumuşatarak işlediğini söyleyebiliriz. Yukarıda Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'in de söz ettiği gibi 19. yüzyılda İstanbul'da çalışmak için sokağa çıkan "hamam ustaları, hademeleri, bohçacılar, askıcılar, çengiler" sınıfından kadınlar; evden kimsenin iznini almadan çık[a]mayan "kibar" kadınlara göre daha pozitif, daha sevecen bir tarzda ele alınmıştır.

Verilen örneklerde de görüldüğü gibi kadınların temsili açısından Nasrettin Hoca fıkraları ve meddah

Ahmed Vefik Paşa (1823-1891)

hikâyeleri ile Karagöz fasılları arasında önemli farklar vardır. Bu durumun esas sebebi Karagöz seyircisi içinde kadınların önemli bir yer tutmuş olmasıdır düşüncesindeyim. Ancak burada kastedilen sadece farklı müstehcenlik derecelerini ima eden "tomruklu-tomruksuz" ayrımı değildir. Olay örgüsünde, espri anlayışında da önemli farklar vardır.

Fatmagül Berktay, 19. ve 20. yüzyıllarda Türkiye'de kadın hareketinin gelişimini ele aldığı makalesinde "gelenekselci kalıp ile modernleşmeci kalıp arasında, toplumsal cinsiyet rolleri açısından temel bir farklılık olmadığının" altını çizer: "Kemalist erkeklerin hayalindeki 'yeni kadın', 'ailevi, içtimai milli vazifelerini benimseyen ve başkaları için yaşayan' bir varlıktı. Kadının en belirgin meziyeti, fedakârlığı ve feragatiydi."[17] İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun 1934'te *Yeni Adam*'ı çıkarırken başlattığı ve 1940'ların ilk yıllarında doruğa ulaşan Karagöz'ü diriltme hamlesi sırasında yazılan Karagöz oyunlarına bakarsak, kadınların eski oyunlardakine kıyasla çok daha az yer tuttuğu, yukarıda verdiğim örneklere benzer şekilde espriye katılımlarının mümkün olmadığı hemen göze batar.[18] Birçok oyunda hiç kadın figür yoktur. Baltacıoğlu'nun, Rahmi Balaban'ın yazdığı kimi oyunlarda kadınların rolü çok çocuk doğurmak,[19] "kocasının evinde" misafir ağırlamakla[20] sınırlıdır; tam da Berktay'ın tarif ettiği türden fedakârlıklar. Ancak bu durumun Osmanlı Karagöz'ü ile bir devamlılığa işaret ettiği kanısında değilim, elimizde bunu doğrulayan *kâr-ı kadîm* veya *nev-îcâd* oyun örnekleri yok.

Nasrettin Hoca'da, meddah hikâyelerinde ve Karagöz oyunlarında kadınlar verili toplumsal koşullara uyum sağlarken kendi var oluşlarının devamını sağlayacak şekilde davranırlar; çok daha geniş hareket alanları olan erkekler gibi. Karagöz'de ve Tıflî Hikâyeleri'nde sokağa çıkmama, erkeklerle görüşmeme gibi kuralları umursamayan kadınlar vardır ama bunları bir yana bırakalım. Geleneksel eğlenceliklerin tipleri (kadınlar, erkekler) zenginleşme isteğiyle, intikam veya cinsel arzuları doğrultusunda çalma, aldatma, öldürme gibi eylemlerle amaçlarına ulaşmaya çabalarlar. Eğlenceliklerin kişileri egoisttir, kimsenin ulvi bir yönelimi yoktur. Kadınlar da diğer bireyler gibi egoisttirler, dar bir alanda kendileri için var olurlar. Kendi aralarında dayanışma geliştirdikleri örnekler nadirdir.

DİPNOTLAR

1 Ali Rıza Bey (1842-1928); bkz. Ali Birinci, "İstanbul Muharriri Balıkhâne Nazırı Ali Rıza Bey", *İstanbul Araştırmaları 1* (Bahar 1997): 87-94.

2 Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, haz. Ali Şükrü Çoruk. Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 31.

3 Ali Rıza Bey kitabının "Kadınlar Âlemi" bölümünde kadınları yaşam tarzları itibariyle üçe ayırır.
İlk grupta saydığı kibar ailelere mensup olanlar ancak "yazın yalıya gitmek ve kış için sayfiyeden avdet ve bazen pek yakın akrabasından birinin velimesi veya loğusası veyahut kendi zevcinin hem-rütbesi olan büyük bir zatın bayramı tebriği gibi vesile ile ancak sokağa çıkabilirlerdi...
Maişetleri derece-i mutavassıtada bulunanlar... vazife-i beytleriyle iştigal ederler. Çarşıdan bazı mübayaâtta bulunmak veya istihmâm etmek veyahut ehibbâsını ziyaret eylemek maksadıyla ancak ayda bir kere sokağa çıkabilirlerdi.
Hatta ekserisi İstanbul'un bahusus Çarşı-yı Kebir'in (Kapalıçarşı) yolarını bile lâyıkıyla bilmezlerdi... Bazı işçi ve esnaf, amele zevceleri ve kendi maişetini kendi sa'y-i zatisiyle temin etmek mecburiyetinde kalanlar... kendi hizmet-i beytiyyeleriyle beraber şunun bunun tahtasını siler, çamaşırını yıkar ve sair umûr-ı beytiyyesini tesviye etmekle beraber kendi evinin işine de bakarlardı.
Bazı hoş-meşrep ve serbest kadınlar her telden çalar ve her mesleğe uyar takımdan olduklarından bu üç kısımdan hariç kalmış olurlar." *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, s. 27-28.

4 Molière'in eserini *Zoraki Tabib* (1869) adıyla Osmanlı Türkçesine aktaran Ahmed Vefik Paşa'nın çalışması bir çeviri değil, uyarlamadır. Ahmed Vefik Paşa, Bursa valiliği esnasında kurduğu tiyatroda oynayan Fasulyeciyan grubuna oyun temin etmek amacıyla Molière çeviri/uyarlamalarını bu gruba vermiştir. Paşa'nın Molière'den 10 adet tercümesi ve 6 adet uyarlaması vardır. Sevim Güray, Paşa'nın çeviri ve uyarlamalarını ayrı ayrı sınıflıyor (Sevim Güray, *Ahmed Vefik Paşa*, TDK, Ankara, 1966, s. 17-18). Uçman, Paşa'nın uyarlamalarında orijinal metindeki kahraman isimlerini değiştirmiş olmasının, "eserin genel havasını yerlileştirmiş, kullanmış olduğu mahalli ve yerli ifadelerle[ri], üslubunun geniş bir halk kesimi tarafından sevilmesine yol açtığını" yazıyor (Abdullah Uçman, "Ahmed Vefik Paşa", *YYOA*, c. 1, s. 165-167).

5 Kudret'inde belirttiği gibi Küçük Ali, Ahmed Vefik'le aynı isimleri kullanmış: İL Zenne için "Nûridil", Çelebi için "Dâniş". Cevdet Kudret, *Karagöz*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968, c. 2, s. 264.

6 Kudret, *age*, c. 2, s. 233-264.

7 KK'nun "Hekimlik", "Hamam", "Kanlı Nigâr", "Ortaklar" ve "Kayık" dışında tasviri perdeye gelmez. Bkz. Kudret, *age*, c. 2-3. Sabri Koz'un yayına hazırladığı çeşitli koleksiyonlardaki tasvir resimler'ini de ihtiva eden *Yıktın Perdeyi Eyledin Viran*, YKY, İstanbul, 2004 adlı kitabın 332. sayfasında, elinde tütün çubuğu, başörtüsüne bir gül deseni işlenmiş Karagöz'ün Karısı tasviri yer alıyor.

8 Ahmed Vefik Paşa, *Zoraki Tabip*, s. 32-33.

9 Metin And, "Karagöz Siyasal Bir Taşlamaydı da", *Forum* 15 (214) (Mart 1963): 19. And bu görüşünü Wanda takma isim'ini kullanan 1820-1870 arası İstanbul'da bulunmuş bir yazara dayandırır. Karolyna Czajkowska Suchodolska, "Karaguez", *Soveniers anecdotiques sur La Turquie (1820-1870)*, Paris, 1884, s. 271-278.

10 "Bahçe" oyununda Karagöz'ün yoksulluğunun altı normalden daha kalın çizilir: Oyun sonunda Karagöz ölecek olur, ancak Hacivat ölmesine izin vermez zira alacakları borçlarını karşılamıyordur. Kudret, *age*, c. 1, s. 210.

11 Boratav, *age*, s. 167, no: 274.

12 Bir başka dayaklı fıkra için Boratav, *age*, s. 253-254, no:534.

13 "Hikâyat (Sansar Mustafa Hikâyesi)", *Tıflî Hikâyeleri*, s. 141-163.

14 Boratav, *Nasreddin Hoca*, Edebiyatçılar Derneği, Ankara, 1996, s. 119, no: 111.

15 Boratav'ın derlemesindeki fıkralar genel olarak karısının aleyhine olsa da Hoca'nın karısından dayak yediği (s. 229, no: 484) veya kadının cinselliğinin farkında olarak (s. 189, no: 363; s. 182, no: 331; s. 178, no: 323) kaleme alınmış fıkralar vardır.

16 "...Gâzi Boşnak hammâmda cüvân-nigâri basup Karagöz'ü kirinden uryân bağlayup hammâmdan çıkarmasın..." *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Seyit Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, YKY, İstanbul, 2011, cilt 1, kitap 1, 2.ba, s. 351. Bu oyundan *Toplumsal Tarih*'in 301. sayısındaki bölümde bahsettik ancak belli ki 17. yüzyılda "Hamam" daha farklı oynanıyormuş.

17 Fatmagül Berktay, *Tarihin Cinsiyeti*, Metis, İstanbul, 2006, s. 108.

18 *Karagöz*, CHP Yayını, Ankara, 1941; Ercüment Behzat Lav, *Karagöz Step'te*, CHP Halkevleri Temsil Yayınları, Ankara, 1940.

19 "Karagöz:...Şimdi kadınlar varsın çocuk doğursunlar.
Hasan: A Karagöz tuhafsın sen de, bizim kadınlar çocuk doğurmuyorlar mı sanki?
K: Doğuruyorlar ama kaç tane?
H: İki... üç...
K: Olmadı işte. Beş on tane?..." Baltacıoğlu, "Köylü Evlenmesi", *Karagöz*, CHP Yayını Ankara, 1941, s. 132.

20 Dağdeviren'in karısı: "Üç gündür odamıza misafir gelmiyor diye üzüntüde idim, Dağdeviren'in odası misafirsiz olur mu?" Rahmi Balaban, "Dağdeviren", *Karagöz*, CHP Yayını, Ankara, 1941, s. 94.

Butrus Abu-Manneh, 1932-2018

TUFAN BUZPINAR

PROFESÖR ABU-MANNEH; ARAŞTIRMACI YÖNÜ OLDUKÇA KUVVETLİ VE İLGİLENDİĞİ KONULARDA EMEK MAHSULÜ YAYIMLAR YAPARAK 19. YÜZYIL OSMANLI TARİHİNİ DAHA İYİ ANLAMAMIZA BÜYÜK KATKILAR SAĞLAMIŞ BİR AKADEMİSYENDİ. OSMANLI-ARAP TARİHİ, TANZİMAT DÖNEMİ, 19. YÜZYILDA OSMANLI'DA DİN-SİYASET İLİŞKİSİ VE TARİKATLAR GİBİ ALANLARDA ÖNEMLİ ÇALIŞMALAR YAPAN BUTRUS ABU-MANNEH; 24 ARALIK 2018'DE 86 YAŞINDAYKEN HAYATA VEDA ETTİ.

Son dönem Osmanlı-Arap tarihi üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Profesör Butrus Abu-Manneh, 24 Aralık 2018'de Hayfa'da vefat etti. Cenazesi 25 Aralık'ta Ortodoks Kilisesi'nde gerçekleştirilen töreninin ardından defnedildi. Butrus, 1932'de Filistin'in Remle kasabasında doğdu. 1938'de babasının vefatı üzerine, annesinin ailesinin bulunduğu Lüd'e taşındı. 1950'li yıllarda Kudüs İbrani Üniversitesi, Orta Doğu Tarihi Bölümünde okudu. Üniversite yıllarında hocası olan Prof. Uriel Heyd'in de etkisiyle Osmanlı tarihine ilgi duymaya başladı. Lisansüstü çalışmalarını Oxford Üniversitesi, Orta Doğu Merkezinde yaptı. Ekim 1971'de Orta Doğu ve Arap tarihi üzerine araştırmalarıyla tanınan Albert Hourani'nin danışmanlığında tamamladığı doktora tezi, "Some Aspects of Ottoman Rule in Syria in the Second Half of the Nineteenth Century: Reforms, Islam and Caliphate" başlığını taşımaktaydı. Aynı yıl Hayfa Üniversitesinde kurucuları arasında yer aldığı Orta Doğu Tarihi Bölümünde hocalığa başladı ve buradan 2000 yılına emekli oldu.

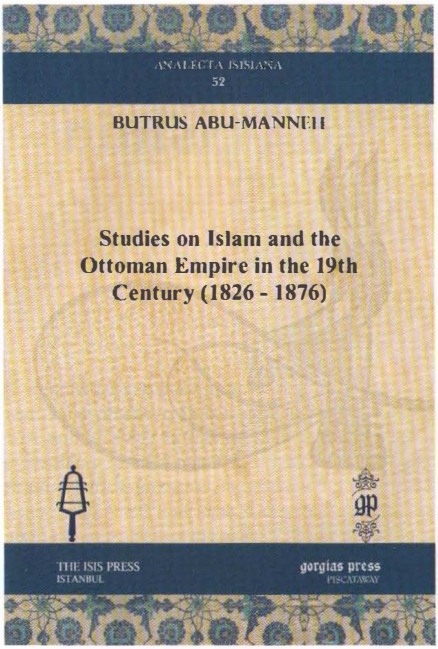

Profesör Butrus Abu-Manneh ile eşi Naila Nakkarah Abu-Manneh

19. yüzyıl Arap topraklarında Osmanlı yönetiminin yanı sıra Tanzimat'ın Suriye bölgesinde uygulanışı ve tarikat-siyaset ilişkisi çalışanların iyi tanıdığı bir akademisyen olan Abu-Manneh, ilgi alanı olarak seçtiği konularda ciddi ve titiz araştırmaların mahsulü olan makaleler yayımladı. Bazı makaleleri Türkçeye çevrildi, özellikle Ebülhüda ve Tanzimat Fermanı ile ilgili olanları büyük etki uyandırdı. Albert Hourani, Abu-Manneh'nin tez hocası, benim de tezimin Arap vilayetleriyle ilgili kısmı hakkında gayrı resmi danışmanım ve tez jüri üyemdi. Bu ortak noktamız ve çalışma alanlarımızın yakınlığı dolayısıyla yakın ve dostane ilişkilerimiz oldu. İSAM yıllarımda bu diyaloğumuzun önemli meyvelerinden biri de Hourani'nin 1993'te ölümünün ardından kitaplarının İSAM kütüphanesine alınmasıydı. Ayrıca, Abu-Manneh'nin İslam Ansiklopedisi'ne Hourani, Lüd ve Talim ve Terbiye (Lübnan ve Filistin) maddeleriyle katkısı da zikredilmelidir.

Abu-Manneh'nin iddialı olduğu alan meselesine gelince; Nisan 2013'te İsveç Araştırma Enstitüsünde (İstanbul) belirttiğine göre, ana ilgi alanı ve katkısını önemsediği dönem, Tanzimat dönemidir. Çünkü ona göre Tanzimat, devleti ve Osmanlı topraklarındaki toplumu şekillendirmede ciddi etki yapmıştır. Yayınları incelendiğinde, Abu-Manneh'nin Tanzimat Dönemi'nin daha iyi anlaşılmasına önemli katkılarda bulunduğu hemen fark edilir. Bu çerçevede, "The Sultan and the Bureaucracy: The Anti-Tanzimat Concepts of Grand Vizier Mahmud Nedim Paşa" (*IJMES*, 22 (1990) 257-74), "The Roots of the Ascendancy of Âli and Fuat Paşas at the Porte" (*Tanzimatın* 150. Yıldönümü Sempozyumu, Ankara 1994 134-144) ve "The Islamic Roots of the Gülhane Rescript" (*Die Welt Des Islams*, 34 (1999), 1-30) adlı makaleleri öncelikle zikredilmelidir.

Abu-Manneh'nin çalışmalarının dikkate değer ikinci özelliği de doktora tezinin çok belirleyici olmasıdır. İçinde yetiştiği geleneğe uygun olarak yayımladığı ilk makalesi "Sultan Abdulhamid II and the Sharifs of Mecca 1880-1900" (*Asian and African Studies*

Butrus Abu-Manneh, *Studies on Islam and the Ottoman Empire in the 19th Century (1826-1876)*, Gorgias Pr Llc, 2011

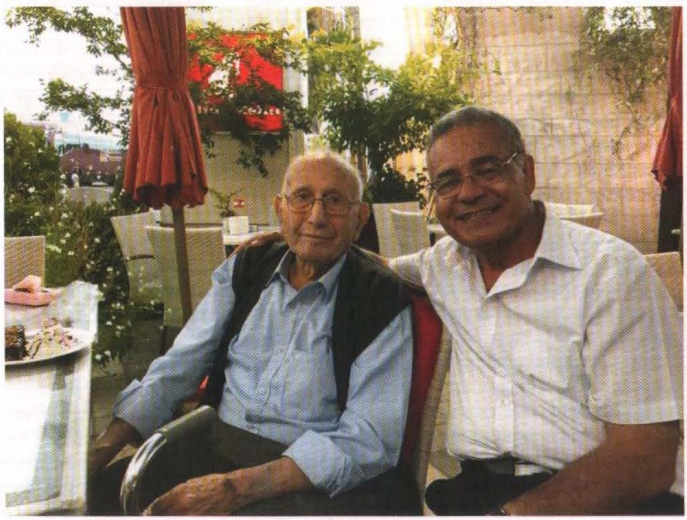
9 (1973) 1-21), doktora tezinde *appendix* şeklinde yer almıştır. Aynı şekilde, "The Christians between Ottomanism and Syrian Nationalism: The Ideas of Butrus al-Bustani" (*IJMES*, 11 (1980) 287-304), "The Naqshbandiyya-Mujaddidiyya in the Ottoman Lands in the Early 19th Century" (*Die Welt Des Islams*, 22 (1982-84), 1-36) adlı makaleleri büyük ölçüde doktora tezine dayanmakla birlikte, doktorasında kısmen yer verdiği Âli, Fuat ve Midhat Paşalarla ilgili sonradan yaptığı araştırmalarla desteklediği emek mahsulü makaleler Tanzimat paşalarıyla ilgili önemli yayımlardır.

Abu-Manneh'nin 19. yüzyıl Osmanlı tarihçiliğine önemli katkı yaptığı alanlardan bir diğeri de tarikat-siyaset ilişkisidir. Bu alanda yayımladığı ilk makalesi "Sultan Abdulhamid II and Shaikh Abuhuda al-Sayyadi" (*Middle Eastern Studies* 15 (1979) 131-153) idi ve alana yapacağı ciddi katkıların habercisi niteliğindeydi. Daha sonra, doktora tezinde bir bölüm olarak yazdığı Nakşibendiye ve daha dar anlamda Halidiye kolunun İstanbul'da etkinliği meselesine yoğunlaştı. Bu alanda yayımladığı yedi makalesine, Tanzimat paşalarıyla (Âli, Fuat ve Mahmud Nedim) ilgili yayımlarını da ekleyerek *Studies on Islam and the Ottoman Empire in the 19th Century* (1826-1876) adı altında kitaplaştırdı (The Isis Press, İstanbul 2001). Kitapta yer alan "The Ottoman Upper Classes and Islam" başlıklı giriş ile "Islam and the State" başlıklı sonuç bölümlerinin, Abu-Manneh'nin 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde siyaset ve din ilişkisinde olgunlaşmış görüşlerini içerdiğini de belirtmek gerekir.

Son olarak, Abu-Manneh'nin öğrencileri ve dostları kadirşinaslık yaparak iki armağan kitabı hazırladılar. Birincisi, Itzchak Weismann & Fruma Zachs (ed.), *Ottoman Reform and Muslim Regeneration: Studies in Honour of Butrus Abu-Manneh*, I.B Tauris London 2005. Türkçesi, *Osmanlı Reformları Taşrada Uygulanışı ve Etkileri*, İstanbul, Islık Yayınları, 2017. İkincisi ise, *Makalat Tarihiyye Tekrimen li'l-Üstaz ed-Doktor Butrus Abu-Manneh*, Institute for Palestine Studies, 2011.

Profesör Abu-Manneh, insani ilişkileri gayet iyi, araştırmacı yönü oldukça kuvvetli ve ilgilendiği konularda emek mahsulü yayımlar yaparak 19. yüzyıl Osmanlı tarihini daha iyi anlamamıza önemli katkılarda bulunmuş bir akademisyendi.

TUFAN BUZPINAR - İSTANBUL ŞEHİR ÜNİVERSİTESİ

Profesör Butrus Abu-Manneh

PROF. DR. ELIZABETH ZACHARIADOU (1931-2018):

Yunan Bir Osmanlı Tarihçisinin Şahsiyeti ve Eseri

ELIAS KOLOVOS – GÜLSÜN AYVALI AKSOY

1931 YILINDA SELANİK'TE DÜNYAYA GELEN ELIZABETH A. ZACHARIADOU, ATİNA'DAKİ LİSANS EĞİTİMİNİN ARDINDAN ÖĞRENİMİNE LONDRA'DA TÜRKOLOJİ ALANINDA DEVAM ETTİ. BAŞTA TÜRK-OSMANLI TARİHİ VE OSMANLI İMPARATORLUĞU, AYNI ZAMANDA GEÇ DÖNEM BİZANS TARİHİ, ÖZELLİKLE BİZANS-TÜRK TARİHİ, VENEDİK TARİHİ VE TABİİ Kİ ÇAĞDAŞ YUNAN TARİHİ ALANLARINDA ÖNEMLİ ÇALIŞMALAR YAPARAK BİRÇOK KONUYU AYDINLATMIŞ OLAN VE 1990 YILINDA ANKARA ÜNİVERSİTESİ TARAFINDAN ONURSAL DOKTORA UNVANINA LAYIK GÖRÜLEN "YUNAN TÜRKOLOJİSİ'NİN ANASI"; 26 ARALIK 2018'DE, 87 YAŞINDAYKEN HAYATA GÖZLERİNİ YUMDU.

1985-1998 yılları arasında Girit Üniversitesi, Tarih ve Arkeoloji Bölümünde Türkoloji profesörü olarak çalışan Elizabeth Zachariadou, 1931 yılında Selanik'te dünyaya geldi. Ailesi, Kapadokya'dan Prokopi/Ürgüp mültecilerindendi. Kendi ifadesiyle[1], her ne kadar büyükbabası, oğlunu Amerikalı misyonerlerin kurduğu Merzifon Anadolu Koleji'nde okutmak amacıyla ailesini taşra kasabasından uzaklaştırmış olsa da, Selanik'te nüfus mübadelesi yıllarından sonra dahi (çocukların anlamaması için) Türkçe kelime ve deyimlerin sıkça kullanıldığı hatta bazı akrabalarının sadece Türkçe konuştuğu bir ortamda büyüdü. Yani, yeni nesilde bilinçsizce "kültürel bellek" olarak yer edinen, Osmanlı İmparatorluğu'nun sona erdiğinin simgesi dramatik bir sahne... İşgal ve iç savaş yıllarında ailesiyle Atina'da Kalithea semtine taşınan ve 1949 yılında iç savaşın sona ermesiyle, Atina Üniversitesi Felsefe Fakültesinde okumaya başlayan Zachariadou, daha sonra, yeni kurulan ve K. T. Dimaras'ın başkanlığını üstlendiği İKY[2] kurumunun bursuyla öğrenimine lisansüstü düzeyde Türkoloji alanında devam etmek üzere Londra'ya gitti. School of Oriental and African Studies'te, Nazi rejiminden kaçarak İngiltere'ye sığınan ünlü Avusturyalı Türkolog Paul Wittek'in derslerini izledi; eski Türkçe, yani Osmanlıca ve çağdaş Türkçe öğrendi. Doktora çalışmasını, üzerinde bazı düzeltmeleri yaptıktan sonra, Selanik'te 1960 yılında Yunanca olarak *(Codex Barberini Graecus 111, İtalyanca aslıyla birlikte) Türk Sultanlarının Vakayinamesi* adıyla yayımladı. Ardından, o zamanki adıyla Kraliyet Araştırma Enstitüsünün Bizans Araştırma Merkezinde çalıştı. 1967'de Albaylar Cuntası'nın iktidara gelmesiyle eşi Nikos Oikonomides ile birlikte "Demokratik Savunma" örgütünde yer aldı. 1969'da örgüt dağıtıldığı zaman, önce Paris'e ve daha sonra Kanada'ya kaçmayı başardılar. Zachariadou, 1980'li yıllarda Yunanistan'a dönerek 1985-1998 yılları arasında Girit Üniversitesi Tarih ve Arkeoloji Bölümünde Türkoloji profesörü olarak çalışmaya başladı. 1987 yılında Vasilis Dimitriadis ile birlikte İTE[3]'nin, Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü, Türk Araştırmaları Programını kurdu ve 1987'den 1998'e kadar olan faaliyetlerinin sorumluluğunu üstlendi. Elizabeth Zachariadou, Türkoloji alanında tarihyazımına yarım yüzyılı aşkın bir süre boyunca, çok yönlü ve dünya çapında katkılarda bulunmuştur. Bu katkılarından ötürü 1990 yılında Ankara Üniversitesi tarafından Onursal Doktora unvanına layık görülmüştür. 1994'te Academia Europea üyeliğine seçilmiştir. Zachariadou'nun araştırmaları, başta Türk - Osmanlı Tarihi ve Osmanlı İmparatorluğu'nu, aynı zamanda geç dönem Bizans tarihini, özellikle Bizans - Türk tarihini, Venedik tarihini ve pek tabii ki çağdaş Yunan tarihini de kapsamına alır.

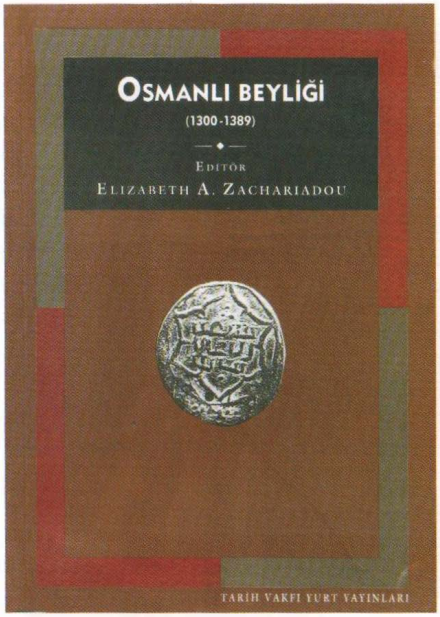
1991 yılında Ulusal Banka Kültür Kurumu; Elizabeth Zachariadou'nun Nikos Svoronos'un anısına kaleme aldığı, *Eski Sultanların Tarihi ve Efsaneleri (1300-1400)* adlı eserini yayımladı. Önsözünde yazar şu sözlere yer verir: "1988 yazında, Svoronos ile, Ulusal Banka'nın Kültür Kurumu'nun bir programı çerçevesinde düzenli bir iş birliği başlattık. Amacımız, çağdaş Yunan tarihinin kaynakları üzerine sistematik bir literatür derlemekti. Bana o zaman Türk kaynaklarını araştırma görevi verilmişti." İşte bu ça-

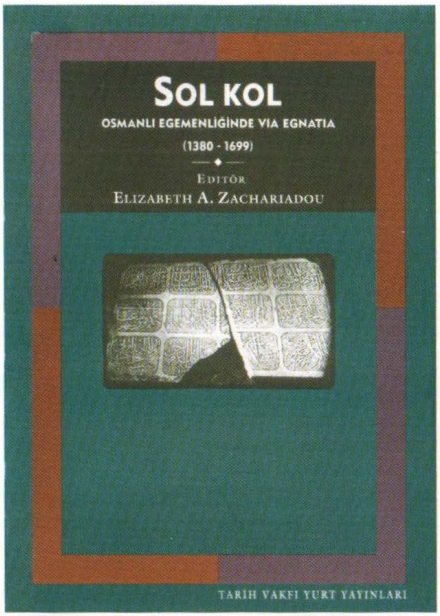
Elizabeth A. Zachariadou. Port Sudan, Sudan

lışına çerçevesinde Elizabeth Zachariadou, kitabında Osmanlı tarihinin en eski vakayinamesini (Yahşi Fakih) Yunancaya çevirmiş, bu şekilde Yunan tarihçiliğine Osmanlı tarihçiliğini sunmuş ve aynı zamanda Doğu Akdeniz'in geçmişini ve hatta çağdaş tarihini tamamen biçimlendirmiş olan söz konusu Osmanlı fetihlerinin tarihsel çerçevesini sergilemiştir.[4] Gerek kitapta yayımlanan metin, gerekse Elizabeth Zachariadou tarafından yapılan tarihsel analiz, günümüzde öğrenciler için Osmanlı'nın başlangıç tarihi konusundaki tartışmalar için temel bir referanstır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş yıllarında başlayan ve bunu ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla izah eden tarihsel tartışma [5], milli hareket ve milliyetçilik üzerine tarihyazımı çalışmalarının geliştirilmesiyle 20. yüzyılın sonunda, özellikle Cemal Kafadar'ın araştırmalarıyla tekrar gündeme geldi.[6] Türk milletinin kimliğiyle ve daha genel olarak, Doğu Akdeniz bölgesindeki ulusal kimlikler ile doğrudan ilgili olan bu tarihsel tartışmanın, bilhassa bugün, 21. yüzyılın başında gündemde olduğunu belirtmeliyiz: "Türkler kimdi?", "Osmanlı İmparatorluğu neydi?" sorularının, "bugünkü Türkler kimdir?" ve "etraflarındaki halklarla ilişkileri nelerdir?" sorularıyla yakından ilgisi vardır. Elizabeth Zachariadou ve Vasilis Dimitriadis, Girit adasının Rethimno kentinde, Akdeniz Araştırmaları Enstitüsünde öğrencilere Türkoloji üzerine lisans üstü eğitim imkanı tanıdığında ve 1991 yılında *The Ottoman Emirate* konulu uluslararası sempozyumu düzenlediklerinde bu tartışmaları derin bir şekilde yeniden gündeme getirdiler. Bildiriler, 1993 yılında Girit Üniversitesi Yayınları tarafından yayımlandı. Bildirilerin 1997'de Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından Türkçeye çevrilmesi ise, sempozyuma verilen öneme bir kanıt olarak kabul edilmelidir[7]. Gördüğü uluslararası ilgi nedeniyle, daha sonra *Halcyon Days in Crete* adıyla kurumsallaşan sempozyumu her üç yılda bir düzenlemeye devam etmekteyiz. Elizabeth Zachariadou'nun kurduğu ağ sayesinde Osmanlı ve Türk tarihi konusunda günümüzün en önemli araştırmacıları Girit'te, Rethimnon kentinde bu sempozyumda bir araya gelip,[8] tarihin ideolojik kullanımını tartışma fırsatı bulmaktadır.

Elizabeth Zachariadou'nun Osmanlı tarihinin çıkış noktası üzerine tarihyazımına yaptığı ve Türkçe, Yunanca, İtalyanca dillerinde inceleme ve kaynaklara dayanan son derece ilginç katkıları, zamanının önemli uluslararası dergilerinden izlenebilir. Ayrıca 1985'te Variorum Collected Studies'te iki ayrı ciltte *Romania and the Turcs (c.1300-c., 1500)* ve *Studies in Pre-Ottoman Turkey and the Ottomans* adlı çalışmaları yayımlanmıştır. Elizabeth Zachariadou Türk tarihçiliğinde Bizans kaynaklarının Anadolu Beylikleri tarihi ve ilk dönem Osmanlı tarihi için taşıdığı öneme dikkat çekmiştir. Henüz oldukça etnosantrik olan çağdaş Türk tarihyazımı için bu müdahalenin önemi göz ardı edilemez. Bunun tersine, eserlerinin geç Bizans dönemi tarihi için de katkısı büyüktür. Örneğin, yukarıda bahsedilen ve 2007 yılında toplu cilt olarak yeniden basılan *Studies in Pre-Ottoman Turkey and the Ottomans* adlı çalışmasında kaleme aldığı "The Oğuz Tribes: the Silence of the Byzantine Sources"

Elizabeth A. Zachariadou (editör), *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, (İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997).

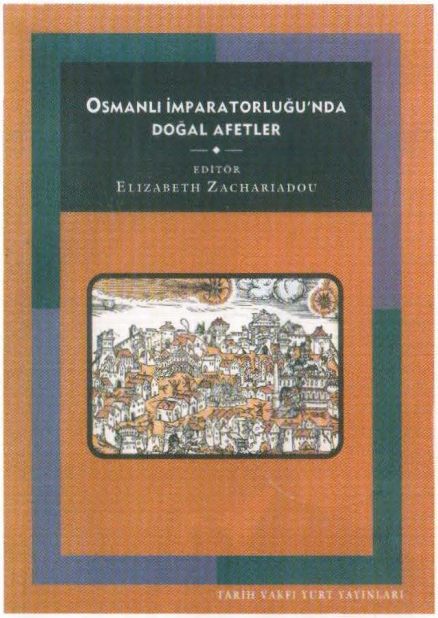
Elizabeth A. Zachariadou (editör), *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, (İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999)

başlıklı makalesi; Bizanslıların göçebe nüfuslarla ilgilenmediklerini, dikkatlerini Bizans'ı etkileyen siyasi gelişmelerden sorumlu, askeri ve devletsel düzene sahip Türklere odakladıkları görüşünü savunmaktadır.

Elizabeth Zachariadou'nun tarihyazımına önemli bir başka katkısı ise, Osmanlı egemenliği altında Ortodoks Hristiyan cemaati konusunda yaptığı belgelere dayalı araştırmalarıdır: 1996 yılında Atina'da Ulusal Araştırma Kurumunun Bizans Araştırma Enstitüsü tarafından yayımlanan *Büyük Kilise için On Adet Türkçe Belge* başlıklı kitabının bir bölümünün başlığı "Kiliseleri Vardı, Kralları Yoktu"dur. Elizabeth Zachariadou kaleme aldığı bu kitapta; günümüze kadar muhafaza edilebilmiş, konuyla ilgili Osmanlıca beratlardaki metinlere dayanarak, Osmanlı padişahlarının atadıkları Ortodoks patrikleri ve genel olarak dini hiyerarşiyi, Osmanlı Devleti'nin hedeflerini gözeten İslami siyaset teorisi çerçevesinde tanıdığı Patrikhane kurumunu ele almaktadır. Çalışmasında, Ortodoks Hristiyan topluluğunun dini hiyerarşisinin İslam altında var oluşlarını tercih etme nedenlerinin geç Bizans toplumunda yattığını ve özellikle de Roma Katolik dünyasına karşı duyulan düşmanlıktan kaynaklandığını öne sürer. Bu tutum, Zachariadou'nun İtalyancadan çevirdiği ve Grandük Loukas Notaras tarafından söylendiğini öne sürdüğü şu sözlerle de vurgulanabilir: "Şehirde Türk Yeniçerilerinin börkünü görmek, Latin başlığı görmekten yeğdir." Ayrıca Elizabeth Zachariadou'nun araştırması; "1453 yılının *Mayıs* günlerinde *Konstantinopolis'in* düşmesinden hemen sonra, Büyük Kilise ile *Sultan II. Mehmed arasında, bir patriğin yeniden makama gelebilmesi için 'arabuluculuk' yapan 'güçlü Hristiyanlar' kimdi?*" sorusunu da aydınlatıyor. Yani diğer bir deyişle, "*Türkler tarafından kaçırılıp Edirne'ye götürülen Gennadius'u, kimler fidyesini ödeyip kurtarmış ve sonrasında kendisini patriklik makamına uygun şahıs olarak padişaha tanıtmıştı?*" Bunlar, Padişah'ın yakın çevresinden, büyük mülk sahibi katipleri, Dimitrios Apokafkos Kiritzis ve Thomas Katavolinos'tur.

Elizabeth Zachariadou, ipucu kırıntılarından hareket ederek bir detektifin araştırmasını çağrıştıran titiz bir çalışmayla, Gennadius'un destekçilerinden bir başkasını daha su yüzüne çıkarıyordu: Osmanlılarla iş yapan, tuz tekelinde faal işadamı Nikolaos İsidoros. Elizabeth Zachariadou'nun belgelere dayanan detaycı araştırmaları sayesinde, günümüzde dahi hala efsanevi bir şekilde anlatılmakta olan Patrikhane'nin yeniden kuruluşu konusu açıklığa kavuşmuş; aslında her iki tarafın, Osmanlı İmparatorluğu ve diğer taraftan sözü geçer, "güçlü kulların" çıkarları doğrultusunda gerçekleştirildiği ortaya konmuştur. Zachariadou kitabında şöyle der: "O devirde Rumlar, Patrikhane'nin Türk boyunduruğu ile uzlaşmaz durumda olmadığını iyi biliyordu."

Osmanlı İmparatorluğu'nun kökeni ve kişiliği, Osmanlı egemenliği altında Ortodoks Hristiyanlar ve Kilise konusu dışında, Elizabeth Zachariadou çalışmalarında bir üçüncü ana temayla daha meşgul oluyor: Çok yönlü Ege Dünyası. Ege'nin sosyal ve hatta ekonomi tarihi ile ilgileniyor. 1966 yılında *Simmikta* dergisi açılışını, ilk sayısında "Güneydoğu Ege Denizi'nin Tarihine Katkı (1454-1522 yıllarına ait Pat-

Elizabeth A. Zachariadou (editör), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*, (İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001)

mos adası konulu fermanlara dayanarak)" başlıklı çalışmasıyla yapmıştır. Bunu takip eden yıllarda Elizabeth Zachariadou, Patmos'taki İoannis Teologos Manastırı'nın çok zengin Osmanlı arşivinden istifade etmek maksadıyla, bir uluslararası uzmanlar ağı yaratmış ve Nicolas Vatin ve Gilles Veinstein'ın katılımıyla, manastırın Osmanlı arşiv kataloğunun ilk cildini çıkarmıştır (*Catalogue du Fonds Ottoman des Archives du Monastère de Saint-Jean à Patmos. Les vingt – deux premiers dossiers*, tina 2011). Burada, Ege Denizi'nin, Hristiyan ve İslam dünyası arasında sınır çizen bir deniz olarak görüldüğü yaklaşıma, özellikle de Yunanca belgelerde *hava anomalisi* deyiminin kullanıldığı yıllara dikkat çekelim. Latince ve Osmanlıca belgelerden Patmos keşişlerinin kimler olduğuna bakılmaksızın, kendi çıkarlarına göre bölgede donanması olan herkesten koruma talep etmiş oldukları anlaşılmaktadır. Bugün andığımız Zachariadou'nun, Londra Üniversitesi Hellenic Institute'ta sunduğu, "Changing Masters in the Aegean" adlı son derece ilginç başlıklı bildirisi, 2004 yılında basılmıştır.[9]

Aslında, Elisabeth Zachariadou'nun bir dizi makalesi birçok konuyu aydınlatmıştır. Burada, 2011 yılında *Manastırlar, Ekonomi ve Siyaset* başlıklı ciltte çıkan "Ege'de Denizcilerin Güvenliği ve Manastırlar"[10] adlı makalesine de değinmekte yarar var. Bu, Zachariadou'nun "Denizlerde Salvo Conducto (Pasavan)" üzerine bir çalışmasıdır. Birçok efendisi olan bu denizlerde yelken açabilmek için muhtemelen sıkça kullanılmış olması gereken bu belgeler hakkında bugün çok az bilgimiz olmasına karşın Zachariadou, kendisine has fişleme usulü sayesinde, çok az bilgiden yola çıkarak, verileri bir araya getirip tarihsel değerlendirmeye dayalı tarihi bir gerçeği ortaya koymayı başarır.

Bunun haricinde Venedik'te bulunan Instituto Ellenico'nun 1983 yılında İngilizce olarak bastığı *Trade and Crusade: Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300-1415)* adlı büyük kitabı da aynı temayı işlemektedir. Burada, Girit düklerinin, Menteşe ve Aydın Beyleri ile zaman zaman yapmış oldukları bir dizi anlaşmayı değerlendirerek, Venedik'te Haçlı Seferleri'ne karşı hevesin giderek azalmasının, bu beyliklerle yapılan ticari anlaşmalardan kaynaklandığını belgeler.

Son olarak bu konuyla ilgili olarak, Elizabeth Zachariadou'nun editörlüğünü yaptığı "Kapudan Paşa" konulu *Halcyon Days in Crete* sempozyumu bildirilerinin son cildini anmamız gerekir (*The Kapudan Pasha, His Office and His Domain*, Rethymno 2002).

Elizabeth Zachariadou'nun tarihyazımına, özellikle de Türkoloji alanına dünyaca kabul gören katkıları tartışılmazdır. Kendisini "Yunan Türkolojisi'nin 'anası'" olarak anmakla abartmış olmayız. Daha genç Türkolog meslektaşlarımız için bir ana kadar şefkatli ama gerektiğinde sert ve taviz vermez de olabiliyordu. Onun tükenmek bilmez enerjisiyle, bilimsel ve örgütsel etkinlikleri sayesinde, Yunan-Türk tarihi araştırmaları alanında uluslararası tarihyazımında dinamik ve özgün varlığımızı Yunanistan'da ve dünyada kabul ettirebildik[11]. Bizler, onun yardımlarıyla düzenlenmiş bir kütüphane, yaratmış olduğu bir mekân ve kazandığı ün ile izini takip ediyoruz. Yunan Türkolojisi onun sayesinde Yunanistan'da ve dünyada önemli adımlar atabilmiştir. Kendisine minnettarız, onu saygıyla anıyoruz.

ELIAS KOLOVOS – GÜLSÜN AYVALI AKSOY
GİRİT ÜNİVERSİTESİ

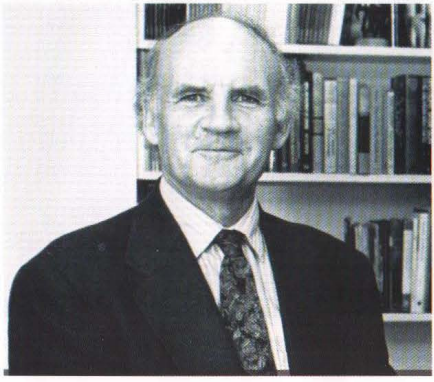
DİPNOTLAR

1 Bkz. "20. Yüzyılda Yunan Tarih Yazımı-Çağdaş Yunan incelemelerinin düzenlenmesi" konulu araştırma programı çerçevesinde kayda alınan, Vangelis Karamanolakis ve Antonis Liakos ile yaptığı söyleşi. http://historiography.gr/.
2 IKY: Yunanistan Devlet Bursları Kurumu.
3 ITE: Yunanistan Teknoloji ve Araştırma Kurumu.
4 Bkz. fransızca için E. Zachariadou, "Histoires et légendes des premiers Ottomans", *Turcica* 27 (1995), s.45-89.
5 1915 yılında Herbert Adams Gibbons'un, *The Foundation of the Ottoman Empire* adlı eseri, 1934'te yayımlanan ve Türk milliyetçiliğinin bakış açısını sergileyen Mehmet Fuat Köprülü'nün *Les origines de l'empire ottoman* adlı eseri, ve Elizabeth Zachariadou'nun School of Oriental and African Studies'ten hocası Paul Wittek'in *The Rise of the Ottoman Empire*, adlı eseri. Londra 1938.
6 Cemal Kafadar. İki Cihan Âresinde: *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. Ankara 2010.
7 E. A. Zachariadou (edit.), *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*. İstanbul 1997.
8 Ayrıca bkz., E. A. Zachariadou (edit.), *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, İstanbul 1999; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*, İstanbul 2001.
9 *The Greek Islands and the Sea. Proceedings of the 1st Intern. Colloquium held at the Hellenic Inst., Royal Holloway, Univ. of London. Sept. 2001.* J. Chrysostomides – C. Dendrinos – J. Harris (ed.), Surrey 2004, s. 199-212.
10 *Manastırlar, Ekonomi ve Siyaset: Ortaçağ'dan Yeniçağ yıllarına kadar*. E. Kolovos (ed.), Heraklion 2011, s. 155-162.
11 Bkz. Michael Ursinus, "Ottoman studies triumphant: The success story of Rethymno, Crete", Byzantine and Modern Greek Studies, 40/1 (2016), s. 89-98.

Çok Yönlü Bir Orta Doğu Tarihçisi: Roger Owen (1935-2018)

ŞEVKET PAMUK

ORTA DOĞU BÖLGESİNİN SON İKİ YÜZYILI ÜZERİNE SİYASAL İKTİSAT YAKLAŞIMINI ÖNE ÇIKARAN, İKTİSADİ, SİYASİ VE TOPLUMSAL TARİH ALANLARINDAKİ ÇALIŞMALARIYLA DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE TANINAN İNGİLİZ TARİHÇİ ROGER OWEN 22 ARALIK 2018 DE VEFAT ETTİ.

Edgar Roger John Owen 1935 yılında İngiltere'de doğdu. Lisans öğrenimini 1959 yılında ve iktisat tarihi alanındaki doktorasını da 1965 yılında Oxford Üniversitesi'nde tamamladı. 19. yüzyılda Mısır'da pamuk üretimi ve pamuk üretimine dayalı ekonomiyi inceleyen doktora tezi daha sonra kitap olarak da yayınlandı (*Cotton and the Egyptian Economy, 1820-1914: A Study in Trade and Development*, 1969).

Owen 1964 yılından itibaren Oxford Üniversitesi'nde Orta Doğu toplumsal ve iktisadi tarihi dersleri vermeye başladı. Mısır'ın 19. ve 20. yüzyıllardaki deneyimlerinden esinlenerek emperyalizm teorileri ve azgelişmişlik üzerine çalışmalar da yaptı. Bu konularda Bob Sutcliffe ile birlikte düzenledikleri bir konferansta sunulan makaleler daha sonra kitap olarak yayınlandı (*Studies in the Theory of Imperialism*, 1972).

Owen'in ikinci büyük çalışması da 19. yüzyıl Orta Doğu iktisat tarihi üzerinedir. Bir hayli yankı uyandıran bu kitapta Osmanlı İmparatorluğu da dahil olmak üzere Orta Doğu bölgesinin dünya ekonomisine açılış süreci incelenmektedir (*The Middle East in the World Economy*, 1800-1914, 1980).

Owen daha sonra Orta Doğu'da ekonomi ile siyasetin karşılıklı etkileşimini tarihi bağlamında incelemeye yöneldi. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra, 20. yüzyıl boyunca modern devletlerin ortaya çıkışı sürecini siyasal iktisat ağırlıklı bir yaklaşımla ve ülke ülke inceleyen kitap, daha sonra pek çok baskı yaptı ve konusunda klasikler arasında yerini aldı (*State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East*, 1992).

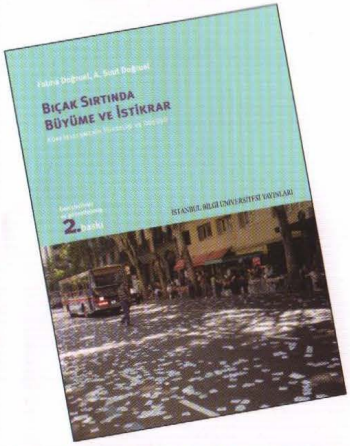
Owen 1993 yılında Oxford Üniversitesi'nden Harvard Üniversitesi'ne geçerek emekliye ayrıldığı 2012 yılı sonuna kadar bu üniversitede Orta Doğu tarihi profesörü olarak ders vermeye, araştırma ve yayın yapmaya devam etti.

Owen 1999 yılında Şevket Pamuk ile birlikte 20. yüzyıl Orta Doğu iktisadi tarihi üzerine bir kitap daha yayımladı. Bu çalışma Orta Doğu ekonomilerinin gelişme sürecini 1920'lerden 1990'lara kadar ülke ülke incelemekteydi. Kitap daha sonra Türkçeye de çevrildi (*A History of the Middle East Economies in the 20th Century*, 1998; *20. Yüzyılda Orta Doğu Ekonomileri Tarihi*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2002)

İlerleyen yıllarda Owen, Orta Doğu üzerine iktisat tarihi ile ilişkili siyasi ve toplumsal tarih çalışmalarını sürdürdü. Britanya sömürge imparatorluğunun bir üst düzey yöneticisi olarak önce Hindistan'da çalışan, Britanya'nın Mısır'ı işgalinden sonra ise 1883 ile 1907 yıllarında arasında imparatorluk adına Mısır'ı yöneten Lord Cromer'in yaşamını konu alan kitabını yayımladı (*Lord Cromer: Victorian Imperialist, Edwardian Proconsul*, 2004). Owen'in son kitabı ise 20. yüzyılın ikinci yarısında ve 21. yüzyıl başlarında Arab ülkelerindeki pek çoğu babadan oğula geçen tek kişi rejimlerini inceliyordu (*The Rise and Fall of Arab Presidents for Life*, 2012).

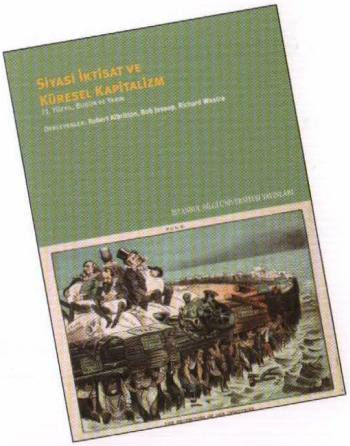
Orta Doğu'nun iktisadi, toplumsal ve siyasi tarihi üzerine akademik dergilerde yayınlanmış pek çok makalesi de bulunan Owen çalışmaları nedeniyle İngiltere, ABD ve Mısır'da üniversitelerden ve bilimsel kuruluşlardan çeşitli ödüller almıştır. Roger Owen, tarihi süreçlerde ekonomiye ve maddi temellere önem veren, ayrıntıya dikkat eden ama büyük tabloyu da gözden kaçırmayan, usta ve yeri kolay doldurulamayacak bir tarihçiydi.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

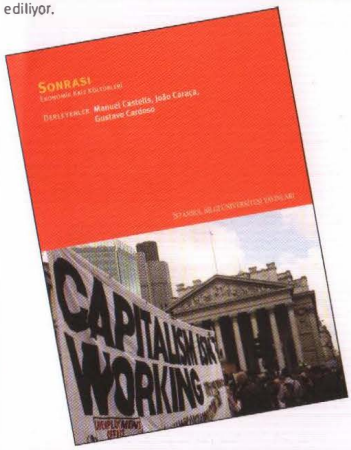
FATMA DOĞRUEL, A. SUUT DOĞRUEL
BIÇAK SIRTINDA BÜYÜME VE İSTİKRAR
KÜRESELLEŞMENİN YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ
GENİŞLETİLMİŞ VE GÜNCELLENMİŞ 2. BASKI

290 Sayfa, ISBN: 978-605-399-531-9
Bu eserde, 2008 Finansal Krizi'nin küresel düzeydeki etkisi ele alınırken aynı zamanda makroekonomik dengesizlik sorunlarının başta Türkiye ve Arjantin olmak üzere bazı ülkelerde yeniden ortaya çıkışı ve bir kez daha Türkiye ekonomisinin geleceğinin belirsizliğe sürüklenişi kapsamlı bir şekilde analiz ediliyor.

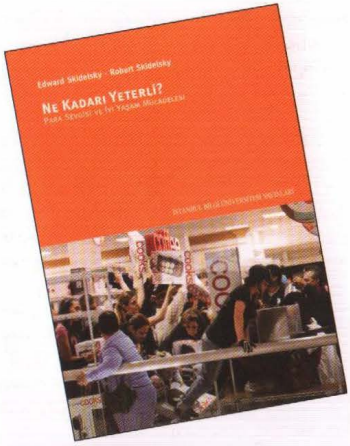
DERLEYENLER:
ROBERT ALBRITTON, BOB JESSOP, RICHARD WESTRA
SİYASİ İKTİSAT VE KÜRESEL KAPİTALİZM
21. YÜZYIL, BUGÜN VE YARIN

296 Sayfa, ISBN: 978-605-399-516-6
Bu önemli çalışmada alanlarında uzman yazarlar, neoliberalizm içerisinde adalet anlayışı ve eşitsiz büyümenin, tüketim kültürü ve para politikalarının eleştirileriyle 21. yüzyılın toplumsal düzenini kapsamlı bir sınava tabi tutuyor.

MANUEL CASTELLS, JOÃO CARAÇA, GUSTAVO CARDOSO
SONRASI
EKONOMİK KRİZ KÜLTÜRLERİ

343 Sayfa, ISBN: 978-605-399-455-8
Sonrası-Ekonomik Kriz Kültürleri adlı bu kitapta sunulan disiplinlerarası, çok kültürlü analizin ana teması ekonominin bir kültür olmasına dayanmaktadır. Kültürün ekonomiyi şekillendirdiği bir ortamda yaygınlaşan kriz ise var olan değerleri aşındırırken, yeni kültürel değerlere ihtiyacı da dayatır.

EDWARD SKIDELSKY, ROBERT SKIDELSKY
NE KADARI YETERLİ?
PARA SEVGİSİ VE İYİ YAŞAM MÜCADELESİ

230 Sayfa, ISBN: 978-605-399-349-0
İyi bir yaşam nedir? Acaba herkes "benim hayattaki amacım çok fazla para kazanmaktır" dediğinde bu ne anlama gelecektir? Böyle bir amaç iyi bir yaşamı getirecek midir? Ünlü ekonomist Robert Skidelsky ile oğlu felsefeci Edward Skidelsky bu soruların cevap ararken, daha fazla para kazanma arzusunun biçimlendirdiği ekonomik doyumsuzluğa karşı önemli tezler geliştiriyorlar.

www.bilgiyay.com
Telefon: 0212 311 64 63 Faks: 0212 216 2415
e-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com

Genel Dağıtım: PUNT
www.puntokitap.com
Telefon: 0212 496 10 90 Faks: 0212 551 30 13
e-mail: punto@puntokitap.com